

307411

782

Településtudományi közlemények

31.

Budapest, 1982.

TELEPÜLÉSTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

31.

BUDAPEST 1982

Szerkeszti és kiadja

**A MAGYAR URBANISZTIKAI TÁRSASÁG,
A BUDAPESTI MŰSZAKI EGYETEM VÁROSÉPÍTÉSI TANSZÉKE
ÉS A VÁROSÉPÍTÉSI TUDOMÁNYOS ÉS TERVEZŐ INTÉZET**

Szerkesztő bizottság:

Barna Gábor, dr.Faragó Kálmán (a szerkesztő bizottság elnöke), dr.Keresztély György (szerkesztő), Paksy Gábor,
dr.Perényi Imre, Valentiny Károly

TELEPÜLÉSTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Tudományos Akadémia Településtudományi Bizottsága 1982. október 14–15-én a **MAGYARORSZÁGI FALUSI TELEPÜLÉSEK FEJLESZTÉSI KÉRDÉSEI** címmel konferenciát rendezett. E konferencia a településtudomány és a településpolitika további fejlődése szempontjából igen lényeges problémakör megtárgyalását tűzte ki célul. Az elhangzott előadások, korreferátumok és hozzászólások – annak ellenére, hogy a szerteágazó problémakört teljes mélységben természetesen nem tisztázhatták – számos olyan értékes gondolatot vetettek fel, amelyek már most is közvetlenül hasznosíthatók és felhasználhatók az elméleti és gyakorlati munka fejlesztésében. A szerkesztő bizottság ezért helyesnek tartotta, hogy a Településtudományi Közlemények jelen, 31. számát a konferencia anyagának közzétételére szenteli és ezzel elősegíti, hogy az ott elhangzottak széles körben ismertté váljanak.

A konferencia programja a következőképpen alakult:
1982. október 14-én (csütörtökön) délelőtt 10 órakor

Bevezető: Jantner Antal építésügyi és városfejlesztési miniszterhelyettes

Első témakör: A migráció és a demográfiai, társadalmi helyzet alakulása

Az ülés elnöke: dr. Bartke István, az OT Tervgazdasági Intézetének osztályvezetője, a közgazdaságtudományok doktora

Előadó: dr. Perczel György, az MSZMP KB. Gazdaságpolitikai Osztályának alosztályvezetője, a földrajztudományok kandidátusa

Felkért hozzászólók: dr. Vágvolgyi András, az MTA Szociológiai Kutatóintézet tudományos főmunkatársa, a szociológiai tudományok kandidátusa
Kovács Tibor, a KSH főosztályvezetőhelyettese

Hozzászólások, vita

1982. október 14-én (csütörtökön) délután 15 órakor

Második témakör: A falvak helye a településhálózatban, a falusi funkciók alakulása

Az ülés elnöke: Paksy Gábor a VÁTI általános igazgatóhelyettese

Előadó: dr. Perczel Károly, a műszaki tudományok kandidátusa

Felkért hozzászóló: dr. Beluszky Pál, tudományos főmunkatárs, a földrajztudományok kandidátusa

Hozzászólások, vita

1982. október 15-én (pénteken) délelőtt 10 órakor

Harmadik témakör: A faluszerkezet, infrastruktúra és építészet kérdései. A falufelődés irányítása és eszközrendszere

Az ülés elnöke: dr. Faragó Kálmán, a BME tanszékvezető egyetemi tanára, a műszaki tudományok doktora

Előadó: dr. Kőszegfalvi György, a VÁTI műszaki igazgatóhelyettese, a műszaki tudományok doktora

Felkért hozzászólók: dr. Berényi Sándor, az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára, az állam- és jogtudományok kandidátusa

Tóth Zoltán, Baranya megye főépítésze

S. Hegedűs László a Hazafias Népfront titkára

Hozzászólások, vita

A tudományos konferencia eredményeit összefoglalja és zárszót mond

dr. Perényi Imre egyetemi tanár

az MTA Településtudományi Bizottságának elnöke

1. The first part of the document is a letter from the Secretary of the State to the Governor, dated the 10th day of January, 1862. It contains a report on the state of the treasury and the public debt, and a statement of the receipts and disbursements of the State for the year ending on the 31st day of December, 1861.

2. The second part of the document is a report on the state of the treasury and the public debt, and a statement of the receipts and disbursements of the State for the year ending on the 31st day of December, 1861.

3. The third part of the document is a report on the state of the treasury and the public debt, and a statement of the receipts and disbursements of the State for the year ending on the 31st day of December, 1861.

4. The fourth part of the document is a report on the state of the treasury and the public debt, and a statement of the receipts and disbursements of the State for the year ending on the 31st day of December, 1861.

5. The fifth part of the document is a report on the state of the treasury and the public debt, and a statement of the receipts and disbursements of the State for the year ending on the 31st day of December, 1861.

6. The sixth part of the document is a report on the state of the treasury and the public debt, and a statement of the receipts and disbursements of the State for the year ending on the 31st day of December, 1861.

A large number of the items in the list are of a similar nature, and are all of a similar nature. The list is a long one, and contains many items of a similar nature. The list is a long one, and contains many items of a similar nature. The list is a long one, and contains many items of a similar nature.

The list is a long one, and contains many items of a similar nature. The list is a long one, and contains many items of a similar nature. The list is a long one, and contains many items of a similar nature.

The list is a long one, and contains many items of a similar nature. The list is a long one, and contains many items of a similar nature. The list is a long one, and contains many items of a similar nature.

The list is a long one, and contains many items of a similar nature. The list is a long one, and contains many items of a similar nature. The list is a long one, and contains many items of a similar nature.

The list is a long one, and contains many items of a similar nature. The list is a long one, and contains many items of a similar nature. The list is a long one, and contains many items of a similar nature.

„A MAGYARORSZÁGI FALUSI TELEPÜLÉSEK FEJLESZTÉSI KÉRDÉSEI”

című tudományos konferencia vitakérdései

Bevezető

Az ország településhálózata egységes rendszer, az urbanizálódás folyamatában a városfejlődés és a falvak fejlődése egymással összefügg. Falvaink megoldásra váró sajátos problémái azonban szükségessé és indokolttá teszik, hogy fejlesztésükkel – a folyamat egészébe ágyazottan, a városok és falvak által alkotott településegységek egybefonódását szem előtt nem tévesztve – külön is foglalkozzunk.

A konferencia megrendezését a települési rendszer egészének, illetve a falvaknak a hetvenes években lezajlott – az előző időszakhoz viszonyítva megváltozott – alapvetően pozitív, de több szempontból problematikus folyamatai teszik időszerűvé. Településhálózatunk fejlődését a városfejlődés elsődlegessége, különösen a megyeszékhelyek népességnövekedése, a falvakból való nagymértékű elvándorlás, ennek következtében a demográfiai struktúra romlása jellemezte. Az elmúlt évtized fejlődési folyamatainak eredményeként jelentősen mérséklődtek a nagytérségek közötti gazdasági és társadalmi különbségek, kisebb országrészek hátrányos helyzete azonban változatlanul megmaradt; a fő feszültségek a falvak és a városok között valamint a falvak különböző típusai között jelentkeznek. A falvak nagy része jelentősen átépült, főleg lakásállománya újult meg, de a fejlődés döntően a lakosság erőforrásaiból, meglehetősen spontán módon ment végbe, a falvak településszerkezetének korszerűsödése és a falusi építészeti a kívánalmaktól elmaradt.

Az ezredfordulóig terjedő hosszú távú időszakra vonatkozó népgazdasági tervet, ezzel kapcsolatban az új településfejlesztési politikát napjainkban dolgozzák ki. A konferencia célja, hogy tudományos vitában feltárja a falusi települések mai társadalmi-gazdasági helyzetét, a falufejlesztés kívánatos és lehetséges útjait és ezzel segítséget nyújtson az új falupolitika elveinek kialakításához.

A falvak helyzetének részletes feltárása igen sok információ értékelését teszi szükségessé. Hazai információrendszerünkben a szükséges adatok nem a településtudományi értelemben vett „falura”, hanem a közigazgatási értelemben vett „községre” vonatkoztatva állnak rendelkezésre. A két fogalom közötti eltérések tudatában, a számszerűsíthetőség érdekében kutatásainkban és konferencián a községet a falu szinonímájaként kell elfogadnunk.

Vitakérdések

1. A migráció és a demográfiai, társadalmi helyzet alakulása

– Tartós-e a népességnek agrártérségekből iparvidékekre, faluból városba, illetve városközeli községekbe való koncentrálódási folyamata, folytatódik-e ennek mintegy tíz év óta tartó lassulása? Társadalmi-gazdasági fejlődésünk ütemével és irányával összevetve kielégítő, lassú vagy túlzott mértékű-e a koncentrálódás üteme; iránya, illetve az utóbbi időben tapasztalható irányváltozása megfelelő-e? Lehet-e és kívánatos-e befolyásolni e folyamat ütemét és ha igen, milyen eszközökkel?

– A falu és város közötti kapcsolatok sűrűsödése növeli vagy csökkenti-e a falvak népességvesztését? Természetes vagy csökkenthető tendencia-e az, hogy minél kisebb a falu, annál nagyobb az elvándorlás aránya, és milyen intézkedés, tervezés befolyásolhatja ezt a folyamatot?

– Mennyiben törvényszerű velejárója a települési rendszer – társadalmi-gazdasági fejlődésünk által meghatározott – átalakulási folyamatának (nagyobb falvak aprófaluvá válása következtében) az aprófalvak számának növekedése, természetes és szükségszerű-e egyes aprófalvak megszűnése, megállapítható, illetve visszafordítható-e az aprófalvak népességének előre-
gedése?

– Hogyan értékelhető a napi ingázás mai mértéke? A közlekedési feltételek javítása, vagy a helyi foglalkoztatás növelése előnyösebb-e gazdaságfejlődésünk mai szakaszában; az ingázási feltételek javítása konzerválja-e a meglévő faluhálózatot? Mennyiben járul hozzá a népesség és a termelési eszközök eltérő területi koncentrációja következtében kialakult ingázás a gazdaság területi szerkezetének javításához, a falvakban levő nemzeti vagyon megőrzéséhez, az urbanus életmód falura való kiterjesztéséhez?

– Az egyes falvak társadalmán belül – a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági lakosság életmódjában – bekövetkezett nivellálódás, valamint a falvak és városok között, illetve a falvak különböző típusai és a különböző körzetek falvai között fennálló társadalmi elkülönülés jelenlegi helyzete természetes vagy káros jelenségnek ítéltető-e?

– Mennyiben okozója a társadalmi elkülönülésnek – különös tekintettel a falu értelmiségére – a

települések funkcionális hierarchiája? An intézmények tudatos koncentrálása, továbbá a városcentrikus fejlesztési politika növeli-e a társadalmi különbségeket? Igaz-e, hogy ma a társadalmi esélykülönbségek legfőbb okának a települési viszonyok különbségei tekinthetők?

– Milyen egyéb gazdasági-társadalmi okok játszanak közre a falu és város, valamint a különböző falutípusok közötti társadalmi különbségek fenntartásában és hogyan lehet településfejlesztési eszközökkel a társadalmi esélykülönbségeket csökkenteni?

2. A falvak helye a településhálózatban, a falusi funkciók alakulása

– Nagyközségek várossá fejlődése, illetve fejlesztése – számszerűleg és a központi funkciók fejlettségét tekintve – kielégítő, lassú vagy túlzott mértékű-e; területileg arányosan járul-e hozzá az urbanizálódási folyamat kiterjesztéséhez, és milyen mértékű, területi megoszlású további várossá fejlesztésekre van szükség az ország arányos városhálózatának kialakításához? A várossá nyilvánítás jogi aktusa mennyiben van összhangban a tényleges várossá fejlődéssel? – Mi a szerepe az agglomerálódási folyamatnak az urbanizálódási folyamatban, milyen új típusú város-falu kapcsolatokat hoz létre, milyen hatással van az agglomerációba tartozó községekre? Hol tart ma ez a folyamat, mely tényezők (lakóhely-munkahely kapcsolatok, települési funkciómegoszlás, ökológiai problémák) tekintetében, illetve az ország mely térségeiben fékezendő, illetve segített elő e folyamat kibontakozása?

– Mennyiben járul hozzá a falvak népességeltartó és népességmegtartó képességének fokozásához az a folyamat, melynek során falvaink – a helyben települt funkciókat tekintve is – komplex településekké válnak; milyen területi különbségek vannak a falukomplexitás terén; szükség van-e és ha igen, milyen vonatkozásban és mely falutípusokban a funkciógazdagság fokozására?

– Hogyan ítéltető meg falvaink városiasodottságának alakulása, a települési funkciók körének bővülése, az infrastrukturális ellátottság színvonala és a fejlődés üteme; milyen területi különbségek vannak a falvak városiasodása terén; milyen feszültségek erednek a lakások felszereltségének és a települések felszereltségének fejlődésében jelentkező különbségekből? Milyen tényezőknek, milyen településtípusoknak, illetve az ország mely térségeinek preferált fejlesztése szükséges a városiasodottsági színvonal különbségeinek csökkentése érdekében és szükséges-e egyáltalán kiegyenlítődsre törekedni?

– Milyen hatással van a nagyüzemi mezőgazdaság fejlődése, iparosodása, koncentrálódása a faluhálózatra; hogyan járulnak hozzá a mezőgazdasági nagy-

üzemek a falu-fejlődéshez; mennyiben felelnek meg falvaink – a népesség összetétele és a települési infrastruktúra tekintetében – a nagyüzemi mezőgazdaság továbbfejlődése által keltett igényeknek?

– Milyennek ítéltető a falusi ipar – beleértve a mezőgazdasági nagyüzemek ipari melléktevékenységeit – szerkezete, színvonala, perspektívája; a városi ipar intenzív-szelektív fejlesztésének milyen következményei várhatók a falusi iparra és viszont; hogyan hat a falusi ipar a falvak infrastrukturális, közlekedési és intézményellátottsági fejlődésére?

– Hogyan hat a mezőgazdasági nagyüzemek és a háztáji gazdaságok kapcsolata a falvak fejlődésére; milyen fejlődés várható a nagyüzemek és háztáji gazdaságok kapcsolatában; várható-e ipari és szolgáltató kisvállalkozások tömeges elterjedése falvainkban és ha igen, ez milyen hatással lesz falvaink fejlődésére?

– Hogyan értékelhető a falusi lakosság szociális infrastruktúrával és szolgáltatásokkal való ellátottságának változása; differenciálódás vagy nivellálódás következett-e be az egyes falutípusok között és mennyiben tekinthető ez a településhálózat-fejlesztés hierarchikus rendszere, illetve a körzetesítés hatásának? A falusi lakosság ellátottságának kiegyenlítődsét egy körzeten belül egyes funkciók koncentrált fejlesztése, vagy a települések közti munkamegosztás oldja meg inkább?

– Az üdülési-turisztikai igények növekedése eredményezheti-e az üdülőfunkció tömeges elterjedését falvainkban; milyen falutípusoknál okozhat kedvező változásokat; milyen lehet az üdülés szerepe a falvak életében, hogyan alakítható ki az üdülési és egyéb funkciók összhangja?

3. A faluszerkezet, infrastruktúra és építészet kérdései. A falu-fejlődés irányítása és eszközrendszere

– Milyen új követelményeket támasztanak a falusi gazdasági funkciók – a falusi ipar, az iparosodó mezőgazdaság, a mezőgazdasági üzemek ipari és szolgáltató melléktevékenységei – a falvak településszerkezetével szemben?

– Milyen mértékben tekinthető értéknek falvaink településszerkezete, utcarendszere, az országos közúthálózattal való kapcsolata, beépítésmódja; mennyire szükséges ennek városrendezési, közművesítési, környezetvédelmi szempontokból való átalakítása?

– Milyen irányban és mértékben szükséges napjainkban – a második gazdaság, a ház körüli termelés jelentőségének fokozódása közepette – a falvak hagyományos telkes, családiház beépítésének megtartása, illetve átalakítása?

– Milyen – esetenként a várositól eltérő – műszaki megoldásokkal érhető el a falusi lakások városival azonos színvonalú komfortja? Milyen irányban, milyen módon és mely tényezők elsőbbségét biztosítva

fejlesztendő a falvak műszaki infrastrukturális ellátása?

– Mennyiben járul, illetve járulhat hozzá új, komplex közösségi létesítmények épületeinek létrehozása, egyfelől a falvak új típusú közösségi életének kialakításához, másfelől az ízlésformáláshoz, a falusi lakásépítkezések esztétikai színvonalának növeléséhez?

– Milyen telekpolitikai, építésigazgatási, hitelpolitikai, építőipari feltételek szükségesek ahhoz, hogy a falusi lakásépítés korszerűbbé, a falukép harmonikusabbá váljék?

– Milyen módon lehet javítani a falusi zártkertekkel kapcsolatos jogi és gyakorlati rendszert, hogy az a falufejlesztés, a környezetvédelem, a családi üdülés és a mezőgazdaság érdekeinek egyaránt megfeleljen?

– A falvak egy részében a népesség stabilizálása érdekében milyen irányú és mértékű korszerűsítésre szorulnak az 1971-ben megjelent kormányhatározatok: a területfejlesztési irányelvek és az OTK alapelvek, továbbá a falusi települések hierarchikus rendszere?

– A falusi fejlődés irányításához megfelelőek-e regi-

onális és településterveink és ha nem, milyen tartalomú, jellegű, távlatú tervekre lenne szükség? Kielégítőek-e a területrendezésre vonatkozó jogszabályok? Mennyiben alkalmasak a helyi tanácsok dolgozói és egyéb falusi értelmiségiek a falu fejlődésének helyes irányítására?

– Mennyire felel meg felenlegi közigazgatási rendszerünk a falufejlesztés irányításának, a helyi közösségek érdekérvényesítési, illetve a településcsoportok együttes fejlesztési igényeinek? Milyen elképzelések vannak és lehetnek a közigazgatás korszerűsítésére; a gazdasági és társadalmi változások tendenciái hogyan hozhatók összhangba a közigazgatás területi változásaival?

– Van-e lehetőség arra, hogy a településfejlesztés irányítási rendszere és a gazdaságirányítás rendszere közötti lényeges különbségek csökkenjenek, a falufejlesztés anyagi eszközei bővüljenek, a jelenlegi újraelosztási rendszer megváltozzék, a helyi tanácsok gazdálkodási-döntési önállósága fokozódjék? Kielégítő-e a településfejlesztés ösztönző rendszere?

BEVEZETŐ ELŐADÁS

JANTNER ANTAL

1.

A falusi településekkel foglalkozó tanácskozás időszereű témát tűzött napirendre. Aktualitását különösen az emeli ki, hogy társadalmunk fejlődésében eredményekben gazdag, feszítő gondokat alapvetően megoldó, történelmi jelentőségű korszakot zártunk a 70-es és 80-as évtized fordulóján. Több évszázados társadalmi igazságtalanságot számoltunk fel azzal, hogy a felszabadulást követő nagy társadalmi átalakulásban igazságot szolgáltatunk a parasztságnak. A mezőgazdaságban a szocialista termelési viszonyok kialakításával új társadalmi feltételeket teremtettünk a mezőgazdasági termelőerők fejlődése számára. A szocialista iparosítással megoldottuk az aktív népesség teljes foglalkoztatottságát.

A nagy társadalmi célok megvalósításához tartozott — különösen a 60-as évek végétől — a gazdasági és társadalmi fejlődésben elmaradott országrészek gyors felzárkózása, a különböző térségek közötti fejlettségbeli különbségek mérséklése, az életkörülmények területi eltérései kiáltó ellentmondásának a felszámolása. A területi politika tudatos alkalmazásával arra törekedtünk, hogy — országunk térségeinek eltérő adottságait értékelve és hasznosítva — erőforrásainkat a társadalmi haladás és a gazdasági növekedés szolgálatába állítsuk.

A 60-as évtized második felében az is egyre inkább bizonyossá vált, hogy társadalmi előrehaladásunkban mindjobban előtérbe kerül a gazdasági növekedés regionális tényezőinek szerepe. Általánossá vált az a felismerés, hogy az ország elmaradott térségeinek fejlesztése egyidejűleg szolgálja gazdasági és társadalompolitikai céljainak megvalósítását. A területi politika a 70-es évek elején e kettős követelmény — a hatékonyság és kiegyenlítés — egyidejű érvényesítését tűzte célul, és ennek végrehajtásához igazodva alakította a területfejlesztés intézményi rendszerét is.

A terület- és településfejlesztés eddigi eredményeinek átfogó értékelése és az elkövetkezendő évtizedek tennivalóinak politikai megfogalmazása napjaink feladata. Az értékelő munka eddigi tapasztalatai alapján megállapítható, hogy a terület- és településfejlesztésben sikeres évtizedet zártunk. Eredményeink jól szolgálták az általános társadalompolitikai célok megvalósulását.

Ebben jelentős szerepe volt a területfejlesztési irányelveknek, az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptciónak, valamint a területfejlesztés ismert intézményrendszerének.

A koncepció értékelése körül kibontakozott viták

szenvédélyesek voltak. Kezdetben sok esetben a tárgyilagosságot is nélkülözték. Ma már bizonyossá vált, hogy a településhálózat-fejlesztési koncepció a 70-es évtized területi fejlődését jól szolgálta. A területi politika általános céljaival összhangban egyebek mellett elősegítette az arányosabb városhálózat kialakítását, a főváros településhálózatán belüli súlyának mérséklését, valamint javította az eddig városhiányos térségek ellátását, orientálta a különböző ágazatok területi fejlesztését. Hozzájárult az életszínvonal területi különbségeinek mérséklődéséhez. Az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptció az első kormányzati szinten elfogadott átfogó magyar urbanizációs politikát megfogalmazó dokumentum. Ezt sem szabad figyelmen kívül hagyni!

Az OTK hosszú távú célokat fogalmazott meg, amelyek megvalósítása az ötéves népgazdasági és tanácsi tervek keretében történt. A fejlesztési erőforrások nem tették lehetővé, hogy a koncepcióban hosszú távra megfogalmazott mindenfajta cél egyidejűleg teljesüljön. De ilyen elképzelést az OTK nem is tartalmazott. A dinamikus gazdasági növekedés területi koncentrációval párosult, ami a kiemelt szerepkörű települések növekedésének kedvezett. Ugyanakkor nem jutott elegendő anyagi eszköz a kistérségi központok fejlesztésére. Hozzájárult ehhez az is, hogy néhány egyéb ágazatpolitikai intézkedés (így: a termelőszövetkezetek összevonása, a mezőgazdasági tőke területi koncentrációja, az iskolakörzetesítés, a közigazgatás korszerűsítése, közös tanácsú községek létrehozása) olyan folyamatokat eredményezett, amelyek az OTK szándékolt céljaival nemritkán ellentétesen hatottak, illetve tovább fokozták a települési koncentrációt.

A 70-es évek közepétől nagyon határozottan kirajzolódó új társadalmi-gazdasági folyamatok felszínre hoztak olyan tényezőket, amelyek nyomán felmerül a kérdés, hogy a külső és belső feltételek megváltozásával a 10–12 évvel korábban megfogalmazott célok vajon helyesek-e a továbbiakban is.

A hatékonyság növelésének, a termelési szerkezet változtatásának kényszere, demográfiai viszonyaink megváltozása, munkaerőforrásaink beszűkülése, a nagytérségi migráció intenzitásának csökkenése, a mezőgazdaság infrastrukturális igényeinek növekedése, a lakosság megváltozott életkörülményei, a környezeti kultúra emelkedése, a magánérintés lakásépítés súlyának növekedése stb. újszerű követelményeket támasztanak a terület- és településfejlesztéssel szemben.

2.

A területi folyamatokban bekövetkezett változások hatására került előtérbe az utóbbi években a falu – szélesebb értelemben véve a faluhálózat – kérdése. A falu mai reális megítélésével és jövő sorsával kapcsolatos eltérő nézeteket vallók közötti vitában, ha lehet még szélsőségesebb nézetek kaptak hangot, mint a szélesebb értelemben vett településfejlesztés körül kibontakozó vitákban tapasztalhattuk.

Ezek közül csak néhányat említek: gyakran vádolják pl. a településhálózati koncepciót azzal, hogy nem törekedett a falvak fejlesztésére, azokat „tudatosan elorsvasztotta”, városfejlesztés-centrikussága kiálatatlan helyzetbe hozta a falvakat.

Olyan nézetek is felvetődtek, hogy a művelődéspolitikai célok maradéktalan teljesülését a falu-sorvasztás tudatos szándéka korlátozta. A nosztalgikus nézetet vallók az „idillikus” falusi életforma felbomlását sajnálják, s a falusi urbanizáció kibontakozásáról nem vesznek tudomást. A józanabb, mértéktartóbb vélemények – ezek szerencsére ma már többségiek – a faluhálózatban bekövetkezett kedvezőtlen jelenségek okául a termelési településhálózati koncentráció erőteljes folyamatát jelölik meg.

A valóságban annak az ellentmondásnak a felerősödéséről van szó, amely a szocialista nagyüzemi gazdálkodás során kialakult termelési viszonyoknak és a kisparaszti agrárgazdálkodásnak megfelelően történelmileg létrejött települési viszonyok között áll fenn.

A hagyományos agrárgazdálkodás jól megfér a középkorból örökölt, a feudális termelési viszonyok talaján kialakult falusi települési rendszer keretei között. A mezőgazdaság szocialista termelési viszonyai számára a korábbi települési keretek szűknek és korlátozó erejűeknek bizonyultak. A szocialista mezőgazdaság területi és településszintű követelményei, az ipari termelőerők területi koncentrációja alapvetően új helyzetbe hozta a korábbi agrárgazdaság színterét, a falut, az ott élő népességet. A nagy történelmi átalakulási folyamatban a népesség társadalmi mobilitása egyszerre és egyidejűleg felgyorsította a területi mobilitást is, megváltoztatta egyes falvak településhálózatban elfoglalt szerepét, gyorsította a falvak közötti differenciálódás folyamatát.

Nagy hiba ezért – úgy gondolom – a falvakról mint homogén településcsoportról beszélni. Még inkább téves következtetésre jutunk, ha az aprófalvak gondjait vetítjük ki a faluhálózat egészére, hiszen a mintegy 5 millió falusi lakosnak kb. 20%-a tekinthető hársnyosabb helyzetűnek. Ez is nagy szám, mégis a kisebbséget jelenti.

Ha pedig külön csak az aprófalvas térségeket vizsgáljuk, azokon belül is jelentős eltérések vannak: a súlyosabb borsodi helyzethez képest sokkal ked-

vezőbb pl. a Vas megyei aprófalvakban élők sorsa.

Megint más a helyzet, ha az eltérő nagyságrendű falvakat hasonlítjuk össze. Vigyázni kell tehát az általánosítással.

3.

Ez a tudományos tanácskozás a faluprobléma legmarkánsabb, legkritikusabb elemeinek feltárását tűzte céljául, nevezetesen: a falusi népesség társadalmi helyzetét, demográfiai viszonyait, a falusi népesség elvándorlási folyamatait. Értékelni kívánja a magyar faluhálózat szerepét a települési rendszer egészén belül, valamint a falvak infrastrukturális helyzetének, a falu építészetének jelenét, jövőjét szándékozza feltárni. A falu településtudományi megközelítésekor számos olyan kérdés merül fel, amelyek megválaszolása nagyban hozzájárulhat a településpolitikai korszerűsítéséhez, újrafogalmazásához s gyakorlati érvényesítéséhez is.

A teljesség igénye nélkül néhány fontos kérdést magam is aláhúzó, mindenekelőtt azért, mert ezek megválaszolása után biztosabb talajon állunk majd gyakorlati munkánk során:

pl. a falusi népesség további elvándorlásának milyen mértéke és iránya fogadható el, illetve mekkora térbeli mobilitás felel meg az elkövetkezendő időszak társadalmi-gazdasági fejlesztésének;

fontos kérdésnek ítélem, hogy a falvak népességmegtartó képességének fokozását – a gazdasági alap megteremtése mellett – milyen egyéb eszközökkel támogatassuk;

továbbá: milyen településfejlesztési eszközökkel csökkentjük vagy szüntessük meg a nemkívánatos demográfiai viszonyok további romlását;

és végül: milyen irányban és mértékben szükséges a falusi települések infrastruktúrája fejlesztésében a telekellátás, a családiház-építés, az otthonteremtés akcióit támogatnunk, s e támogatáshoz milyen eszközöket rendeljünk.

A konferencia előtt közreadott vitakérdések igen sokirányúan közelítik meg a faluhálózat problematikáját. Az azokra adott válaszok hasznos szolgálatot tehetnek az égető gondok megoldásában.

Ami a gyakorlatot illeti, úgy vélem, hogy a falusi települérendszer nem különíthető el a hazai települérendszer egészétől, annak szerves része. A települérendszer egészén belüli helye, súlya, aránya alapján értékelendők a mai ellentmondások és ebből kiindulva kell megfogalmazni a teendőket is. Ugyanakkor az is igaz, hogy a településtartományok nagyon jellegzetes vonásai vannak, amelyek eltérőek a városokétól, nemcsak társadalmi szerkezetben, hanem fejlettségi szintben (műszaki infrastruktúra) és arculati megjelenésben.

Igaz tovább az is – mint arra már utaltam –, hogy nem lehet egységesen kezelni a faluproblémát, hiszen

az elmúlt időszakban lejátszódó társadalmi-gazdasági folyamatok nem egyformán érintették a faluhálózat egyes elemeit, típusait.

1945–1960 között – különösen az időszak elején – falvaink többségében agrártúlnépesedés volt. Az iparosítás folyamata kimozdította a falvak népességét, s megkezdődött a falusi népesség elvándorlásának korszakos folyamata.

Az 1960–1970 közötti időszakban a falvak népeség alakulását a mezőgazdaság nagyüzemi koncentrációja befolyásolta – az ipari központok szívóhatása mellett. A fejlődés ennek megfelelően már területileg differenciálódott. Fokozatosan kialakultak a gyorsan fejlődő ipari központok és a közvetlen környezetükben levő falusi települések közötti új típusú kapcsolatok. Ezeknek a falvaknak a népessége erőteljesen nőtt, társadalmi szerkezete gyorsan átalakult. Másfelől a közlekedési kapcsolatok hiányosságai, a dinamikus fejlődő térségektől való jelentős távolság, a helyi gazdasági feltételek kibontakozásának lassúsága hátrányos helyzetbe hozta a falvak egy jelentős csoportját, azokat, ahol a helyi megélhetés lehetőségei és az ellátás területi feltételei az országos átlagnál alacsonyabb életkörülményeket, vele alacsonyabb jövedelemszerzést biztosítottak.

1960–1970 között több mint 200 000 fővel csökkent a falvak népessége, miközben a városoké 9,5%-kal növekedett. A községi népesség számának csökkenése a tanyán élőket és az aprófalvak lakosságát érintette (-48,5%, illetve -35,9%), de a kisfalvakat sem hagyta érintetlenül (-14,4%). Csak az 5000 főnél népesebb települések őrizték meg, illetve növelték népességszámukat.

Az 1970–1980 közötti évtizedben tovább folytatódott a faluhálózat differenciálódása. Nőtt a potenciális kisvárosok és az üdülőfalvak népessége, változatosan alakult a városkörnyéki települések fejlődési dinamikája az ún. külső és belső övezet eltérő üteme miatt.

Vesztettek országon belüli népességi súlyukból a kisfalvak (8%-ról 6,9%-ra), nőtt az aprófalvak száma, országon belüli népességi arányuk viszont tovább csökkent.

Az aprófalvak többsége – az 1600-ból mintegy 1400 – kedvezőtlen termőhelyi adottságokkal rendelkező térségben helyezkedik el, ezért is maradtak aprófalvak. Ezen belül a valamivel több mint 800 településen élő mintegy 1 300 000 fő az életkörülmények szempontjából is kedvezőtlenebb helyzetű a községi népesség átlagos életkörülményeit jellemző mutatók tükrében.

A faluprobléma differenciált kezelésének szükségére utal az a körülmény, hogy miközben az agrárkeresők aránya általában csökken, gyorsul a foglalkozási átrétegződés folyamata, különösen a kedvezőbb

közgazdasági feltételekkel rendelkező (jó termőhelyi feltételek, fogyasztópiac közelsége, jobb infrastruktúrális adottságok) nagyobb létszámú falvakban.

1970–1980 között a vezetékessel vízzel ellátott lakások aránya országosan 41,8%-ról 64%-ra emelkedett. Ezen belül a városokban 13%-kal, a potenciális kisvárosokban több mint kétszeres (24%-ról 54%-ra), a községek átlagában több mint háromszoros, a közép- és nagyfalvakban 4,5-szeres, a kisfalvakban és az aprófalvakban közel 4-szeres volt a növekedés.

Az 1000 lakosra jutó lakásépítések számának mutatója a 70-es években – az aprófalvak kivételével – valamennyi településkategóriában nőtt a 60-as évtizedhez képest. Különösen a közép- és nagyfalvakban szembetűnő az építési szándék és jó e téren a leendő kisvárosok együttes mutatója is.

Az adatok – noha csak néhányat említettem – egyértelműen jelzik azt, hogy a magyar falufejlődés neuralgikus pontjait a kedvezőtlen korösszetételű, gazdasági alapokat (munkahely) nélkülöző vagy éppen csak adó, közlekedési szempontból kedvezőtlen helyzetű, az urbanizációtól csaknem érintetlen aprófalvak és a város–vidék jótékony hatását nem élvező tanyák jelentik.

A demográfiai viszonyok és egyéb tényezők tudományos elemzésének fontosságát az is aláhúzza, hogy e kritikus települési tartományban pontosan meg kellene találnunk azt a határvonalat, ameddig a helyi gazdasági bázisok fejlesztésével kellene a népességmegtartó képességet növelni, e kritikus határon túl pedig nagyon meggondolni, alaposan elemezni a fejlesztés idokoltságát, jellegét, mértékét, ütemét. E kérdés megítélésében számba kellene venni a viszonyainkra adaptálható nemzetközi tapasztalatokat is. A fejlődés fő irányvonalai e téren arra utalnak, hogy a településstruktúrában érvényesül a koncentráció törvényszerűsége – azaz a nagyobb települések népességi súlyukat fokozatosan növelik, a kisebb települések gazdasági és népességi súlya viszont csökken. Az ez irányú folyamat jegyei hazánkban is nyomon követhetők.

Kérdés az, hogy ha e folyamat ismert elemei jelentkeznek hazánkban, mi legyen magatartásunk a folyamat szabályozásában?

Az e kérdésre adott válasz kellő támpontot adhat a falupolitikában, a gyakorlati településfejlesztésben követendő magatartásunkhoz.

Úgy gondolom, hogy hosszú távon erősen megfontolandó a már vissza nem fordítható folyamatok erőszakolt megállítása, még inkább ellenkező előjelre való változtatása. Alapos indokunk van ugyanakkor rövid távon arra, hogy a sorvadó, a demográfiai erodált térségekben is biztosítsuk az alapellátás olyan szintjét, mértékét és formáját, amely az itt élő nemzeteknek társadalmi fejlődésüknek megfelelő életkörülményeket biztosít.

4.

A faluhálózat fejlesztése csak a településrendszer egészének keretei között oldható meg. E stratégia fő elve: a város és környezete együttes fejlesztése. A város–faluk együttes fejlesztése során arra kell törekedni, hogy az alapellátás tekintetében ne legyen különbség a város és környezete között. Helyi munkalehetőségek létesítésével kell elősegíteni a város és környezete közötti gazdasági munkamegosztást. Szorgalmazni indokolt a város és környezete közötti kommunikációs kapcsolatokat erősödését.

A falu–város együttes fejlesztése – regionális szinten – a közlekedési és a kommunikációs kapcsolatok erőteljesebb fejlesztését sürgeti. A falusi urbanizáció továbbfejlesztésében elengedhetetlen, hogy időben csökkenjen a távolság a város nyújtotta szolgáltatások elérésében.

A falu oly módon is „közeledhet” a városhoz, ha az életképes falvak – élelmiszeripari kis- és középközpontok – generáló ereje növekszik. Felvethető tehát, hogy a településfejlesztési politikában támogassuk a 3000–5000 fős falvak gyorsabb fejlődését.

A falvak fejlesztésében meghatározó szerepe van a megyei tanácsoknak, a helyi tanácsok és az ott települt gazdasági partnerek közötti együttműködésnek. Úgy véljük, hogy e téren a központi szervezeteknek is van még sok tennivalójuk. Ezeket az alábbiakban sorolhatjuk fel:

A gazdasági bázis megteremtésével, az infrastrukturális feltételek, valamint a lakásépítés feltételeinek javításával támogatnunk kell a falvak népességmegtartó képességének növekedését.

A népességmegtartó képesség fokozásában az ÉVM feladata a magánlakásépítés telekellátásának javítása. Fontos átfogó feladatunk továbbá a rendezési tervek megalapozottságának növelésével erősíteni a tanácsi döntések biztonságát, elősegíteni az otthonteremtés szándékának érvényesülését a helyi szakemberellátás javításával, a lakások típusválasztékának bővítésével.

Az országos településfejlesztési célok megalapozásához olyan javaslatokat dolgoztatunk ki, amelyek a területi szervek munkáját segítik. Erre jó példa a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei aprófalvak fejlesztését szolgáló modell, vagy az a kutatás, amely a borsodai aprófalvak helyzetének, illetve fejlesztési lehetőségeinek feltárására irányul. Dolgozunk azon, hogy erősebbé és rendszeresebbé váljék a területrendezési és fejlesztési tervezés kapcsolata, hogy a tanácsi szándékok nagyobb szerepet kaphassanak a tervekben. Ez utóbbiak elsőrendő központi feladataink közé tartoznak.

Mindent megteszünk azon törekvések támogatására, amelyek a településfejlesztés helyi erőforrásainak növelésére, a helyi tanácsok szerepének erősítésére irányulnak.

Az általam elmondottakat, a konferencia bevezetőjéért – nagyon kérem – tekintsek úgy, hogy ezzel is a vitát kívántam ösztönözni.

Ma különösen nagy szükségünk van szakembereink véleményére, hasznos tanácsaira. Enélkül nem tudunk megfelelő stratégiát kialakítani és nem tudunk kellő magabiztossággal dolgozni. Egyetértésre és támogatásra van szükségünk a stratégiai célok megfogalmazásához, az eszközök kiválasztásához stb. Tartós egyetértés pedig csak alkotó viták eredményeként jöhet létre, ezért e konferencia – amely feltehetően vitafórum is lesz – különösen időszerű és fontos számunkra.

Az elmúlt évek heves vitái során jutottunk el oda, hogy ma nyugodtan, tárgyilagosan, kevesebb indulattal és nagy megfontoltsággal, felelősséggel tanácskozhattunk ennek a nagy társadalmi gondnak a megoldásáról.

Bízom abban, hogy az elhangzó előadások, hozzászólások elősegítik a településfejlesztés számos tudományos és gyakorlati kérdésének megválaszolását, a körülményeinkhez alkalmazkodó hosszú távú településfejlesztési politika körvonalazását.

Ebben a reményben kívánok eredményes tanácskozást!

A MIGRÁCIÓ ÉS A DEMOGRÁFIAI, TÁRSADALMI HELYZET ALAKULÁSA

DR. PERCZEL GYÖRGY

„Hálás és háládatlan feladat Magyarországon a falusi problémák vizsgálata” – írja Enyedi György „Falvaink sorsa” című könyvének első mondataként. Tapasztalataim alátámasztják megállapítását, de kiegészítésére is ösztönöznek. Akár hálás, akár háládatlan, mindenképpen szükséges falvaink sorsával felelősen foglalkozni.

A falu mint a lakó- és munkahelyek együttese, a társadalmi-gazdasági életjelenségek színtere és ezek meghatározott természeti, művi környezeti minőséget hordozó kerete ma már túlnő a szakemberek szűk körének érdeklődésén és a közügyek rangjára emelkedik, mivel politikai, társadalmi-gazdasági tartalmat egyaránt hordoz. Ezekben a kérdésekben már nemcsak nemzetünknek az a fele érintett, akik a falvakban élnek és dolgoznak, hanem az a másik fele is, akiknek munkáját, életét ugyancsak befolyásolja a falvak, az ott élők jelene és jövője.

Az elmúlt három évtizedben, különösen az utóbbi tíz-tizenöt évben a társadalmi, gazdasági, településfejlesztési folyamatokban alapvetően a stabilitást, a hagyományokat őrző falu a változások színterévé vált. Nemcsak mennyiségi, hanem minőségi szempontból is átalakult a falvakban folyó gazdasági – mindezekelőtt termelő – tevékenység, gyors ütemben fejlődött a lakossági ellátás és a szolgáltatások színvonala. A felgyorsult anyagi folyamatok szükségszerűen magukkal hozták falvaink átalakulását, az életkörülmények javulását és ösztönözték a lassabban mozgó életmódbeli, tudati folyamatok illeszkedését a megváltozott körülményekhez. A nagyon is generalizált, de valószínű a lényegét tükröző folyamatok az új társadalmi-gazdasági alakulat létrehozására, megszilárdítására és gyarapítására irányuló nemzeti szándék megvalósításaként indultak meg, falvaink népességének cselekvő támogatásával.

Jelentősen bővült a népgazdaság teljesítőképessége, átrendeződött szerkezete, lényegesen javult a termelőerők területi elhelyezkedése, megszűntek az ország nagyobb térségei között az életkörülményekben fennálló kirívó különbségek. Átalakult a településhálózat, a városok és a falvak képe. A szocialista fejlődés kezdetétől napjainkhoz közeledve azonban fokozatosan megváltoztak azok a társadalmi igények és beszűkültek azok a lehetőségek, amelyek az extenzív jellegű változások alapjául szolgáltak. Változnak a társadalmi-gazdasági folyamatok alakulására ható külső körülmények is, és az eddig elért eredmények új mennyiségi és minőségi jellemzői a fejlődés újabb út-

jainak kidolgozását sürgetik. Természetesen megváltozott a falvak szerepe is az elmúlt évtizedekben. Ma már a társadalmi-gazdasági, településfejlesztési folyamatokban a falu nemcsak cselekvő támogatója, hanem kezdeményezője is az új körülményekhez – mindenekelőtt az intenzív fejlődés által támasztott követelményekhez – történő igazodás folyamatának. Ez pedig feltétlenül figyelmet érdemlő új elem.

Mindezek a társadalom, a gazdaság, a települések kérdéseivel foglalkozók körében eléggé ismertek. Az ok, amely felemlítésükre kényszerített az, hogy egyes szellemi áramlatok, a divat vagy más tényezők hatására szaporodnak az olyan jellegű megnyilvánulások, amelyek a falvak társadalmi-gazdasági életjelenségeit, településfejlesztési problémáit csak önmagukban nézik. Az említett törekvések felszínre hozhatnak figyelemre méltó tapasztalatokat, tudományos eredményeket, de a falvak fejlesztésének – nemzeti érdekekkel egyező – folyamatát kevésbé szolgálhatják. A falvak demográfiai, gazdasági, települési problémáit ugyanis nem lehet az ország népessége, a népgazdaság, a települési rendszer fejlődésének egészéből kiszakítani.

Tudatában kell lennünk annak, hogy nemzetünk előrehaladása a termelőerők hatékonyabb kihasználásán nyugszik, és ettől függ, hogy milyen eredményeket tudunk elérni az életszínvonal, az életkörülmények fejlesztésében városban és faluban egyaránt. E folyamatok tudatos alakítása nem nélkülözheti a színvonalas központi tervezést és szabályozást, a rész és egész egymásra hatásának elemzését és vizsgálatát, de nem nélkülözheti a közösségek újat teremtő kezdeményezését, aktivitását, önálló cselekvését sem. Erre alapozva bátorkodom javasolni mindazoknak, akik hivatásuknál, vagy érdeklődésükönél fogva a falvak sorsának alakításával, alakulásával eljegyezték magukat, hogy ne egy új falupolitika megfogalmazására törekedjenek, hanem olyan településfejlesztési politika kidolgozásához nyújtsanak segítséget, amelyben jelentőségének megfelelő szerepet kap a város, a falu és a szórványtelepülés egyaránt.

Az előadás keretei nem teszik lehetővé, hogy a falut érintő demográfiai, társadalmi folyamatok egészét részletesen áttekintsem. Ezért csak néhány jellemző, vagy számomra fontosnak tűnő kérdéssel foglalkozom. Ezzel nem a tudományos konferencia témakörét kívánom szűkíteni. Ellenkezőleg. A nézetek cseréjét, a vitát kívánom ösztönözni.

* * *

Az ország településeinek fejlődését az 1950-es évek elejétől napjainkig – de különösen ezen időszak második felében – dinamikus, számos eredményt hozó, de feszültségektől sem mentes urbanizációs folyamat, ezen belül a községek helyzetének erőteljes differenciálódása jellemezte. Ezek egyik legszembetűnőbb megnyilvánulása a népesedési, a migrációs folyamatok alakulása.

A népesedés területi jellemzői igen szoros összefüggésben állnak a társadalmi-gazdasági folyamatokkal. A felszabadulást követő évtizedek fő irányát e szempontból a városi népesség számának növekedése, a falusi népesség számának csökkenése jellemezte. A falvakban élő népesség aránya 1949–1980 között 60%-ról 47%-ra csökkent. Ezt a jelentős népességátcsoportosulást sokan a falvak bizonytalan jövője egyik alapvető bizonyítékaként kezelik, holott a folyamat alapos elemzése árnyaltabb következtetésekhöz vezet. Elegendő ehhez az utóbbi évtized adatait megvizsgálni.

A városok népessége 1970–1980 között 4,8 millióról 5,7 millióra nőtt. Az összes növekedés 1/3-a azonban az időközben várossá nyilvánított községek átörökléséből, további 1/4-e pedig a falvakét meghaladó természetes szaporodásból adódott. Ez azt igazolja, hogy a városi népesség növekedésének csak kisebb hányada, alig több mint 40%-a származott a községekben történt elvándorlásból. Érdemes utalni arra is, hogy a jelenleg községként nyilvántartott települések népessége 1949–1980 között alig 400 ezer fővel csökkent. Mindezek azt igazolják, hogy az urbanizáció és a városodási folyamat összességében nem veszélyezteteti a falusi települések létét. Természetesen e folyamat jelentős eltéréseket mutat a különböző falusi településkategóriák között. A falvak népességmegtartó képességével kapcsolatos gondok elsősorban az apró- és törpefalvakat érintik.

A demográfiai folyamatok alakulásában néhány olyan újszerű vonást is tapasztalhatunk, amelyek hatásainak további tanulmányozása feltétlenül figyelmet érdemel. A korábbiaktól eltérően a természetes szaporodás a városokban ma már nagyobb, mint a községekben. Ez alapvetően a népesség korstruktúrájának átalakulásával függ össze.

Változás tapasztalható a városokba áramlás nemek szerinti összetételében is. Míg korábban a városba áramlók nagyobb hányada került ki a fiatalabb férfikorosztályokból, napjainkban a fiatalabb nők bevándorlása erősödik. Az utóbbi évtizedben az 1000 férfira jutó nők aránya a városokban 1047-ről 1061-re nőtt, ugyanakkor a községekben 1053-ról 1040-re csökkent.

A társadalmi-gazdasági átalakulás az 1945 utáni két évtizedben a népesség nagyarányú mozgását, területi átrendeződését eredményezte. Ennek fő vonásaként a népességnek az agrártérségekből az iparvidé-

kekre, a falvakból a városokba irányuló mozgása, illetve a népesség koncentrációja ragadható meg. E folyamatok intenzitása azonban az 1960-as évtized második felétől már csökkenni kezdett, és az 1970-es évtized során a nagyobb területi egységek közötti vándorlás jelentősen mérséklődött. Növekedett viszont az elvándorlás – elsősorban az apró- és törpefalvakból – a közelebbi nagyközségekbe, kisvárosokba, illetve a megyeszékhelyekre. A lakóhelyváltottatok évi száma 1980-ig 600 ezerre csökkent, a tíz év előtti 800 ezerről és a húsz évvel korábbi közel 1 millióról. A lakóhelyváltottatok számának csökkenése mindenképp a területfejlesztési – benne az ipartelepítési – politika következménye, de összefügg azzal is, hogy a mezőgazdasági területek szabad munkaerőforrása erősen lepadt.

A népesség megyék közötti eloszlásában az utóbbi évtizedben számottevő változás nem történt, folytatódott viszont – az előző tíz évhez képest mérsékelt ütemben – a népesség tömörülése a településhálózat súlypontjaiban és a budapesti agglomerációban.

A faluból a városba irányuló népességáramlás – mivel a városi lakosság alapellátásának magasabb szintje, valamint a bővebb munkahelykínálat továbbra is vonzást gyakorol a falusi népességre – tartós, de az utóbbi időben fokozatosan mérséklődő folyamatként jelentkezik és a koncentráció folyamatának további általános mérséklődése várható.

A városba áramlási korábbi egyoldalú folyamat mellett ma már számolnunk kell egy kisebb mértékű visszaáramlási folyamattal is, amely elsősorban a gyorsan fejlődő nagyközségekbe irányul.

A népesedési folyamatok természetesen differenciáltan érvényesülnek az ország különböző térségeiben, illetve a falvak különböző kategóriáiban.

A község-hálózat fejlődési folyamatának egyik pólusát az egészségesen fejlődő, funkcióikban, infrastrukturális ellátottságukban gazdagodó és modernizálódó települések jellegzetes csoportjai alkotják. Az elmúlt évtizedben érzékelhetően megerősödtek egyes városhiányos térségek nagyközségei, amelyek egyre inkább környezetük központjaiként funkcionálnak. Általában rendelkeznek a környék községeinek népességét is kiszolgáló intézményrendszerrel az ott élő népesség aktív keresőinek egy részét is foglalkoztató nem mezőgazdasági munkahelyekkel. Vándorlási egyenlegük is többnyire pozitív. Általában olyan községekben is megszűnt (vagy legalább csökkent) az elvándorlás, amelyek valamely nagyobb város közvetlen környékén fekszenek, és a város nyújtotta munkahelyeket és szolgáltatásokat viszonylag rövid utazási idővel elérik. A fejlődő falusi települések körét bővíti az egyes speciális funkciókban erősödő községek, így az üdülőkörzetek, az idegenforgalmi fogadóterületek községei, a nagyobb határátkelőhelyek, a ki-

emelkedő mezőgazdasági nagyüzemek székhely települései. Végül pedig ide sorolható az alsófokú központi szerepkört betöltő, tanácsszékhely községek jelentős része is.

A differenciálódási folyamat másik pólusán az 1000 főnél kisebb népességű aprófalvak helyezkednek el, amelyek földrajzi fekvésük, a településhálózat fejlettebb csomópontjaihoz kapcsolódásuk alapján nem képeznek teljesen homogén településcsoportot. Az 1970-es évtizedben az 1000 főnél kisebb aprófalvak száma 1466-ról 1585-re, ezen belül az 500 fő alatti népességű törpefalvak száma pedig 671-ről 833-ra nőtt. Az elvándorlással, népességszámuk fogyásával összefüggésben egyre több község kerül az aprófalvak csoportjába, amelyben napjainkban a községi népesség mintegy 16 %-a él. Az aprófalvak sajátos és egyben legproblematikusabb csoportját az 500 főnél kisebb népességű törpefalvak alkotják. Ebbe a településkategóriába tartozik az ország községeinek 20%-a, ahol azonban mindössze 254 ezer ember, a községi népesség alig több mint 5%-a él.

A törpefalvak esetében a nyolcvanas években várható népesedési folyamatok jelentős részben az eddigi folyamatok következményei lesznek. Az évtizedek óta folyó, jelentős méretű elvándorlás által megváltoztatott, eltorzult korstruktúra miatt a születések számának növekedésére nem számíthatunk, a halálozások száma viszont az öregkorúak arányának növekedésével emelkedni fog. Ebből pedig az következik, hogy a hetvenes évtized utolsó éveiben jelentkező természetes fogyás állandósul, mértéke pedig valószínűsíthetően növekszik és a mobilabb korosztályok átlagosnál kisebb aránya mellett is számolni kell további elvándorlással. E két azonos irányú és így egymás hatását is felerősítő demográfiai folyamat eredőjeként a jelenlegi törpefalvak népességének fogyása a következő években várhatóan még az eddigieknél is gyorsabb lesz.

A demográfiai előrejelzések szerint a nyolcvanas években a természetes fogyás községeink népességének egyre általánosabb jellemzőjévé válik és ez — a további vándorlási veszteséggel együtt — évről-évre növeli az 1000 főnél (és ezen belül még gyorsabban az 500 lakosnál) kisebb községek és a bennük élő népesség számát, mintegy folyamatosan újratermelve a kisépességű településekkel kapcsolatos problémákat. Ezért a községek népességmegtartó képességének erősítése nem értelmezhető mechanikusan és településenként. Minden községben nem lehet megállítani a népesség fogyását. Az ésszerű álláspont az lehet, ha az önmagukban is jelentős és fejlődőképes községek mellett segítjük kialakulni egyes kisebb térségek együttélő községcsoportjainak népességmegtartó képességét, amely csoporton belül egyes községek lakóinak száma — a már egyre visszafordíthatatlanabb demográfiai folyamatok következtében — még így is csökkenhet.

Tudomásul kell venni, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés olyan több évtizedes átfutású népességmobilitációval járó folyamatokat okoz, amelyek — bár vannak nemkívánatos feszültségeket kiváltó elemei is — összességében a közérdeket szolgálják. A településhálózat, az egyes települések a történelem során mindig az adott időszak objektív törvényszerűségeinek megfelelően alakultak. Természetes dolog tehát, egyes települések népességcsökkenése, funkcióváltása, esetleges elhalása, s ezzel párhuzamosan mások népességnövekedése, funkciógazdagodása, keletkezése. Arra azonban nagyobb figyelmet kell fordítani, hogy ezeknek a folyamatoknak a sebessége és mértéke összhangban legyen a társadalmi-gazdasági tendenciákkal és érdekekkel.

Külön kell szólnunk az elég sok vitát kiváltó ingázás alakulásáról. A munkaerő területi mobilitásának fő mozgatóereje a gazdasági szerkezet átalakulása. Az ingázást mint az ipari fejlődéshez szorosan kapcsolódó tömeges jelenséget tulajdonképpen a szocialista iparosodás első nagy hulláma hívta életre. Az ingázók száma 1960-ban 0,6 millió, 1970-ben már közel egymillió, 1980-ban pedig több mint 1,2 millió fő volt. Miként a nemzetközi tapasztalatok is igazolják, az ingázás aránynövekedése a gazdasági, főként az ipari fejlődés szükségszerű kísérő jelensége. Újabbban a nagyobb települési vonzáscentrumok ellátó, szolgáltató tevékenysége is az ingázást növelő tényező.

Az ingázás arányában is követi a gazdaságilag fejlett és az urbanizáció magas fokán álló országokban kialakult tendenciákat. Az 1960-as évtized végéig főleg Budapest és a legnagyobb ipari körzetek városközpontjai vonzották a szűkebb és tágabb környezet munkaerőjét, 1970 óta azonban új vidéki ingázási centrumok alakultak ki. Mivel a különböző ipari, szolgáltató és igazgatási központok munkaerő-elátásában a helybeli munkaerőbázis nem volt elegendő, így módon már a tervezés során számoltak a környező településekről nyerhető munkaerővel is. Az ingázók számának növekedésére hatott a mezőgazdasági termelészövetkezetek egyesítési folyamata és az alaptervékenységet kiegészítő termelő és szolgáltató tevékenységek bővülése is.

Az ingázás általában a falvak népességmegtartó képességét erősítő jelenség, miután a falvakból a környező településekre eljárók naponta visszatérnek lakóhelyükre. Az ingázás területi elrendeződése azonban nagyon különböző. Kisebb településekről, különösen az aprófalvakból egyértelműen nagymértékű az eljárás, viszont vannak olyan községek, amelyek nagyobb arányban szívnak fel munkaerőt, mint amilyen mértékben kibocsátanak. Az ingázás iránya és intenzitása települési szinten tehát együtt változik az adott terület gazdasági-társadalmi fejlődésével és van ahol a településstruktúra megőrzését

és van, ahol annak megváltoztatását segíti elő.

A községekből eljárók nagy része valamilyen formában részt vesz a mezőgazdasági termelésben. Ezzel segíti a jobb élelmiszerellátást, és gazdasága karbantartásával, illetve fejlesztésével hozzájárul a nemzeti vagyon gyarapításához. Az ingázók egy részénél, főként a fiataloknál ugyanakkor egyre nő az igény a városi életforma iránt, amelynek lakóhelyén általában erős korlátot szab az adott település ellátottsági, fejlettségi szintje.

Az ingázás – az adott társadalmi-gazdasági feltételek mellett szükségszerű és várhatóan a jövőben is tartósan fennmaradó mozgásforma. Nem célszerű ugyanis olyan állapot gyors elérésére törekedni, amely – elsősorban – a napi ingázást kiküszöbölné. Ennek oka az, hogy hazánkban a termelés költségeinek számbevételénél az erőforrások használatbevételének és a technika működtetésének feltételei nagyobb szerepet játszanak a tevékenységek lokalizációjában, mint az élők munkabiztosításának és foglalkoztatásának költségei. Lassú fordulat ez irányban tapasztalható, de gyökeres változás a közeljövőben nem várható. E községi megközelítés is a tömeges ingázás hosszabb jövőjét vetíti elénk. Elengedhetetlen ugyanakkor az ingázás térbeli és időbeli távolságának mérséklése, kulturáltságának javítása a közlekedési feltételek fejlesztése révén.

Az elmúlt évtizedekben alapvető változások következtek be a falusi emberek életmódjában, életkörülményeiben. Megváltozott az emberek nagy részének munkavégzése, emelkedett a jövedelem, a fogyasztás, javultak a lakásviszonyok. A társadalmi kapcsolatok új formái, az időfelhasználás új módjai és strukturái honosodtak meg és terjedtek el. A változásokat mindenekelőtt a gazdasági fejlődés váltotta ki, amely a falvak nagy részében nemcsak kiküszöbölte a hosszú történelmi időszakokon át felhalmozódott, hátrányos gazdasági jellemzőket, hanem nagyobb lehetőségeket, a választás lehetőségét is nyújtotta az emberek számára.

Az előrehaladás politikai, gazdasági, szociális és kulturális tényezők sokaságának függvénye. A társadalmi-gazdasági fejlődés révén jelentősen nőtt a falusi népesség életszínvonala, javultak életkörülményei. Ez az általánosító megállapítás egyeseket vitára készíthet, mert a fő tendencia jelzése mellett eltakarja a kétségtelenül meglévő különbségeket. A megállapítás mégis igaz, mert az a differenciáltság a korábbiaknál jóval magasabb átlagos színvonalon jelentkezik. Senki sem vonhatja kétségbe azt sem, hogy a fejlődésben leginkább visszamaradt területek, települések lakosságának munkalehetőségei, jövedelme, ellátottsága vagy annak elérhetősége is számottevően javult.

A falvaknak és lakóiknak a társadalomban elfoglalt helye, szerepe megváltozott. E változások rendkívül sokrétűek, komplex bemutatásukra e helyen nem

lehet vállalkozni. Ezért csupán néhány általam fontosabbnak ítélt kérdésre kívánok kitérni. Ezek közé sorolom a többség által legfontosabbnak, egyben a legvitatottabbnak tekintett ellátottsági kérdéseket.

A községek alapellátása szoros összefüggésben van a települések népességszámával, illetve funkcióival. A nagyobb falvakban általában megtalálható az alapfokú ellátást nyújtó intézmények teljes vagy azt megközelítő köre, folyamatosan javul infrastrukturális kiépítettségük. A községek több mint felét kitevő aprófalvakban – különösen a törpefalvakban – viszont az intézményrendszer hiányos. Méreteiknél fogva általában nem is képesek fogadni és működtetni még az alapfokú ellátást biztosító intézmények egy részét sem. Népességük ellátottságának, életkörülményeik javításának fő vonulata ezért az alsófokú központok fejlesztésével, gyors és kulturált elérhetőségük megteremtésével kapcsolható egybe.

Az ellátottság, az életkörülmények javítása térben és időben is differenciáltan megy végbe, és – gazdasági lehetőségeinket is figyelembe véve – mindenekelőtt a nagyobb népességkoncentrációjú településeket érinti. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az apró- és törpefalvak népessége e folyamatokon kívülre kerül, de objektíve kisebb az esélyük arra, hogy ellátó képességük számottevően javuljon.

Az életmód változásához jelentősen hozzájárul az is, hogy napjainkban a falvakban élő keresők több mint a fele már nem a mezőgazdaságban dolgozik. Ez nemcsak az iparban és a szolgáltatások területén dolgozók életmódját befolyásolja, hanem kihat a mezőgazdasági keresőkre is. A mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági népesség életmódjának számos eleme közeledett egymáshoz, bár még ma is jelentős különbségek mutathatók ki.

Ha az életmódot leginkább meghatározó kereső munkát, illetve az arra fordított időt vesszük alapul, akkor megállapítható az is, hogy a munkacentrikus életmód a falvak nem mezőgazdasági népességénél is tért hódít. Ehhez a mezőgazdasági kistermelés bővülése szolgálat elsősorban alapot. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy ma már nincsenek különbségek mezőgazdasági és nem mezőgazdasági fizikai foglalkozások között.

Jelentősebb kiegyenlítődést tapasztalhatunk a város és a falu között az anyagi életkörülményekben és ezen belül is a jövedelmekben. Ehhez jelentős mértékben hozzájárul a falvak lakóinak kereső munkára fordított hosszabb ideje.

Számos olyan véleményt hallani, hogy növekszik a városok és falvak népességének társadalmi elkülönülése. A falvak és a városok, illetve a falvak különböző típusai között nem társadalmi elkülönülésről van szó, hanem olyan eltérésekről, amelyeknek bizonyos elemei indokoltak. Indokoltnak és ezért többnyire természetesnek tekinthetjük a foglalkozási struktúra-

ban megnyilvánuló eltérést, valamint a jövedelem kiegészítésére irányuló tevékenység és a szabadidő eltöltésének településtípusonként eltérő formáit.

A települések funkcionális hierarchiája miatt is eltérések mutatkoznak a községek és a városok között. Ez azonban önmagában nem eredményezhet indokolatlan társadalmi különbségeket, amennyiben a településfejlesztési politika a települések harmonikus fejlesztését valósítja meg. A lakossági infrastruktúra települések szerinti megfelelő elosztása hozzájárulhat ahhoz, hogy lényeges társadalmi esélykülönbségek ne alakulhassanak ki, fennmaradjon a társadalmi nyitottság, amely előfeltétele az egészséges mértékű társadalmi mobilizálásnak.

Az életmód formálásának jelentős eleme a települési környezet, amely az emberek, embercsoportok tartós és közvetlen életkerete, egyben a társadalmi tevékenység és életvitel komplex produktuma is, amely magán viseli a gazdasági fejlettség, a társadalmi-gazdasági viszonyok és az ezen alapuló emberi kapcsolatok, életmódok különböző jegyeit. Így minősége tükrözi a társadalom és gazdaság fejlettségét. A települési környezet ugyanakkor nagymértékben vissza is hat a keretei között kialakuló életmódra, a magatartások, a közszellem alakulására. Éppen ezért fejlesztése, kedvező alakítása fontos társadalompolitikai feladat, a szocialista életmód kibontakozásának jelentős feltétele.

Ma még csak fő vonalakban, az alapvető követelmények szintjén ismerjük a szocialista típusú települési környezet adottságait. Tudjuk azt, hogy magába foglalja a kényelmes, kulturált lakásfeltételeket, a változó igényeket és szükségleteket normálisan kielégítő széles körű ellátást. Változatos keretet ad a művelődéshez, önmegvalósításhoz, valamint a közösségi élet, a közszellem kialakulásához. Ezek az alapelvek fontos és hasznos támpontot nyújtanak a települési környezet értékeléséhez, a fejlesztési igények és lehetőségek amérlegeléséhez. Széles körű és beható kutatások szükségesek azonban még ahhoz, hogy megismerjük az általános követelmények konkrét megnyilvánulási formáit és kielégítsük lehetőségeit. A falusi életmód és környezethasználat, a települési közérzet további tanulmányozása, a falvak fejlődésének és fejlesztésük társadalmi kihatásainak nyomon követése segíthet abban, hogy jobban megfogalmazzhassuk a szocialista életmód településtípusonként differenciált környezeti feltételeit.

A falvakkal kapcsolatos kérdések közül nemcsak a szakembereket, hanem az ország valamennyi lakóját az érdeklő leginkább, hogy hogyan alakul falvaink sorsa. A fejlesztési stratégia kialakítása, a fontosabb tendenciák meghatározása a hosszú távú népgazdasági tervezés keretében most folyik. Ma még nem lehet vállalkozni arra, hogy egy minden szempontból megalapo-

zott, konkrét és konzisztens jövőképet rajzoljunk fel. A folyamatokat vezérlő néhány elem és valószínűsíthető tendencia már most megfogalmazható. Ezek közül szeretném néhányra felhívni a figyelmet.

Mint ahogyan ezt az előzőekben hangsúlyoztam, a települések – bennük a falvak – fejlődését a társadalmi-gazdasági fejlődés fő folyamatai határozzák meg. Ezek közül a jövőben azt tekinthetjük alapvetőnek, hogy a megváltozott és gyorsan változó külső és belső gazdasági feltételek közepette biztosítani kell az áttérést az extenzívről az intenzív fejlődési pályára.

A fejlődést elsősorban nem a mennyiségi növekedés, hanem a minőségi tényezőkben nyugvó előrehaladás, a gazdasági hatékonyság alakulása fogja meghatározni. Azzal kell számolnunk, hogy a belátható jövőben – nagyjából az ezredfordulóig – a gazdasági növekedési ütem a korábbiaknál mérsékeltebb lesz. Ez azt is jelenti, hogy a termelőerők területi fejlődésében a meglévő adottságok és struktúrák hatékonyabb kihasználása élvez elsőbbséget.

A gazdasági fejlődés várható irányjaival összhangban kívánatos formálni és ösztönözni azokat a társadalmi folyamatokat, amelyek egyrészt elősegítik a minőségi és hatékonysági követelmények érvényesülését, másrészt fokozatosan új minőséget hoznak létre a társadalom szerkezetében, a szocialista életmódban, életkörülményekben. Ezekkel a folyamatokkal összefüggésben rajzolhatók meg a települések fejlesztésének céljai, lehetőségei, esetleg korlátai.

A következő egy-két évtizedben is változatlanul fontos társadalompolitikai cél marad az urbanizációs folyamatok serkentése. A politikának oly módon kell azonban vezérlelnie ezeket a folyamatokat, hogy a vonzáskörzetekben növelje a városok társadalmi-gazdasági fejlődést szervező és koordináló szerepét, de ezzel párhuzamosan biztosítsa az adott időszakban szükséges funkciók magas színvonalú ellátását a falusi településekben is.

Szocialista társadalmi rendünk megköveteli az életkörülmények területi különbségeinek közelítését, az ország különböző térségeiben, a városokban és falvakban élő lakosság jogos munkahelyi, lakás- és egyéb ellátási igényeinek fokozatos és egyre arányosabb kielégítését. A városodás és városiasodás erősítésével, a településeket ellátó rendszerek, a szociális és műszaki infrastruktúra elemeinek fejlődésével a települések közötti különbségek egyre kevésbé fogják gátolni az életmód és a kulturális színvonal közeledését. Gazdasági fejlettségünket tekintve egyre időszerűbbé válnak Marx gondolatai, hogy „az ország gazdasága nem annyira a már elkészített és elsajátított tárgyak birtoklásában mutatkozik meg, mint inkább a hozzáértés és a tudás fölényében, mellyel feltalálni és többet tenni képes.” És ne feledjük: e képességek elsajátításához nem egy-egy fejlett város vagy

faluk, hanem a magasan urbanizált térségek rendszere adja a keretet.

A gazdasági, életszínvonalbeli területi különbségek teljes megszüntetése még hosszabb perspektívában sem lehet cél. A termelőerők fejlettségének jelenlegi és jövőbeni színvonala mellett a földrajzi környezet eltérő jellege, a termelőerők kialakult területi struktúrája és a gazdasági hatékonyság előtérbe kerülése indokolttá tesz meghatározott regionális különbségeket. A cél tehát a mindenkori társadalmi-gazdasági feltételek által objektíve nem indokolt különbségek kiegyenlítése. A területi egységek közötti indokolatlan gazdasági fejlettségi, strukturális, életszínvonalbeli és urbanizációs különbségek tartalma a társadalmi-gazdasági fejlődéssel dinamikusan változik. A korábbi indokolatlan egyenlőtlenségek felszámolása után újak keletkeznek, illetőleg a más és más formákban jelentkező egyenlőtlenségek megszüntetése fokozatosan válik időszzerűvé. Erre a tervező munkának is nagy figyelemmel kell lennie.

A gazdaság intenzív fejlesztésére való átmenet feltételei között a nagyobb térségek közötti népesség- és munkaerőáramlás lelassul. Folytatódik viszont a lakosság faluból-faluba, illetve faluból városba áramlásának folyamata. Tisztában kell lenni azonban azzal, hogy az intenzív fejlődési szakasz a népesedési folyamatokra, a migrációra másképpen hat, mint az extenzív szakasz.

A gazdasági fejlettség, a lakosság életszínvonala és életkörülményei terén a regionális közelítés elsősorban nagyobb térségek és a települések nagyobb csoportjai, minőségi kategóriái között valósítható meg. Az intenzív gazdasági fejlődési szakasz körülményei

között nem lehet cél a termelőerők telepítésének és működtetésének olyan területi szétaprózása, amely a hatékonyságot ronthatja. Azzal sem lehet reálisan számolni, hogy a gazdasági és területi fejlődés maradéktalan összhangjához szükséges eszközök a megfelelő mértékben és időben rendelkezésre állnak. Ezért a termelőerők további, reálisan előirányozható differenciált fejlődése mellett továbbra is fennmarad a népesség és a termelés bizonyos mértékű térbeli elkülönültsége. A feladat az, hogy a gazdasági fejlődés térbeli folyamatait tudatosan befolyásoljuk és ezt összehangoljuk a településfejlesztés folyamatával.

Mindebből adódik, hogy a jövőt felvázoló terület- és településfejlesztési stratégiának és taktikának egyaránt számolnia kell azzal, hogy a különböző települések, településcsoportok fejlődése eltérő lesz. Differenciáltabbá válik a falvak fejlődése.

Számolni kell azzal, hogy tovább folytatódik az aprófalvak számának növekedése, illetve egyes törpefalvak megszűnése. Szabályszerűnek tekinthetjük azonban azt is, hogy ezzel párhuzamosan meggyorsul számos falu fejlődése, sőt új települések is keletkeznek. E folyamatok összességükben feltétlenül azt eredményezik, hogy a korábbiaknál kedvezőbbek lesznek a falusi népesség munka- és életfeltételei. Meggyőződéssel vallom, hogy ez a lényeg és nem a falusi települések számának alakulása.

A tanácskozás – véleményem szerint – akkor tud eredményesen hozzájárulni falvaink jövőképeinek tudományosan megalapozott megrajzolásához, ha a folyamatok mozgatórugóit jól ragadja meg és a végrehajtáshoz a társadalmi és egyéni érdekek humánus összehangolását elősegítő megoldásokat javasol.

KORREFERÁTUMOK

DR. VÁGVÖLGYI ANDRÁS

Az utóbbi három évtized társadalmi-gazdasági fejlődése, a településhálózatban végbemenő folyamatok, a népesség nagyarányú mozgása, átrétegződése, a társadalom szerkezetében végbement változások a falvakat is erőteljesen érintették: a falusi társadalom – különösen az 1960-as évektől kezdődően – a nagy átalakulás színterévé vált. Különösen az iparosítás hatása volt szembetűnő, hiszen a jelentkező munkaerő-szükséglet nagy része a falvakból került az iparba és az építőiparba, a tömeges társadalmi mobilitás ezt a népességet hozta mozgásba. A mezőgazdaság átszervezése sem hagyta érintetlenül a falusi társadalmat, a később elkezdett nagyarányú modernizáció, a termelési rendszerek meghonosítása előnyösen hatott a falusi lakosság foglalkozási szerkezetének átalakulásá-

ra, hiszen ez az új típusú mezőgazdaság a kvalifikált munkahelyek széles választékával, a szakmatanulás lehetőségeivel és az ipari munkaszervezetekhez hasonló munkakörülményekkel – és nem utolsósorban – kedvező jövedelmi viszonyokkal siettetette a társadalmi átrétegződést.

A falvak a nagyrészt kívülről jövő hatásokra nem azonos módon és intenzitással reagáltak. Ez természetes is, hiszen az említett hatások és folyamatok sem egyféléképpen jelentkeztek a falvakban. Az ország északi területei, amelyek a természeti tényezők és a történeti körülmények miatt már korábban az ipar vonzásterébe kerültek, az Alföldtől eltérő fejlődést mutattak. Az itteni falvak egy része a százdaforduló táján vegyes foglalkozási szerkezetű

volt, sőt nem kevés ipari és bányásztelepülés jött létre már a múlt század második felében.

A mai falusi társadalomban lezajló folyamatok, végbemenő mozgások értelmezésénél a területi különbségeket éppúgy figyelembe kell venni, mint a térbeli helyzetet, a falvaknak a településhálózatban elfoglalt helyét és néhány más tényezőt is. Az említett tényezők a falvakat ért külső hatásokat esetenként felerősítették, más esetben pedig gyengítették. Ebből következik, hogy a falvaknak az e hatásokkal szemben kiváltott „fogadóképessége” sem volt azonos, ami nagymértékben differenciálta a falvakat, és egymástól jelentősen eltérő fejlődési utakat jelölt ki számukra.

A tudatos beavatkozás, amely a településfejlesztési politikában valósul meg, a településhálózatban meglévő és időnként újratermelődő különbségeket hivatott csökkenteni. Ez a politika lényegében még csak egy évtizede hat, eredményei és gondjai eléggé ismertek. Elmondható, hogy jelentős lépések történtek — elsősorban az ellátottsági színvonal és az általános életkörülmények tekintetében — a kiegyenlítődség irányában, azonban nem kevés gond vár még megoldásra. Településhálózatunk sajátosságai miatt — nem is említve a szükséges beruházási fedezet hiányát — már az is hatalmas eredménynek számítana, ha minden településen biztosítani lehetne az alapellátást, a napi szükségletek kielégítését. Az elhangzott előadás ezzel kapcsolatban vázolta az apró- és törpefalvak e téren jelentkező gondjait, melyeket a tudatos beavatkozás csak mérsékelni képes, de véglegesen felszámolni nem tudja. A települések infrastrukturális létesítményekkel való ellátottságában, a megvalósítható életmód feltételeiben ezzel a későbbiekben is számolni kell.

Az MTA Szociológiai Kutató Intézete által végzett vizsgálatok eredményeire támaszkodva az elmúlt években sokváltozós, kombinált elemzéssel kísérletet tettem arra, hogy a falusi településekből vett mintán az életkörülmények alakulását meghatározó feltételrendszer feltárásával olyan tipológiát alkossak, amely alkalmas arra, hogy a legjellemzőbb típusokat megragadja és leírja. Az elhangzott előadáshoz kapcsolódva azt szeretném bemutatni, hogy a faluhálózat jellemző típusai (vö.: Vágvolgyi András /szerk./ : A falu a mai magyar társadalomban c. kötetben közölt tanulmány (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982), tehát az egyes településcsoportokhoz tartozó falvak milyen fejlődést mutatnak az 1980. évi népszámlálás adatainak tükrében. A településcsoportok újraelemzése rámutat az 1970-es évek falusi társadalomfejlődésének néhány problémájára és a foglalkozási szerkezetben végbement változásokra. A továbbiakban főleg az utóbbi kérdés elemzését tekintem feladatommak.

A cluster-elemzéssel elkülönített nyolc településcsoportban, melyek adottságaik alapján és az élet-

körülményeket alakító feltételek szerint jellegzetes típusokat képviselnek, a foglalkozási szerkezet — egybehangzóan a teljes faluhálózatban tapasztalt tendenciákkal — jelentősen átalakult. A legszembetűnőbb az, hogy csökkent az aktív keresők száma, sőt egyes csoportokban a népességhez viszonyított aránya is. Oka jórészt a generációváltással magyarázható, főként azzal, hogy a nyugdíjba vonulókat nem teljesen pótolják az újonnan munkába lépők, illetve az, hogy a munkába lépők egy része véglegesen elköltözött a falvakból. Ez a megállapítás a minta egészére érvényes, vannak ugyanis olyan településcsoportok, melyekben nem, vagy alig csökkent az aktív keresők száma. A munkába lépők átlagos életkora az említett időszakban — elsősorban a kiképzési idő meghosszabbítása miatt — a korábbihoz hasonlítva magasabb volt. A fejlődő nagyfalvak csoportjában az aktív keresők száma és aránya viszont növekedett és átlagosan elérte a 10 %-ot. Ez a körülmény arra utal, hogy a népesség munkaképes korú része kimutathatóan koncentrálódik a faluhálózat e súlyponti településeire, illetve ez a folyamat elkezdődött. A fejlődő nagyfalvak szélesebb munkahelyválasztékának, a magasabb szintű ellátottságnak és az igényesebb életmód-feltételeknek határozott szerepük van abban, hogy vonzásuk felerősödött. Több jel mutatja, hogy ezek a települések a lakosság szemében „felértékelődtek”. Csak utalni szeretnék az ingatlanforgalom felélékülésére, az építési telkek árának gyors emelkedésére és az egyéni lakásépítési tevékenység dinamizmusára. Ugyancsak növekedett az aktív keresők száma az ipari és bányászfalvaknak definiált településcsoportjában is, bár a növekedés szerény, nem éri el a 3 %-ot sem.

A másik hat településcsoportban — összhangban a népesség fogyásával — jelentősen csökkent az aktív keresők száma. A legnagyobb visszaesés azokban a településcsoportokban mutatkozik, ahol a népesség száma is jelentősen csökkent, és a népesség korcsoportok szerinti megoszlásában már az 1970. évi népszámlálás idején is a teljes községi népességnél magasabb arányt mutattak a 40–59 évesek és alacsony volt a 0–14 évesek aránya. A jelenség különösen a konzerválódott, nagyjából mezőgazdasági falvak, a dunántúli aprófalvak és a borsodi, dunántúli ingázófalvak néven definiált településcsoportokban figyelhető meg a leginkább.

Áttérve a foglalkozási szerkezetben végbement változásokra, megállapítható, hogy a minta egésze lényeges eltérés nélkül a községi aktív keresőkre 1980-ban érvényes országos tendenciákat tükrözi. Nagyon viszont a különbségek, ha az egyes településcsoportokat vizsgáljuk. Ez a tény ismételtlen aláhúzza, hogy a faluról, a falusi társadalomról általában nem beszélhetünk, hanem differenciálni kell és a falusi településeket sajátosságok csoportjaik szerint kell kezelni.

Az adatok azt mutatják, hogy a foglalkozási szerkezetben jelentős eltolódás ment végbe az ipar és a szolgáltatások irányában. Az átrétegződés mellett – mely nem volt jelentéktelen – az újonnan munkába lépők általában nem a mezőgazdaságot választják. A foglalkozási szerkezet változásában, átalakulásában az egyik foglalkozási csoportból a másikba való átlépésnek tehát csak részben van szerepe. Megfigyelhető, hogy azokban a településcsoportokban nőtt erőteljesen az ipari szolgáltatási foglalkoztatottak aránya, ahol korábban a mezőgazdasági foglalkozásuké 50 % körül volt. Ide sorolhatók a fejlődő nagyfalvaknak definiált csoport települései. 1970-ben ebben a csoportban a mezőgazdasági foglalkozásuk aránya elérte az 50%-ot, az ipariaké viszont alatta maradt a 20%-nak. Érdekes módon ebben a csoportban a mezőgazdasági foglalkozásuk jelentős (8%-os) csökkenését a szolgáltatási, nem anyagi ágazatokban foglalkoztatottaknak emelkedése kísérte. A jelenség arra utal, hogy azokban a településekben, ahol az infrastruktúra fejlesztésére kedvezőek a feltételek s felmerül az igény a szolgáltatások iránt, a foglalkozási szerkezet ilyen rövid időszakon belül tükrözi a változásokat. Ennek ellenére az említett csoport települései mit sem vesztek mezőgazdasági jelentőségükből, sőt a mezőgazdaság modernizációjával fontosságuk – a csökkenő munkaerő ellenére – inkább növekedett. A harmadik szektor tehát egy bizonyos fejlettségi szinten éppúgy kapcsolódik a mezőgazdaság által meghatározott foglalkozási szerkezethez, mint az iparihoz.

Az ipari falvakat tartalmazó településcsoportokban az látszik jellemzőnek, hogy az ipari foglalkozásuk aránya már alig emelkedett, növekedés csak a nem anyagi ágazatban mutatható ki. Az adatok azt mutatják, hogy a foglalkozási szerkezet átalakulása lelassult, és a kialakult struktúra valószínűleg véglegesnek tekinthető.

Egészen eltérő jelenségek tapasztalhatók az aprófalvas településcsoportban. Az ipari foglalkoztatottak arányának növekedése összességében nem érte el a 3%-ot, ugyanilyen növekedés tapasztalható a szállásban, a kereskedelemben és a nem anyagi ágazatban is. A mezőgazdasági foglalkoztatottak átlagosan 10%-os visszaesése ellenére e települések többségében a mezőgazdasági jellegű foglalkozási szerkezet még mindig meghatározó maradt. Ugyanez a tendencia tapasztalható – kisebb módosulásokkal – a kelet-alföldi elmaradott falvaknak nevezett településcsoport jórészt 3000 fő népességszámot meghaladó településeinek nagy részében is. Az előbb említett aprófalvak mellett ezeket a kelet-alföldi falvakat is a fejletlen típusok közé soroltuk. Most úgy tűnik, hogy e falvak egységes csoportja fellazult, néhány településben olyan foglalkozási szerkezet alakult ki, amely jobban

hasonlít a fejlett típusokba tartozó falvakéhoz, mint saját korábbi csoportjukéhoz. A jelenség a településfejlesztési politika preferenciáival magyarázható, egyes települések a fejlesztés tekintetében előtérbe kerültek, mások viszont a háttérben maradtak. Ez a körülmény valószínű oka lehet a korábbi, jórészt homogén településcsoport átrendeződésének. Tehát vannak olyan települések – és ezt a friss adatok igazolják –, amelyek „feljebb” léptek, s természetesen vannak olyanok, amelyek az előbbiekhöz képest helyzetüket nem tudták változtatni. Ma még nem lehet biztonsággal előrejelezni a jelenség társadalmi konzekvenciáit, de a településfejlesztési politikának a jelenségre fel kell figyelnie.

Ebben az összefüggésben kínálkozik az alkalom egy másik probléma említésére. Egyes településeken – elsősorban a fejletlen csoportokban – feltűnik, hogy a népesség korösszetétele évtizedről-évtizedre egyre rosszabbá válik és az erózió folyamata mindinkább előrehalad. Nyilvánvaló, hogy sem társadalmi, sem gazdasági szempontból nem kívánatos ezeknek a ma még 2000 főt meghaladó településeknek a lassú elsvadása. A demográfiai erózió lefékezése mielőbbi beavatkozást igényel, nemcsak az adott települést, hanem környezetét is érintenie kell, megvalósítva a harmonikus fejlesztés elvét. Végeredményben a népességmegtartó képesség erősítéséről, fokozásáról van szó, amiről eddig csak az aprófalvakkal kapcsolatban hallhattunk. A falusi települések népességmegtartó képessége erősítésének egyik fontos feltétele a foglalkozási szerkezet változtatása. Véleményem szerint e képesség fokozásának nem egy-egy településre, hanem meghatározott térségekre kell irányulnia, az általános életkörülmények javításától kezdve az ellátó intézmények telepítéséig. Csak így képzelhető el e térségek rehabilitációja és a nem kívánatos demográfiai, társadalmi és gazdasági jelenségek kiiktatása.

A népességmegtartó képesség fokozása természetesen még sok más tényezőtől is függ, többek között a szellemi foglalkozásuk elvándorlási folyamatának megállításától is. Nyilvánvaló, hogy ez nem adminisztratív beavatkozást igényel, hanem a helyi társadalmak működési zavarainak kiküszöbölését feltételezi. A szellemi foglalkozásuk lassú elszivárgása láthatóan nemcsak az aprófalvak gondja, „csonka társadalmak” kialakulhatnak ezeknél nagyobb települések esetében is. E probléma tekintetében még sok a bizonytalanság, nem ismerjük eléggé a helyi társadalmak működését és e téren történelmi tapasztalataink is hiányoznak. A falusi települések népességmegtartó képessége fogalomkörébe tartozónak érzem – az ellátottságon, az infrastrukturális létesítményeken és az elérhető munkahelyek választékán kívül – a helyi társadalom létezését és normális működését

is, melynek fontossága jelen fejlődési szakaszunkban nem látszik vitathatónak.

Talán nem tűnik erőszakoltnak a foglalkozási szerkezet alakulása és a helyi társadalom működése közötti kapcsolatkeresés. Több jel mutatja, hogy falvaink sorsa nemcsak a beruházásoktól és a fejlesztéstől, hanem az ott élő emberek közérzetétől és lakóhelyükkel való azonosulásuktól is függ. Ha ez így van, akkor a felvetett gondolat valóban a témához tartozik.

KOVÁCS TIBOR

A településhálózat helyzete és fejlődése – összefüggésben az ország gazdasági térszerkezetével, termelőerőinek területi elhelyezkedésével – fontos tényezője a társadalmi-gazdasági fejlődésnek, a népesség életkörülményei alakulásának. A települések, illetve az általuk alkotott teljes településhálózat állapota, helyzete visszatükrözi a gazdasági szerkezet jellegét, a gazdasági növekedés folyamatait; fejlődésének ütemét és jellemző tendenciáit a gazdasági fejlődés mértéke és fő irányai, az általános gazdaságpolitikai és társadalompolitikai célok alakítják, illetve határozzák meg.

Egy ország társadalmi-gazdasági rendjét a termelési mód, a politikai felépítmény tekintetében viszonylag rövid idő alatt meg lehet változtatni. A gazdasági fejlettség szintjében, az adott termelési módnak megfelelő termelési viszonyok kialakításában és fejlesztésében történelmileg rövid idő – néhány évtized alatt – döntő jelentőségű változásokat lehet létrehozni.

Az ország településhálózata hosszú történelmi folyamatban jön létre és alakul, s állapota – tekintve, hogy átalakítása sokkal hosszabb idő alatt lehetséges, mint a társadalmi-gazdasági berendezés és a gazdasági fejlettségi szint megváltoztatása – több vonatkozásban sokáig magán viseli a korábbi fejlődési szakaszok nyomát, és egyre kézenfekvőbb elmentmondásba kerül a fejlett szocialista társadalmat építő ország társadalmi-gazdasági felépítményével, annak céljaival és a továbbfejlődési folyamat követelményeivel. Ezért átalakítása, modernizálása, a követelményekkel való megfeleltetése *kikerülhetetlen fejlesztési folyamat*.

Hazánk elmúlt mintegy három és fél évtizedes fejlődési folyamatát alapvetően a szocialista iparosítás, a mezőgazdaság szocialista átszervezése határozta meg; ezek megszilárdításának, továbbfejlesztésének két utóbbi évtizede pedig egyidejűleg a feszítő társadalmi-gazdasági problémákat okozó területi különbségek közelítését, ésszerű mértékű kiegyenlítését célul tűző gazdaságpolitika, egy tudatos területfejlesztési politika megvalósulásának jegyében telt el.

A foglalkozási szerkezetben az utóbbi évtizedben tapasztalt változások biztatóak. Egyre több jel mutatja, hogy ez a struktúra kezd hasonlítani a városihoz. Ha sikerül tovább javítani az ingázás feltételeit és az adott térségek egészére ható differenciált település- és területfejlesztési politika érvényesül, akkor stabilizálódik a falusi népesség. Hogy ez mennyire sikerül, arra a jelen évtized fejlődése adja meg a választ.

- A szocialista iparosítás, amelynek első szakasza törvényszerűen extenzív és munkaerőigényes, értelemszerűen jelentős népességmozgást vált ki, amelyet felerősít, ha ez a szakasz helyenként, időszakonként még erőltetett méretű is.
- A mezőgazdaság szocialista átszervezése munkaerőt szabadít fel, de ha az átszervezés folyamata politikai problémákkal is terhelt, akkor az ágazatból való népesség-eláramlás a racionális mértéket és ütemet is meghaladhatja.
- Ezekkel párhuzamosan a termelőerők aránytalan területi elhelyezkedése foglalkoztatási indítatású népességmozgásokat vált ki a munkahelyszegény területekről a fejlettebbek felé.

Mindez a népességmozgás alapvető tendenciájában lényegében *egyirányú*, a fejletlen területekről a fejlettek felé, az agrártérségekből az ipari (iparosodó) térségek felé, a fejletlenebb településekből a fejlettebbek felé, végeredményben zömében a falvakból a városok felé irányul, jelentős változásokat hozva létre a népesség területi elhelyezkedésében, koncentrációjában és a különböző jellegű területek és különböző típusú települések népességének szerkezetében.

E hosszú fejlődési folyamat eredményeként állapítható meg, hogy jelentősen mérséklődtek az egyes országrészek, megyék közötti gazdasági, társadalmi fejlettségi és foglalkoztatottsági szintkülönbségek. E közelítési tendenciák érvényesülése azt jelenti, hogy a lakosság életkörülményeit egyre kevésbé az határozza meg, hogy az ország mely területén él, és egyre inkább az, hogy milyen típusú, méretű, felszereltségű település lakója. Ebből következően a nagyobb területek közötti népességmozgások csillapulnak, és a lakóhelyváltoztatások fő iránya a kisebb, kevesebbet nyújtó településekből való átköltözés a nagyobb, a funkciók szélesebb skáláját és a magasabb színvonalú alapellátást nyújtó nagyközségekbe, városokba.

A kérdés az, hogy ezeket a folyamatokat hogyan ítélnéjük meg a falu szempontjából, milyen módon zajlottak le ezek, milyen eredményre vezet-

tek a hetvenes évtized végére, és milyen tendenciákkal és meghatározottságokkal folytatódnak a jövőben?

Nagyszámú (és hivatalos publikációkból egyébként is ismert) statisztikai adat felsorolása nélkül állapítunk meg néhány alapvető tényt és tendenciát:

– A hetvenes évtizedben az ország népessége 3,8%-kal nőtt; ezen belül a városi népesség száma 11,6%-kal magasabb, a községeké 3,9%-kal alacsonyabb, mint az évtized elején volt.

Ez önmagában nem jelent túlzott mértékű urbanizációt; a folyamat annyiban problematikus, hogy egészségtelen méretű volt a városokon belül értelmezett koncentráció: 23 vidéki nagyvárosunk növekedése 20%-on felüli, a közép- és főleg a kisvárosoké ennél sokkal szerényebb (14, illetve 7%).

– A községek népességszámának csökkenése sem problematikus önmagában és átlagosan, de ezt a folyamatot rendkívül nagy belső differenciáció jellemzi. *Urbanizálódó nagyközségeink* népessége alig fogyott, lényegében stagnált (sőt, ha az évtized folyamán várossá nyilvánított nagyközségeinkkel együtt számolunk, még nőtt is!). Az *alsófokú központok* népességének átlagos fogyása a községi átlagnak felel meg, de szoros az összefüggés az egyes községek nagyságával. A 3000 főnél népesebb községek lakóinak száma az átlagosnál lassabban fogyott (-2%), a településméret csökkenésével azonban a veszteség aránya növekvő. A *törpefalvak* esetében a fogyás már sokkal erőteljesebb (közel 18%), de a község méretének csökkenésével párhuzamosan még ezen belül is erőteljesen növekvő ütemű. (A 100–200 lakosú községeknél már 24%, a 100 lakosnál kisebbeknél több mint 47% volt.)

– Minél intenzívebb a népesség elvándorlása, annál erőteljesebb az előregedési folyamat, hiszen a migráció értelemszerűen a fiatalabb és mobilabb korosztályokat érinti. Az ország községeiben 100 fő 60 éven felülire 125 fő 14 éven aluli jut, de a törpefalvakban csak 82, a legkisebb törpefalvakban már csak alig több 50-nél.

– A korösszetétel változásából értelemszerűen adódó folyamat a természetes szaporodás mérséklődése, majd átcsapása természetes fogyásba. Azonos születési és halálozási arányszámok mellett is kézenfekvő következmény, hogy a születésszám abszolút nagysága a városoknál jelentkezik, a községekben pedig nő a halálozások száma. A kettő közötti negatív eltérés, tehát a természetes fogyás annál nagyobb, mennél kisebb és mennél öregebb korösszetételű faluról van szó.

Ezek a demográfiai folyamatok a társadalmi-gazdasági fejlődés folyamatának alapján, azt *követő jelleggel* alakultak ki, azaz a népesség erre való reagá-

lását, magatartását tükrözik. Az általuk létrehozott változások azonban hosszú időre kihatnak, determinálnak további folyamatokat, ugyanakkor sok esetben irreverzibilissé váltak, azaz: *megfordításukra már egy új településfejlesztési politika alkalmazása esetén sincs lehetőség.* (E tekintetben még azzal is számolni kell, hogy egy új fejlesztési politika *érzékeltető* hatásai csak évek múlva bontakozhatnak ki, a népesség magatartás-változása pedig ennél is lassabban következik be.)

A községi népesség hosszú távon várható alakulása szempontjából az előbbi folyamatok hatásainak továbbbélésével kell tehát számolnunk, figyelemmel arra, hogy – miként a múlt folyamatai sem értékelhetők a községek közötti erőteljes különbségtétel nélkül – jövőjük is csak nagyon differenciáltan ítéltető meg. Községeink *demográfiai jövőjét* a következőkben választhatjuk fel:

– Az ország össznépessége hosszú távon abszolút mértékben csökkenni fog. A „nulla vándorlás” elméleti feltételezése mellett is – a természetes szaporodási tényezők alakulásából adódóan – a városok népességének növekedésével, a községi népesség számának jelentős (valószínűleg az eddigit is meghaladó mértékű) csökkenésével kellene számolnunk. Ezt a folyamatot csak erősíti, hogy a migrációs folyamat teljes megállítása értelemszerűen lehetetlen.

– A községeken belül a következő évtizedekben is igen erős lesz a differenciálódás. A községek egy erre alkalmas köre egyre érezhetőbben kerül bele a szélesen értelmezett urbanizációs folyamatba, kisvárosivá váló felszereltségük, az itt elérhető életkörülmények nem csupán népességük megtartását, hanem bizonyos mértékű vonzó hatás kialakulását is eredményezhetik. (E szükséges és kedvező irányú tendenciát megítélésem szerint még a lakosság településfejlesztési tevékenységét aktivizáló várossá nyilvánítással is érdemes esetenként ösztönözni.)

A községek egy további, viszonylag széles sávja – mindenekelőtt a viszonylag nagyobb népességszámú községek, az alsófokú igazgatási és mezőgazdasági irányítás és az ellátás intézményrendszerét befogadni képes települések, az agglomerációkban és agglomerálódó térségekben fekvő községek, valamint egyes speciális funkciójú települések – esetében is bizonyos stabilizálódás alakulhat ki, mert természetes fogyásukat részben vagy egészben kompenzálhatja egy mérsékelt bevándorlás. (Emellett egészséges fejlődésüknek nem feltétele a népességszám megtartásának túlzottan mechanikus értelmezése.)

– A legproblematicusabb kisközségekből a további elvándorlás csak erősíti, fokozza a növekvő termé-

szetes fogyás által kiváltott csökkenési ütemet. Esetükben a fiatalabb népesség elvándorlásának nem csupán gazdasági okai vannak, hanem összetett, egymás hatását gyakran felerősítő olyan társadalmi okai is, mint a lényegesen jobb életkörülmények iránti igény (amelyet helyben hosszabb távon sem lehet kielégíteni), az életmód-életstílus megváltoztatása iránti igény (szociológiai vizsgálatok bizonyítják, hogy a túlságosan előregedett környezet és annak életnormái is elszakadásra ösztönzik a fiatalabbakat), a foglalkozási átrétegződés iránti igény (az embereket nemcsak települési helyhez, de foglalkozáshoz sem lehet kötni, márpedig e kistelepülések zömében szegényes, egyoldalú a lehetséges foglalkozások struktúrája) stb.

Mindezek következtében az e településkörből való elvándorlást teljesen megállítani nem lehet, és ebből következően az aprófalvak – törpefalvak számának növekedése visszafordíthatatlan és törvényszerű folyamat, miközben a községi népesség egyre inkább a fejlődőképes községekben koncentráldódik.

Ehhez a problémához – bár kitérőnek tűnik – szükségszerű egy kiegészítő megjegyzést is tenni. A kistelepülések problémája csak közigazgatási értelmezésben jelenti 833 törpefalu negyedmillió lakójának helyzetét és gondját. Településtudományi értelmezésben további több mint 2100 olyan, egyenként 50–500 főnyi népességű, csoportos települést alkotó lakotthely van az országban, amelyek – noha egy jogi község közigazgatási határán belül, de annak központi belterületétől elkülönülve léteznek – ugyancsak törpefalunak tekinthetők, és a rájuk jellemző népesedési folyamatok lényegében ugyanúgy jellemezhetők.

Községeink fejlődését illetően hosszú távon feltételezhetjük egy olyan gazdasági környezet kialakulását, amely újra lehetőséget ad egy *dinamikusabb gazdasági-társadalmi növekedésre, fejlődésre*. Ennek az újabb dinamikus szakasznak az alapja azonban csak az intenzív irányú, és – divatos kifejezéssel élve – innováció-orientált fejlődés lehet. A folyamat hordozója ezért a városok mellett minden bizonnyal a dinamikusan fejlődő, urbanizálódó vagy fejlődésében dinamizálható községek csoportja lesz.

Értelemszerű tehát, hogyha egy konzisztens, a községek fejlődésére is nagyobb figyelmet fordító, új településfejlesztési politikát dolgozunk ki és alkalmazunk, az elsősorban a község-hálózat előremu-

lató elemeinek fejlődését fogja elősegíteni, de ebbe a folyamatba kapcsolódhatnak bele a kisebb, de jó adottságú (városkörnyéki, agglomerálódó stb.) községek is.

A kistelepülések *egy része* azonban ezen az intenzív folyamaton kívül marad, mert mint *munkahely nem tud bekapcsolódni* (a kistermelés lehetőségeit pedig csak reálisan, túlzásoktól mentesen szabad értékelnünk), és mint *lakóhely* annyiban, amennyiben ezt földrajzi helyzete, közlekedési lehetőségei, nagyobb településekkel való kapcsolatai és népességének kor és képzettség szerinti összetétele lehetővé teszi. (Ugyanakkor e településkörben a munkahelyteremtés lehetőségei erősen korlátozottak, és nem alternatívája az ingázásnak.)

Mindent összevetve tehát a differenciálódási folyamat tovább él, az egyik oldalon kiemelkedéssel, javuló vagy gyorsuló fejlődési lehetőségekkel, a másik oldalon az aprófalvak számának növekedésével, össznépességük csökkenésével, önmagukon belül is tájanként, esetenként eltérő tendenciákkal. Nem kétséges számomra, hogy amíg egy település létezik, az alapellátás egyes elemeinek fejlesztését, az ott élő népesség életfeltételeiről való gondoskodást megtagadni nem lehet, sőt: az egész átalakulás folyamatában adminisztratív módon beavatkozni nem szabad.

Ugyanakkor higgadtan, a tények és lehetőségek reális mérlegelésével ki kell mondanunk, hogy kistelepüléseink *egy részének*

- fejlődési lehetőségei az átlagosnál és a nagyobb községénél sokkal szerényebbek;
- valamennyiök mindenáron és hosszú távon való fenntartására társadalmi-gazdasági fejlődésünk fő vonulata nem ad lehetőséget, ezért ez nem is *társadalompolitikai célunk*;
- néhányuk lassú megszűnése realitás, és ezért *nem ellenkezik* társadalompolitikai céljainkkal, szocialista rendszerünk felfogásával. (E tekintetben nem éreztelen utalni arra, hogy az ilyen jellegű település-elnéptelenedés korántsem új jelenség, és nem a legutóbbi korszak sajátja!)

Településhálózatunk modernizálása, az urbanizációs folyamat továbbvitele és kiszélesítése, a község-hálózat erre alkalmas elemei fejlődésének dinamizálása, az együttélő településcsoportok együttes elemei és kooperatív fejlesztése lehet a cél, amely elvezet az ország egész népessége életkörülményeinek kiegyensúlyozott fejlődéséhez, a falusi települések problémáinak megoldásához.

HOZZÁSZÓLÁS

SÁNTHA JÓZSEFNÉ DR.

Statistikus közgazdászként a településdemográfiai folyamatok hosszabb idő óta tartó figyelemmel kísérése során nyert következtetéseimből szeretnék néhányat felvillantani Bács-Kiskun megyére vonatkozóan.

Teszem ezt azért, hogy bemutassam, az országosan észlelt törvényszerűségek, általános következtetések hogyan jelennek meg egy kisebb térségben, egyféleképpen speciális településszerkezetű megyében; melyek azok a kivételek, amelyek eltérnek az általánostól.

A térség a felszabadulás után évtizedekig a kibocsátó megyék közé tartozott. Mindemellett településszerkezete erősen tanyás jellegű – a külterületi népesség arányát tekintve még ma is az első helyen áll a megyék között –, továbbá jellegzetesen nagyfalvas. Ezek számszerű bizonyítása e körben úgy gondolom, hogy nem szükséges.

1960 és 1970 között, amikor a mezőgazdaság szocialista átszervezése során felszabaduló munkaerőt a vidéki ipartelepítés még nem tudta a megye területén megkötni, 4%-kal csökkent a lakónépesség száma. Az évtizedben mintegy 41 ezer fős vándorlási veszteség jellemezte a megyét. A hetvenes évtizedben a negatív vándorlási különbözet már alig érte el a 15 ezer főt, és a csak valamelyest lecsökkent természetes szaporodás ezt már szinte ellensúlyozni is tudta. Így a lakónépesség száma lényegében nem változott.

Belső településhálózati struktúrája azonban több irányban átrendeződött. 1970 és 1980 között a külterületi népesség számának 61 ezer fős csökkenése a belterületen lakók számának ugyanilyen nagyságrendű növekedésével járt együtt. (Az előző évtizedben még – az említett okok miatt – a külterületi népesség számának csökkenése mintegy 17 ezer fővel több volt, mint a belterületi népességgyarapodás.)

A városodás folyamatoként a hetvenes évtizedben 25 ezer fővel gyarapodott a városi népesség száma – időközben Kiskőrös is városi jogállást nyert – és ugyanennyivel csökkent együttesen a községek lélekszáma. (A hatvanas évtizedben – a jelenlevő népességet figyelembe véve – 12 ezer fővel több volt a községi népességcsökkenés, mint a városiakok számának növekedése.)

A városi népességkoncentráció elsősorban Kecskeméten jelentkezett. Az utóbbi évtizedben a városi népességnövekedésnek mintegy fele, a több mint 12 ezer fős lélekszámgyarapodás a megyeszékhelyre jutott. Egyidejűleg a kecskeméti aránya

a megyén belül 14-ről 15%-ra növekedett. A megyeszékhely általános ellátottsági színvonalának erőteljes javítása ellenére is az ipari koncentrációt követő gyors népességtömörülés helyenként ellátási feszültségeket eredményezett. Ez elsősorban a lakáskérdésben jelentkezett, de más településellátási tényezőkben is fellelhetők a problémák.

Ma már felismert tény és a közép-, valamint a hosszú távú tervek is számolnak azzal, hogy az előbb említett folyamatokat lassítani kell, a népesség területi mozgását úgy kell befolyásolni, hogy növelni kell az arra alkalmas községek népességmegtartó képességét. Nem kell eltörölni a tanyát és nem kell túlduzzasztani a városokat, elsősorban a megyeszékhelyeket.

Ezért szeretnék kissé rávilágítani a községi népességmozgásra. Bár a hetvenes évtized folyamán megyénk akkor meglévő 106 községéből mindössze 14-ben növekedett a lakónépesség száma, a községi mobilitás mégis igen differenciált volt.

A községeket az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió 1981-ben módosított és jelenleg érvényben levő hierarchikus és középfokú körzeti rendje szerint vizsgáltam, gondolatainkat orientálva a jövő cselekvése felé.

Tekintettel arra, hogy a módosítás alapvetően nem változtatta meg a már egy évtizede funkcionáló és tudatosan is alakított hierarchikus rendet, természetszerű, hogy 1970 és 1980 között a három központi szerepkörű községből kettőnek növekedett, egynek alig néhány százalékkal csökkent a népessége. A kiemelten fejlesztendő 10 község is ezekben a népességszámváltozási kategóriákban található, de közülük már 7-ben csökkent 10%-on belüli mértékben a lakosok száma. Az alsófokú központok és települések 81%-ában csökkent 10%-on belüli mértékben a népesség, és volt 5 község, ahol 10 és 20% közötti népességcsökkenés következett be.

Tovább lépve a hierarchia lépcsőjén lefelé, az alapfokú települések többsége (39%-a) viszont az utóbbi nagyságcsoportban található, de vannak települések a 20–30%-os, sőt a 30–40%-os csökkenést jelző csoportokban is. Megemlítendő azonban, hogy 7 alapfokú községben növekedett a lakónépesség száma az utóbbi évtizedben. Ez arra enged következtetni, hogy a falvak általános – gazdasági, társadalmi, ellátási – fejlettségétől eltekintve is lehet szó népességmegtartásról, vagy akár annak növeléséről is, ha egy-egy speciális jelleg kialakítható pl. állami gazdaság egységében, termelőszövetkezeti

alaptevékenységben, vagy melléküzemágban való foglalkoztatási lehetőségek, üdülés, idegenforgalom kiszolgáló személyzetének helyben lakása, magasabb szerepkörű településhez jó közlekedési kapcsolat, vele együtt kedvező telekpolitika és kisgazdasági tevékenység lehetősége stb.

csekély. Említésre méltó azonban ha figyelembe vesszük, hogy az előző évtizedben a 8 legjobban csökkenő népességű és már 1970-ben is legkisebb lakosszámú községekben átlagosan mintegy 480 fővel csökkent a települések lakóinak száma. Még a következő kategóriákban is több mint 300, illetve

Bács-Kiskun megye községeinek főbb mutatói a népességszámváltozás nagyságcsoportjai szerint szerepkörönként (1980. január 1-én)

Nagyságcsoportok az 1980. január 1-i lakónépesség az 1970. január 1-i %-ában	Központi szerepkörű	Kiemelten fejlesztendő alsófokú	Alsófokú központok, alsófokú települések	Alapfokú települések	Összesen
	települések				
A települések száma					
– 70	–	–	–	4	4
71– 80	–	–	–	4	4
81– 90	–	–	5	24	29
91–100	1	7	25	22	55
100–	2	3	1	7	13
ÖSSZESEN	3	10	31	61	105
A települések átlagos lakónépessége					
– 70	–	–	–	790	790
71– 80	–	–	–	1 521	1 521
81– 90	–	–	3 489	1 767	2 063
91–100	8 562	8 559	3 663	1 752	3 611
100–	10 284	8 869	4 545	2 083	5 100
ÖSSZESEN	9 710	8 652	3 663	1 717	3 181
Az 1980. január 1-i lakónépesség az 1970. január 1-i %-ában					
– 70	–	–	–	63,5	63,5
71– 80	–	–	–	75,3	75,3
81– 90	–	–	86,5	85,3	85,7
91–100	97,0	95,4	94,7	93,8	94,8
100–	103,0	107,6	104,3	101,8	104,6
ÖSSZESEN	101,2	98,9	93,7	88,7	93,9

a) Az 1982. január 1-i közigazgatási és szerepkör szerinti beosztásban.

Itt kívánom megjegyezni, hogy a községek népességmegtartása megyénkben 1980 óta valamelyest fokozódott. 1981-ben már 31 községben vándorlási többletről tudunk beszámolni. Említésre méltó tény, hogy ebből 16 alapfokú település. Közülük 4 közsében már az elmúlt évtizedben is növekedett a lakosságszám; ezek mindegyike magasabb szerepkörű település mellett fekszik. A vándorlási többlet a megye területén elszórtan jelentkezett, de egyetlen városkörnyéki községben sem.

E téren azonban nincs még okunk elbizakodottságra. A 31 községet figyelembe véve a településenkénti vándorlási többlet átlagosan 30 fő volt. Ezen belül a kiemelten fejlesztendő alsófokú központokban 59 fő, az alapfokú településeken 26 fő, de nem ez volt a legkisebb, hanem a 2 középfokú társközpont, ahol átlagosan 21 fővel volt több az odaköltözők száma mint az elköltözőké. (Ezzel egyidőben Kecskemétnek közel 1200 fős bevándorlási többlete volt.)

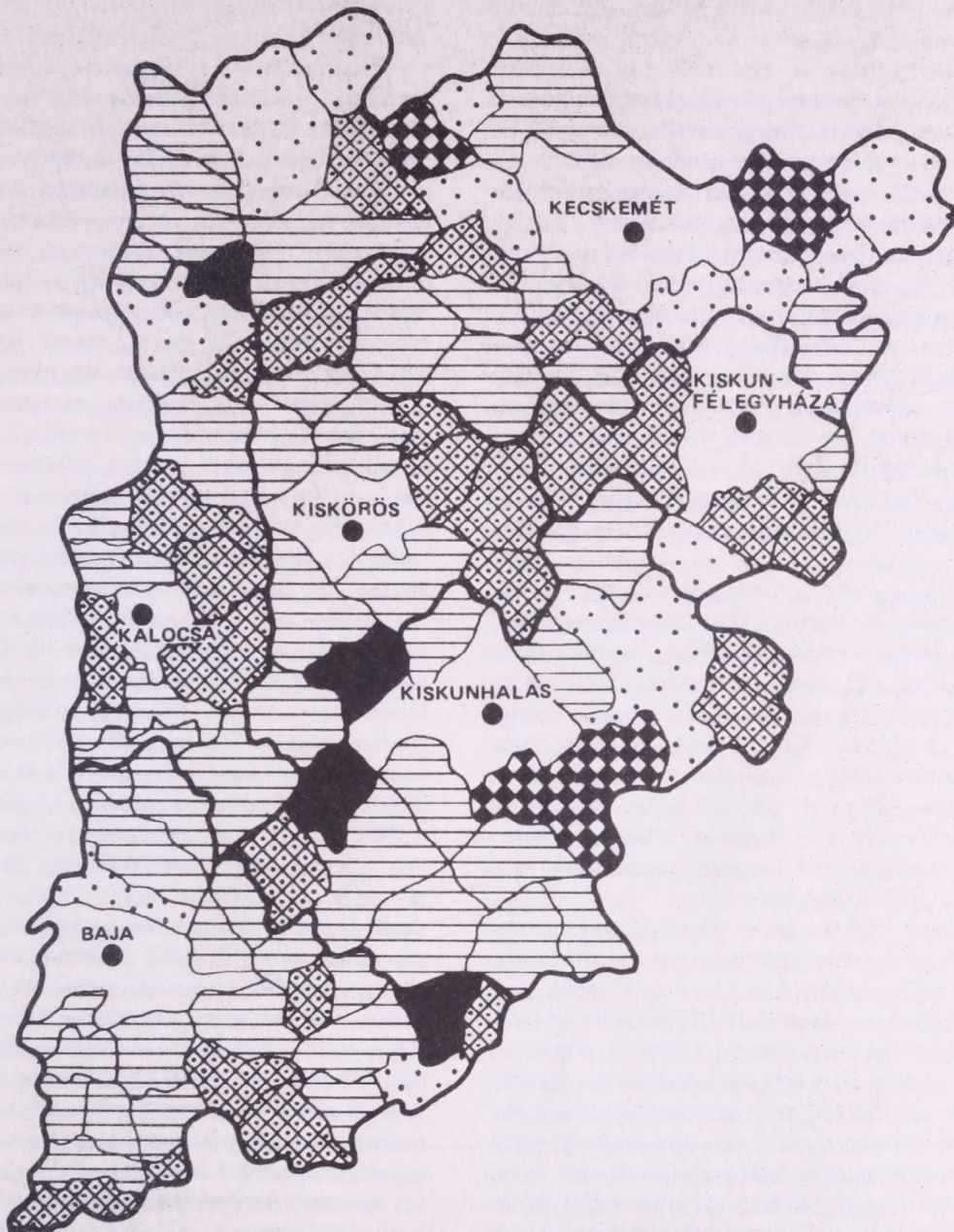
A községi népesség növekedése tehát – ha ugyan a folyamat meg is indult – mértékét tekintve még

közel 200 fő volt a községek átlagos népességcsökkenése. Mindez több, mint ha az aprófalvas térségben egész települések szűntek volna meg.

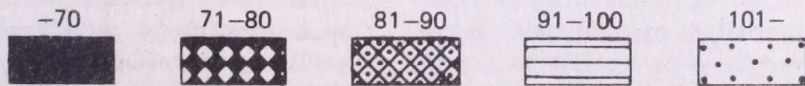
Végül szeretnék még említést tenni arról, hogy Bács-Kiskun megyének – az ország legnagyobb területű megyéjének – 6 középfokú körzete különféle jellemzők szerint eltérő. A körzetek a népességmozgást illetően is különbözőek.

A kiskunfélegyházi körzet kivételével mindenütt a községek 50–65%-a tartozott azon csoportba, ahol a népességszám az elmúlt évtizedben 10%-nál kisebb mértékben csökkent. A kivételt képező körzetben a községek kétharmadában 10 és 20% közötti volt a veszteség. A szélsőségeket tekintve a kecskeméti és a kiskunfélegyházi körzetben nem volt olyan község, ahol a lélekszám 30%-nál jobban mérséklődött volna. Viszont az előbbiben a községek 32%-ában az utóbbinak pedig 17%-ában növekedett a lakosságszám. Ezen kívül a többi körzetben összesen 4 község tartozott a növekvő népességűek közé.

Bács-Kiskun megye községei a népességszám-változás nagyságcsoportjai szerint
középfokú körzetenként
(1982. január 1.)

Lakónépesség 1980. január 1. az 1970. január 1%-ában

● város, a középfokú körzet központja

Tehát úgy tűnik, hogy a községek népességszám-változása a településhierarchia rendszerében arányosságot mutatott az elmúlt évtizedben, még akkor is, ha néhány kivétel előfordult. A körzetenkénti

népességmozgás differenciáltsága azonban, úgy vélem, vizsgálatra szorul a területi arányosság biztosításának égisze alatt.

A FALVAK HELYE A TELEPÜLÉSHÁLÓZATBAN, A FALUSI FUNKCIÓK ALAKULÁSA

DR. PERCZEL KÁROLY

A falvak helyzete a településhálózatban, valamint az urbanizálódás országos folyamatában két döntő tényezőt helyez előtérbe, amelyekről az alábbiakban szólni kívánok, amelyek azonban az erre vonatkozólag kiküldött tézisek minden kérdését érintik.

Az egyik az, hogy a falvakat nem egyedül belső indítékaik fejlesztik vagy sorvasztják, mivel nem elszigetelt települések, hanem egész településrendszerek, más szóval településcsoportok vagy körzetek részei, alkotó elemei. A körzetek egészének és a bennük levő településeknek egymásra ható igényei, munkamegosztásuk a döntőek. Jelen periódusban a városok és falvak viszonya a meghatározó pont. Ugyanakkor az egyes falusi települések egyedi jellegzetességeiknek megfelelően reagálnak a kölcsönhatásokra.

Másik fő szempontom, hogy a magyarországi falvak a jelenlegi és jövő fejlődési szakaszban távolról sem egy jellegű településtípust képviselnek. Nemcsak nagyságrendi, hanem lényegbeli különbségek vannak köztük, amelyek az utóbbi időben növekedtek. Funkcióik, földrajzi fekvésük, gazdasági jellegük és a településrendszerekben viselt szerepük is különbözik. Fejlesztési céljaikat differenciálásuk és az urbanizálódás folyamatában elfoglalt helyük, valamint urbanizációs fejlettségükben elfoglalt színvonaluk egyaránt befolyásolja.

Elavultnak tartom azt a felfogást, hogy a településhálózat kettéosztható, egyrészt városhálózatra, másrészt faluhálózatra. Az ötvenes évek végéig ilyen kettéosztásnak volt némi realitása. Ma azonban a falvak többségének elszigeteltsége megszűnt, bekapcsolódtak a városok és falvak együttesének kooperációjába. Már nem egyoldalúan mezőgazdasági települések, mint azelőtt, amikor a mezőgazdasági jelleg szükségszerűen az elmaradottság okozója volt, és ezzel szembe lehetett állítani az urbanizációt és az ipart képviselő fejlett városi településeket. Falu és város egyaránt komplex foglalkoztatottságúak, mezőgazdasági, ipari és szolgáltató dolgozók lakják, és egyaránt többfunkciós települések, bár a falvak a mezőgazdasági funkciók nagyobb arányát képviselik, mint a városok. A nagyságrendi település különbségek játszószék a legfontosabb szerepet. Az urbanizáció folyamata nemcsak a városokat, hanem a falvakat is érinti.

Ezért tekinthetjük az elmúlt évtized egyik alapvetően hibás elképzelésének a városhálózat külön fejlesztését, ami a falvak túlnyomó részét hátrányosan

befolyásolta. Ha azonban most a faluhálózatot akar-nánk külön fejleszteni azzal az indokkal, hogy az elmúlt évtizedekben a városok túlságosan növekedtek, most tehát előnyben kell részesíteni a falvak eddig elhanyagolt fejlesztését és egy időre háttérbe kell szorítanunk a városok fejlesztését, ugyanakkora hibát követnénk el, de ez ismét a falvakat sújtaná nagyobb mértékben. Csak a városok és az azok funkcióit előnyösen kiegészítő falvak körzetenkénti együttfejlesztése lehet társadalmilag hasznos.

A fejlesztés és a finanszírozás területi alapegységei nem lehetnek sem egyes elszigetelten kezelt települések, pl. egyes városi központok, sem pedig egyes azonos szerepkörű települések együttese, hanem együttélő településcsoportok teljes körzetei.

Az Országos Településhálózati Konceptió eredeti anyaga is összefüggő településcsoportokból álló körzetekbe, az úgynevezett középfokú körzetekbe szervezte a településhálózatot. Ezek csak részben hierarchikus közintézményi és ellátó jellegű településrendszereket alkottak, másrészt az OTK emellett funkcionális termelési, gazdasági és üdülési körzeteket is kívánt szervezni, közös infrastruktúrához fűzve. Ezekben a gazdasági körzetekben a települési rendszer nem hierarchikus módon a funkcióhoz igazodott. De minden fejlesztést körzeti és nem települési egységekben kívánt előirányozni. Téves tehát az OTK-t városi koncentrációt elősegítő konceptiónak tekinteni, mivel – éppen ellenkezőleg – a nagyvárosi növekedést dekoncentrááló jellege volt.

Ezzel szemben az Országos Településhálózati Konceptiót jóváhagyó minisztertanácsi határozat csak a hierarchikus települési szerepköröket rögzítette és azokat is kizárólag a városok és várossá fejlesztendő 134 település vonatkozásában. Ezek közép- és felsőfokú szerepköreit határozta meg, ugyanakkor az ezekhez kapcsolódó nem városi települések, vagyis a falvak és vonzaskörzeteik kialakításának hatáskörét a határozat a megyékre ruházta át. Ezzel a közigazgatási aktussal kettévágta a szükségszerűen egységes településhálózatot, és ennek falusi részét másodrendű feladatként kezelte.

Ez a véleményem szerint félreértésen alapuló határozat alapozta meg a későbbi és települési szerepkörök szerinti fejlesztés területi szempontokat nélkülöző gyakorlatát, ami elkerülhetetlenül a magasabb szerepköröket részesítette előnyben, eltakarva a települések összefüggő rendszerét. A központi költségvetési alapok túlnyomó részben a városoknak

jutottak. Ez a gyakorlat OTK szellemével merőben ellentétes volt és hozzájárult ahhoz, hogy a falvak költségvetési eszközök vonatkozásában hátrányban részesültek.

Szerencsés helyzet volt, hogy ezzel ellentétes irányban hatott a mezőgazdaság jelentőségének felértékelődése, a szövetkezeti melléküzemágak gazdasági fellendülése és a falusi ipar kisüzemi telephelyeinek terjedése. Ez viszont jelentős falufejlesztést vont maga után, de inkább a falusi lakosság önerejére és önfinanszírozására támaszkodott, vagyis nagyobb terheket rótt a falusi lakosságra, mint a városra. Az önfinanszírozás eredményesebbnek bizonyult, mint a központi erő igénybevétele, ha a helyi erőforrások helyi felhasználása ezt lehetővé tette. Központi ösztönzés szükséges azonban, ha a saját erő elégtelen.

A városokkal való kapcsolat döntő maradt, mivel a városok kialakították a maguk falusi vonzaskörzetét. Egyes esetekben több város egy policentrikus körzet kialakításában vesz részt. A falvak fokozatosan növekvő hányada városkörzetekbe tartozik. De a városkörzetek közé ékelődnek azokon kívül eső falusi területek, bár ezek kiterjedése csökkenőben van. A kívül eső területek helyzete különbözik a városkörzeteken belüliektől. A körzeten belüli kooperáció sűrűsödő kapcsolatokat teremt a város és falu, valamint a körzeten belüli falvak között.

A városi vonzaskörzetek távolról sem fedik az ország egész területét. A nagyobb távlatra tervezett hierarchikus és közigazgatási beosztásokat is megalapozó ellátási körzetek már nem lehetnek hiányosak, különben a lakosság ellátási szintje nem válhatna közel egyenletessé. Hogy ez bekövetkezessen, ahhoz a városhálózat kiegészítése szükséges. Ma azonban a városkörzetek közé ékelődő külső falvak viszonylag elszigeteltek. A városkörzeti falvak azonban átvesznek bizonyos városi funkciókat is, de ennek előfeltétele, hogy a központi városok elérjenek egy olyan urbanizációs szintet, amely elég erős ahhoz, hogy a városkörnyéki falvakra is kisugározza urbanizációs fejlettségét. A falvakkal kooperáló város környékére fejlesztő hatással van. Sőt a városlakók közül egy bizonyos réteg, amely nem bírja a városi zajt, füstöt és más ártalmakat, vagy esetleg nem bírja a magas városi telekárakat, nem jut második, üdülő lakáshoz, kezd a kellemesebb természeti feltételeket biztosító városközei övezet falvaiba kiköltözni, elsősorban a városkörnyéki üdülőterületekre. Városi igényeikkel fejlesztik a városkörnyék belső övezetét, de fokozatosan az ottani falvakba importálják a városi problémákat is, amelyektől szabadulni akartak. A mezőgazdaság újkeletű vonzóereje, viszonylag magas jövedelmi feltételeivel máris megindított bizonyos szokatlan ingavándorforgalmat, amelyben városlakók ingáznak a falvak felé.

A vonzaskörzet külső övezetének falvaira nem ilyen hatások érkeznek, ott még nem hat a város fejlesztő ereje, csak főleg munkaerővonzása. A városba történő falusi elvándorlás és ingázás elsősorban a városkörzetek külső övezeteinek falvaiból táplálkozik. Mivel az itt levő falvak saját fejlesztésük helyett a közeli város munkahelyeire, kereskedelmi és szolgáltatási funkcióinak elérésére törekuszenek, itt a város inkább élősködő jellegű, mint fejlesztő erő. A városi vonzaskörzeten kívül vagy elmaradottabbak maradnak a falvak, de a várostól függetlenebb funkciókat fejlesztenek ki, vagy pedig az erősebb helyzetben levő falvak kis munkahely-koncentrációkká is fejlődnek.

Ezek a tendenciák az ország különböző részein különbözőképpen érvényesülnek.

A budapesti agglomerációban például már megkezdődött a városi funkciók kitelepülése. Kívül vannak például a budapesti vízművek kútjai, ott lesznek egyes szennyvíztisztító telepei, városon kívülre kerülnek bizonyos felsőoktatási intézmények, kulturális funkciók, üdülőterületek, amelyek mind a fővárost szolgálják. Ugyanakkor a közműfejlesztés vonatkozásában és a fővárosi lakásigények előnyösebb elosztása szempontjából szükséges volna az agglomeráció igénybevétele. E két vonatkozásban a budapesti agglomeráció falvaiban még nem érvényesült a nagyváros közelségének fejlesztő ereje, sőt nehezen betölthető infrastrukturális űrt teremtett a város körül. Ilyet több, gyorsan növekvő megyeszékhelyünk körül is megfigyelhetünk. De az adminisztratív határok és a város–megye ellentétek itt a városkörnyék fejlesztését még káros módon fékezik. Az agglomeráció külső övezete ma is munkaerőforrás, ahol a főváros érdekében az iparfejlesztést rendeletek fékezik. Ennek ellenére a fővárosi agglomeráció külső körzete mind nagyobb területre és mind több falura terjed ki. E vonzásterület külső szélei összeolvadnak az agglomeráción kívüli területekkel, például az észak- és délkeleti, valamint a Duna mentén az északi és déli urbanizálódó sávok és agglomerációk területeivel.

Ezekben az a jellegzetes, hogy nemcsak a városok, hanem környékük falvai is iparosodó és urbanizálódó településekké fejlődnek, és mindinkább egy magasabb rendű agglomeráció kisebb-nagyobb városrészeivé válnak.

Egészen más helyzet alakul ki az Alföldön, ahol egymástól viszonylag távol települt kisvárosok és nagyközségek városkörnyékein kisebb mértékben kell falvakkal, mint tanyarendszerrel számolni. A tiszántúli tanyarendszer viharos sorvadása miatt a városi külterületekről bevándorlók a központokat erős növekedésnek indították. A Duna-Tisza közén a városkörzetek még ma is virágzó és fejlődő tanyavilágból állnak. Mindkét területen nem ritkaság új kis települések keletkezése, a nagyüzemi majorokhoz kapcsolódva.

Más helyzet alakult ki a Dél-Dunántúl, valamint Nyugat- és Észak-Magyarország aprófalvas vidékein. Ott csak a városkörzetek belső övezeteinek aprófalvai kapcsolódnak be gyorsabban az urbanizálódás folyamataiba. A távolabbiak nagyobb része sorvad, jelentős az elvándorlás, az elöregedés, növekszik az elhagyott lakóházak száma. A még virágzó, központi funkciókat fejlesztő falvak itt az átlagosnál kisebbek, de bizonyítják, hogy jó gazdasági adottságok kis népességszám mellett is fejlesztő hatással lehetnek. A városkörzeteken kívüli aprófalvak nagy részében nem rosszabbak a jövedelmi viszonyok, de rosszabbak az életkörülmények, nagyobb a kulturális elmaradás és a fiatalabb generáció elvándorlása.

A mai viszonyok közt már nem annyira a mezőgazdasági jelleg különbözteti meg a falvakat a városoktól, mint inkább az, hogy a városokba igen sokoldalú funkciók koncentrálnak, hogy igen nagy a szakmák és a munkahelyek választéka, hogy magasabb a képzettségi és műveltségi szint, nagyobb a műszaki fejlesztési és az innovációs képesség. Mindez nagyobb népességszám által adott, nagyobb lehetőségekhez kötődik. Itt ugyanis sokoldalú lehet a lakosság egymás közötti kommunikációja. Ennek folytán a városokba koncentrálnak az irányítás, a tervezés, a kutatás, az úgynevezett quaterner szektor. Mindez a falvakból általában hiányzik. A falu foglalkoztatási összetétele és alapellátottsága közeledik ugyan a városi szinthez, sőt lakáskörülményei és a környezeti értékei a városokénál magasabb szintet is érnek el, de a város marad a szellemi, a kulturális, a gazdaságirányító és a társadalmi központ.

Ebben a vonatkozásban érdekes, hogy a műveltségi és képzettségi szint a falvak közt 100%-os eltéréseket mutat. De ezek az eltérések az átlagos városi színvonal 10 és 20%-a közt maradnak. Ez a falusi életkörülmények jellegzetes hátránya. Ebben még regionális különbségek is alig vannak. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a falusi lakosság intelligenciája volna kisebb, de a magasabb képzettségűek máshol találják meg helyüket.

A fejlesztés helyes irányait csak akkor tudjuk kialakítani, ha tudomásul vesszük, hogy a településrendszer fejlődése folyamán a falvak jellege és funkciója fejlettsége és településhálózati helyzete mindjobban differenciálódik. Jellemző példa erre az elvándorlás mértéke. Az utolsó 10 év alatt a községek lakossága átlag több mint 6%-kal csökkent. De ezen belül olyan különbségek húzódnak meg, hogy 50–60 nagyobb község lakossága 10–18%-kal is nőtt. Míg 800 aprófalusi lakossága átlag 17%-kal csökkent. De egyes térségekben egyes aprófalvak lakosságuk 60–70%-át is elvesztették, és ma már egy kisiparost sem tudnak eltartani.

Az infrastrukturális színvonal a falvakban sokszorosan gyengébb, mint a városokban. Mégis kimutatható, hogy a falvak általános lakás- és közműhelyzete gyorsabban javul, mint a városok átlaga. A lakásépítés fajlagos mennyisége ugyan 87%-a a városi átlagnak, de az új falusi lakások méretei nagyobbak. A közművesítettség főleg a víz és csatorna vonatkozásában igen alacsony. A falvak alig 20%-ában található részleges csatornahálózat. De a vízhálózatba kapcsolt lakások száma az utolsó 10 év alatt városokban 34%-kal, falvakban viszont 90%-kal nőtt. A csatornahálózatba kapcsolt laksok száma városokban 35, falvakban 47%-kal nőtt. A családi jövedelemkülönbségek város és falu közt szinte megszűntek, csak az értelmiségiek jövedelme terén jár elől a város. A falvak általános közeledése a városi szint felé ezen a téren bizonyítható tény. Ez a közlekedés azonban nem vonatkoztatható az összes falura, a gazdasági funkciókkal jól megalapozott falvak magas fejlődési üteméből adódik, amelyek kiemelkednek a falvak nagyobb részéből, ahol rosszabbak a feltételek.

A falusi települések fejlődési tendenciáinak meghatározó vonása a város és falu közötti infrastruktúra szakadék fokozatos és lassú feltöltődése. Ez azonban csak az átlagmutatókban érvényesül. A valóságban a falvak egy részének urbanizálódásából, más részének fokozott elmaradásából áll össze. Mindinkább felváltja a város és falu között elmosódó határvonalat egy város és falu közötti folyamatos urbanizációs szint-skála, amelyet város–falusi kontinuumnak nevezhetünk. Ebben a kontinuumban foglalnak el valamely helyet a falvak. Csak az ellátó és közösségi intézményekben és a közigazgatásban elkerülhetetlen a lépcsőzetes hierarchia. A települési funkciók egésze azonban nem valamely hierarchikus lépcsőfokon, hanem egy folyamatos fejlettségi görbe valamely pontján foglal helyet. Az azonos szerepkörű települések egymáshoz való közelítésének elmélete nem mutatkozott járható útnak. Ilyen tendencia nincs is. Nem is volna helyes a város-falu kontinuum ilyen feldarabolása.

A városok 1960 előtt földrajzilag igen egyenlőtlenül oszlottak el, és ez a falvak lakosságát nagy mértékben érintette. Minél nehezebb volt megközelíteni a városok munkahelyeit, bevásárlási lehetőségeit, szociális és kulturális, valamint igazgatási intézményeit, annál nagyobb volt a falu elszigeteltsége és elmaradottsága. Az Országos Településhálózati Konceptió készítése idején feltárt 10–12 nagyobb kiterjedésű városhiányos területen volt legsúlyosabb a falu-probléma. Ennek orvoslására már 1964-ben a készülő OTK legfőbb feladatának tartotta az akkor még 64 város megduplázását, vagyis a városhiányos területek arra alkalmas, jól megközelíthető falvainak várossá fejlesztését. Így került 130–136 távlati város a koncepcióba. Ez az igény egyértelműen a falvak la-

kóinak életkörülményeit volt hivatva javítani, nem városhálózati, hanem falufejlesztési célból. Így lenne elérhető, hogy minden faluból 45 percen belül a jelenlegi primitívebb közlekedési eszközökkel is megközelíthető legyen valamely város. Csak a közeli város indíthatta be a környező falvak életkörülményeinek javítását, így a városhálózat és faluhálózat fejlesztése egyesült. 1971-ben már 73, 1981-ben már 96 városunk volt és ez hozzávetőlegesen 600 ezer falusi lakos életkörülményeit javította. Mire további 40 urbanizálódó község várossá válik, az ország városkörzetei és agglomerálódó térségei összeérnek és csak kivétel marad a városok fejlesztő kisugárzása által nem urbanizálódó, régi típusú, kultúrától távoli falu.

A legtöbb körzetben a városközeli falvak urbanizációs és alapellátási fejlettsége a városok funkciógazdaságának, intézményeik minőségének és kapacitásának függvénye. Ez a komplexebb nagyvárosok környékén és a már inkább minőségileg fejlődő városok körül hat előnyösen a falvakra.

Gyorsan növekedő városok viszont élőködő jellegük folytán elszívó hatással gyengítik környezetüket. A nagyközségek közül újonnan várossá fejlesztett központok általában kevésbé fejlettek és erősen növekednek. Ezek a késleltetett városfejlesztés magyarországi jellegzetességének termékei. Hatásuk a falvakra az intézmények falvakhoz közelebbre kerülése folytán mégis pozitív volt. Ha várossá nyilvánításuk időpontjában egyik-másik még nem is érte el a várossá válás küszöb-feltételeit, ezt nem tartom hibának. A nagyobb városi költségvetés elérése segítségével a kisváros fejlesztés felgyorsult, és a küszöb-feltételeket hamar túlteljesítették.

Kétségtelen, hogy a mezőgazdaság felértékelődése és falusi iparfejlesztés és egyes területeken az üdülésidegenforgalom mellett a városok számának növekedése volt a nagy térségek közti életszínvonal-különbségek erőteljes csökkenésének harmadik fő tényezője. Itt meg kell jegyezni, hogy a nagytérségek közti különbségek jelentősen csökkentek ugyan, de nem szűntek meg. A fejlettségi különbségek ugyanott vannak, ahol 10–20 évvel ezelőtt, csak a különbség kisebb lett. Ennek egyik oka, hogy még vannak városhiányos térségek, amelyekben további városiasodó falvakat szükséges valódi kisvárosokká továbbfejlesztetni, főleg az Alföldön és a Dél-Dunántúlon.

Ez a fejlődés törvényszerűen előtérbe hozta következő feladatként a megszaporodott városok urbanizációs erősítését és a körzetükben levő falvak és a városok közti fejlettségi különbségek csökkentését.

Ennek a fejlődési trendnek másik jellegzetes kifejezése, hogy város és falu közti, mindkettő sajátosságait hordozó hibrid településtípusok alakulnak ki, amelyeket az OTK kiemelt alsófokú központnak, a készülő Országos Területrendezési Terv mikrokörzet-

központnak keresztelt el. Akárhogy nevezzük is, kialakulnak ezek az átmeneti típusok, kis munkahelykoncentrációk, környékük falvait jobban ellátó, közeli szociális és kulturális intézményekkel rendelkező kis falusi központok, amelyek nem érik el a várossá válás küszöb-feltételeit.

Jelenleg kb. 200 ilyen félig városiasodó, jól megközelíthető, jelentősebb falut tartunk számon, amelyek egyrészt a decentralizálódó városhálózat legalsó lánckaszemének éppúgy megfelelnek, mint a koncentráló-dásra hajlamos faluhálózat legmagasabb szintű lánckaszemének.

Ezért tartom elhibázottnak, hogy az OTK 1981. évi felülvizsgálatát jóváhagyó minisztertanácsi határozat ezt nem ismerte fel, és eltörölte az előterjesztésben még fontosnak ítélt, kiemelt alsófokú funkciót, ahelyett, hogy jobb nevet adott volna ennek a realitásnak, amelyet nem kell külön kifejleszteni, mivel már kialakult településfajta.

Minél inkább elmosódik a város és falu közti határvonal, annál feltűnőbbé válik két alapvető falukategória közti különbség. Egyik oldalon a virágzó gazdasági bázison fejlődő, javuló életkörülményeket nyújtó, mezőgazdasági iparfejlesztési és üdülési funkciók vagy közeli városok által fejlődő falvak emelkednek erőteljesen felfelé, és népességeltartó képességük nő.

A másik oldalon a gazdasági funkciók hiánya miatt visszafelődő, elöregedő, stagnáló vagy elavult életkörülményeket nyújtó falvak sora található. Nem véletlen, hogy a nagyobb lakosságszámú falvak közül több tartozik az első fejlődő kategóriába, míg a sorvadók közé tartozik a legtöbb városkörzeten kívüli kis-és aprófaluk.

A városkörzetek belső övezetein kívül a kialakulóban levő ipari urbanizációs agglomerálódó övezetekben nemcsak a városnak, hanem szinte minden falunak van jó ipari és szolgáltató bázisa is.

Jelenlegi ismereteim szerint kb. 300–400 falu tartozik fejlődő agglomerációkba vagy nagyobb városok körzeteinek belső övezeteibe. Ezek intenzívebben korszerűsödnek a többinél.

Jelenleg a falufejlesztés gazdasági fő tényezője az élelmiszergazdasági funkció, amely európai összehasonlításban is élenjáró. Ennek felértékelődése és magasabb jövedelmezősége együtt jár a szövetkezetek falusi melléküzemágainak és a háztáji gazdaságoknak fellendülésével. Mai gazdasági mechanizmusunk következtében ez a fontos tényező főleg ott hat a falusi infrastruktúra és életkörülmények fejlesztésére, ahol a nagyüzemi irányító központok elhelyezkednek. Ez kb. 1350 falusi települést érintene, ha nem kellene levonni ebből azokat, amelyek mezőgazdasági termelési szempontból hátrányos termelési feltételek közt működnek, vagyis nincsenek jó termőföldjeik, és nincsenek jó piacokat jelentő nagyobb városok

környékén. Így a mezőgazdaság fellendülése által erősebben fejlesztett falvak száma megközelíti az 1000-et. Ez a falusi településeknek nem több, mint 30%-a.

A mezőgazdasági termelés munkaerőbázisa ma már szükségessé teszi a mezőgazdaság települési hátterével való erőteljes foglalkozást. A mezőgazdasági nagyüzemek már képesek kisvárosi jellegű mezőgazdasági településeket kifejleszteni, azelőtt elmaradott falvakból is. Az Alföldön pedig a régi mezővárosi jelleg éledt fel korszerű kisváros formájában. Az aprófalvak közt is mind több olyan akad, amelyeket a mezőgazdasági nagyüzemi központok és mellékküzemágak kisvárosi infrastruktúrával látnak el, kis méreteik ellenére.

A falusi ipartelepítés a falufejlesztés másik növekedő bázisa. Az utóbbi 20 évben, elsősorban az OTK jóváhagyása óta, a kisüzemi iparfejlesztés ipari termelésünk közel 20%-át faluban fejlesztette ki. A falvak keresőinek ma közel 54%-a ipari és szolgáltató dolgozó. Az ipar összes dolgozóinak 20%-a falun lakik. A falusi ipari telephelyek közel 1000 faluban jelentek meg. Ezek túlnyomó része nagyobb városokban levő vállalati központokhoz tartozó fióküzemek és leányvállalatok. Vállalati központ falun szinte nem található. De ahogy a mezőgazdaságban, úgy itt is az a helyzet, hogy jelenlegi mechanizmusunk mellett csak a vállalati központ nyújt valódi alapot a települési infrastruktúra fejlesztésére. Mégis több mint 500 faluból megszűnt az elvándorlás az új ipari telephelyek foglalkoztatási lehetőségei következtében, és ezek közül 400 új foglalkoztatási központtá vált, amelyekbe a szomszédos falvakból is ingáznak a munkahelyekre. Az ingázási központ jelleg már megszűnt városi monopólium lenni. Szükség volna azonban arra, hogy falura helyezett ipari telephelyek is fejlesztő hatással legyenek a falu infrastruktúrájára és arra, hogy a helyben lakó, de máshol dolgozó ipari keresők valamilyen módon lakóhelyüket is fejleszthessék. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy még ezekbe a falvakba is alig költöztek be magasabb képzettségű ipari dolgozók.

Az üdülés-idegenforgalom és a gyógyüdülés – elsősorban a termálfűforrások által nyújtott lehetőségek – növekvő jövedelmi és fejlesztési forrásokat jelentettek kb. 240 falu számára. Ezekben az infrastruktúrát jelentősen fejlesztették annak ellenére, hogy az üdülők szolgáltatásai még elmaradnak az igényektől és a jövedelemforrások nagy része szezonális.

A különböző gazdasági funkciók által: a városközelség, az agglomerációkba tartozás, a mezőgazdaság, az ipar és az üdülés által fejlesztett falvak kb. 50%-ában két vagy három felsorolt fejlesztő tényező ugyanazon falvakban találkozik. A hibrid város-falu központokban általában mindegyik tényező megtalálható. Minél több falut szolgálnak ki minél többfajta

gazdasági és intézményi funkcióval, annál fontosabb saját kezdeményezésű fejlesztésüket központilag is ösztönözni. Így a nem túlságosan pontos megyei adatok alapján valószínűsíthető, hogy kb. 1500 olyan falu van az országban, ahol érezhetően javulnak az életkörülmények, az életszínvonal és az infrastruktúra fejlettsége. Ez a nagyságrend az esetben érvényes, ha statisztikailag falusi településnek azokat tekintjük, amelyek a körzetesítés előtt, 1960 előtt önálló községek voltak. Ezek aránya nagyobb Budapest körül, Észak-Dunántúlon és Nyugat-Magyarországon, valamint Baranyában és a dél-alföldi megyékben.

Ezzel szemben kb. 1800 falusi település, vagyis a falvak többségében az elmaradottság alig csökkent, vagy esetleg nőtt. Ezekből kerül ki a falvakból elvándorlók nagyobb százaléka. A rossz adottságú falvak közül a városok vonzáskörzetén kívül fekvő gyenge mezőgazdasági adottságú aprófalvak száma kb. 500–600. Arányuk nagyobb az Alföld északi részén, Északkelet-Magyarország északi, kevésbé iparosított részein, valamint Dél-Dunántúlon, Somogyban és Tolnában. Ezek összlakossága ugyan kevesebb, mint a virágzó falvaké, de az ilyen hátrányos helyzetű települések száma nagyobb.

A fejlesztés egyik feladata olyan településfejlesztési politika kialakítása, amely központi eszközökkel ösztönzi az ilyen falvak helyi kezdeményezéseit és valahogyan premizálja a helyi kisebb tartalékok és adottságok kihasználását célzó vállalkozásokat. Ezenkívül a falura jutó fejlesztési erőforrások helyi felhasználású részarányának növekedni kellene. Ilyen eszközök alkalmazása esetén a ma még hátrányos helyzetben levő 1800 falu valószínűleg nagyobb részének, esetleg 1000-nek is megvan az esélye arra, hogy belekerüljenek az országos településrendszer és a városkörzetek munkamegosztásába.

Véleményem szerint elsősorban azoknak a középnagyságú falvaknak potenciális, de még kihasználatlan erőforrásait kell központi ösztönzéssel is növelni, amelyeket az erős népességerózió azzal fenyeget, hogy az aprófalvak növekedő sorába kerülnek. Ezenkívül minél több aprófalva saját kezdeményezését kell felkarolni, amelyek képesek jó adottságaikat jobban kihasználni. Ilyen fejlesztő kezdeményezéseket több aprófalva szigorúan önkéntes társulási segítségével könnyebb megvalósítani. De úgy hiszem, nem a kedvezőtlen gazdasági helyzetű aprófalvak reménytelen segítése a leghatékonyabb, hanem az aprófaluvá válás megelőzése és megakadályozása. A falufejlesztés egyik országos jelentőségű célja fékezni az aprófalvak számának növekedését.

Szembe kell azonban néznünk azzal, hogy a településhálózat is követi a társadalom igényeinek változásait. A már túlhaladott, elmúlt gazdasági feltételeknek megfelelően kialakult faluhálózatunk elmúlt

gazdasági feltételei nem térnek vissza, és ennek lesz néhány áldozata a településhálózatban is. A már lecsökkent népességű, hátrányos körülményeit kivédeni nem tudó aprófalvak elöregedő lakosságát is folyamatosan el kell látni korszerű, esetleg mozgó jellegű alapszolgáltatással és bevásárlási lehetőségekkel. De nem szállhatunk szembe azokkal a fiatalokkal, akik csak virágzó jellegű falvakban és városokban találhatják meg boldogulásuk útját, holott nem ott születtek.

Feltételezhető, hogy néhány száz, az urbanizáció és a gazdaság innovációinak átvételére és a legkisebb funkciók eltartására már nem képes hátrányos helyzetben levő település fiatalabb lakossága jobb feltételek közé költözik át.

A falvak fejlesztési részaránya növelésének leghatékonyabb módja az, ha egész együttélő és kölcsönös kapcsolatokat tartó településcsoportokat együtt fejlesztünk, és nem egy-egy települést külön, mintha elszigetelten, önmagában élne. Ha a településfejlesztés és a finanszírozás alapegységei ellátási és gazdasági körzetek lesznek és ezeken belül mindenfajta szerepkörű települést egymást kiegészítő funkciókkal fejlesztünk, akkor elkerülhetjük egyes városok túl gyors növekedését, ami arra vezet, hogy a lakosságnövekedésből eredő szolgáltatási és infrastrukturális igényeket nem tudják kellő időben követni. Másrészt a tele-

püléscsoport vagy körzet koordinált fejlesztése a településközi munkamegosztás erősítésével automatikusan is, de tervszerűen még inkább növeli azt a költség-hányadot, amit az eddigi gyakorlat túl alacsonyra szabott. A kis települések kooperációs lehetőségeiről adott rendszeres információk a helyi kezdeményezések aktivitását növelhetik. Az önkormányzati kezdeményezéseket helyes irányba orientáló területi tervezés a leghatékonyabb információ. Ha gazdasági fejlődésünk jelenlegi perspektívái csökkentik is a beruházási, és ezzel településfejlesztési perspektíváinkat, ezeket arra kell koncentrálnunk, hogy teljes kulcsfontosságú körzetek összes településeit preferáljuk, más körzetek fejlesztését pedig későbbre hagyjuk, de akkor ugyancsak együtt fejlesszük.

Ez nem jelentheti azt, hogy csak a preferált körzetek falvait fejlesszük. A később fejlesztendő körzetekben is meg kell növelni a falvak részesedési arányát és saját eszközeit. De a preferált körzeteknek az ösztönző eszközök nagyobb hányada jusson.

A falvak érdekeit szolgálják a magas urbanizációs minőségű városi központok, és a városok központi funkcióit erősíti a környezetükben levő falvak életkörülményeinek javítása. Nem konkurrensként, hanem egyenrangú társként kezeljük egymással együttesen a nagy- és kistelepüléseket, a városokat és a falvakat.

KORREFERÁTUM

DR. BELUSZKY PÁL

1.
Településhálózatunk formálódásáról számos értékelés hangzott el a közelmúltban. Bármennyire is ellentmondóak e vélemények, abban többnyire egységesek, hogy a falvak helyzetét, az alakításukat végző településformáló folyamatokat, jövőjüket majd teljesen a településfejlesztési politika, az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió, esetleg a pénzügyi elosztási rendszer vagy a közigazgatási döntések függvényének tekintik, s a felmerülő gondok megoldását is a településfejlesztési politika s eszközrendszerének megváltoztatása nyomán remélik. A településhálózat-fejlesztés elveit és gyakorlatát bírálók a kialakult helyzetért – a falvak egy részének elnéptelenedése, a helyenként menekülésszerűvé fokozódó elvándorlás, elöregedés, az elnéptelenedő falvak művi környezetének, az emberkéz alkotásainak pusztulása, esélyegyenlőtlenségek, kedvezőtlen életkörülmények és így tovább – látszólag könnyűszerrel teheték felelőssé a településhálózat-fejlesztést, az OTK-t (már a kistal-
vaknak a mindennapos használatban eltorzult elne-

vezése – „szerepkör nélküli falu” – sérelmes, bizonytalanságot támaszt az egyes településkategóriák számára megkívánt infrastrukturális ellátottsági szint igazságtalan egyenlőtlenségek szülője stb.), az intézmények túlhajszolt körzetesítését, a lakásépítés eltérő felfételeit és így tovább. A településhálózat-fejlesztés kidolgozói, irányítói viszont az alacsonyabb szintű tervek tévedéseit, alkalmatlan voltát, vagy a végrehajtás során előállt torzulásokat, következetlenségeket okolják a kiegyensúlyozatlan településhálózat-fejlesztésért. S megoldásként javasolják esetleg – ma már egyre ritkábban – a még részletesebben körülírt célokat, a még inkább beszabályozott végrehajtást, a központi akarat következetesebb megvalósítását.

Ugyanakkor az okok keresése, a megoldási javaslatok feletti töprengés közepette többnyire elfeledkezünk arról az egyébként közismert tényről, majdhogynem településtudományi közhelyről, hogy a települések keletkezése, a kialakuló települési rendszer nagyságrendi tagolódása, a települések sűrűsége, a különböző jellegű települések dinamikája, egyes

települések, településtípusok elhalása a termelőerők fejlettségére és a társadalmi viszonyokra, azok változásaira vezethető vissza. A települések a termelés térbeli rendjéhez igazodnak, miközben lehetővé kell tenniük lakosságuk — koronként változó szintű — ellátását. E két rendezőelv által formált településhálózat térbeli elrendeződéséhez, a települések közötti munkamegosztás kialakulásához a mindenkori közlekedési lehetőségek biztosítanak bizonyos rugalmasságot illetve lehetőséget. (Szemléletes példát nyújt erre a tanyás gazdálkodási-települési rendszer kialakulása és átformálódásának folyamata. A mezővárosokban való élés előnyei és a távoli határrészek intenzívebbé váló agrártermelésének igényei hozták létre e sajátos, megosztott településeket: a mezővárosokat s tanyáikat. A tanyák kezdetben a határba települt gazdasági udvar szerepét töltötték be s csak ideiglenesen lakottak; s pl. az istállózó állattartás kényszeríti ki az állandó kintlakást.)

A termelőerők fejlődése — mint pl. a mezőgazdasági termelés technikájának fejlődése, amely a mezőgazdaság munkaerőigényének rohamos csökkenését eredményezte —, a technikai lehetőségek változása — pl. közlekedés, kommunikáció —, a tulajdonviszonyok alakulása, az alapellátás iránt mutatkozó társadalmi-egyéni igények növekedése — pl. képzési igények — és így tovább a településhálózat fejlődése szempontjából objektív adottságok, objektív folyamatok. Messzemenően megszabják a településhálózat formálódását. E folyamatok kedvezőnek ítélt elemeit lehet támogatni, gyorsítani, a keletkező feszültségeket oldani, a keletkező társadalmi hátrányokat ellensúlyozni, de *e folyamatok ellenében településhálózat-fejlesztési politikát, településfejlesztést folytatni reménytelen vállalkozás, vagy pedig újabb társadalmi igazságtalanságokat szülne.* (Pl. szükségszerűen növelné a beavatkozás adminisztratív jellegű eszközeit. Adminisztratív eszközök igénybevételére is szükség lenne olyan irányú, volumenű migráció kialakításában, amely ellenkezne az objektíve adott helyzet által kiváltott migrációs változásokkal.)

Ugyancsak objektív okok, pontosabban a településhálózat-fejlesztés szempontjából objektív adottságok azok a tényezők, elhatározások, amelyek a társadalom általános célkitűzéseit szolgálják — vélik szolgálni —, amelyeket a társadalom, annak intézményei, vezető szervei megváltoztathatnak ugyan, de *a döntések a településhálózat-fejlesztés illetékességén kívül esnek.* Ide sorolhatók a gazdaság- és társadalompolitika célkitűzései, stratégiái, eszközei. Példáért a falvaknál maradván emléthetjük az ötvenes évek gazdaságfejlesztését, melynek szükségszerű velejárója volt a társadalom és gazdaság bizonyos szféráiban érvényesített erőteljes elvonás. Ez az elvonás

mindenekelőtt a mezőgazdasággal, az egyéni fogyasztással és az infrastruktúrával szemben volt erőteljes, vagyis *az elvonás a falvakban halmozódott.* Napjaink példái közül *a mezőgazdasági árviszonyokat* említhetjük, melyek a közepes feltételek között gazdálkodó mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelmezőségét garantálják. Jelentős különbségek alakulnak így ki a szövetkezetek jövedelmezőségében, s ez visszahat a településfejlesztő tevékenységükre is.

Ha a települések formálódásában közrejátszó okok e három csoportjának, szintjének — ti. a termelőerők fejlődéséből, területi változásaiból fakadó „objektív” folyamatok, a településfejlesztés illetékességén kívül álló döntések, szabályozás s végül a direkt településhálózat-fejlesztési politika, illetve az ezekre adott társadalmi reakciók — arányait, kihatásaik erősségét, kapcsolataikat felmérjük, adhatunk választ a települések fejlődésére, fejleszthetőségére, egyes településtípusok jövőjére vonatkozó kérdésekre, s a településhálózat-fejlesztés számos alapkérdésére, mint a helyi önállóság, önkormányzati jelleg és a központi településpolitika összeegyeztethetősége, az országos településpolitika feladatai, szükségessége stb.

2.

Részben az elmondottak illusztrálására, részben a kézhez kapott vitakérdések egy némelyikének megválaszolására céljából időzőm néhány percet a kisfalvak kérdéskörénél.

Sorvadásuk okairól sok mindent elmondtak — a lekezelő elnevezéstől a falvak magasabb áramdíjáig, az aránytalanul alacsony fejlesztési alapoktól a csecsemőtej hiányáig — s ezen okok egyikét sem kívánom kétségbevonni. Milyen mélyebben fekvő okokban rejlik azonban a kisfalvak helyzetének kedvezőtlen alakulása?

— A mai magyar falurendszer a kisparaszti termelés korában alakult ki. A mezőgazdaság igényeihez, színvonalához igazodott a település; ez szabta meg méreteit, a telkek hasznosítását, a faluképet; a tulajdonviszonyok a társadalmi tagolódás, a lakosság életvitelét; a faluhatár eltartóképessége irányította a demográfiai folyamatokat és így tovább. A falu a mezőgazdasági termelés keretét adta, a helyi közönség — elsődlegesen — az agrártermelés szervezésére alakult. Ezt a kölcsönkapcsolatot, összhangot bontotta meg a munkaszervezésében, technológiájában nagyüzemivé váló agrártermelés.

A mezőgazdaság csökkenő munkaerőigénye még egyaránt befolyásolta a különböző nagyságú falvak helyzetét. Mindenesetre a településhálózat gyökeres átformálódásának lehetőségét rejti az a tény, hogy a mezőgazdasági keresők 1949-ben 53,8%-ot kitevő aránya 1980-ra 18,6%-ra, számuk 2,2 milliőról 1 millió alá csökkent.

Az viszont már elsősorban a kisközségek helyzetét befolyásolta, hogy *eltolódott a termőterületen és az üzemi központokban jelentkező élők munkai-gény közötti arány – az utóbbi javára*. A kisközségek területeken viszont egy-egy mezőgazdasági üzem több falu határát foglalja magában, az üzemi központok a tsz-egyesítések nyomán kivonultak a kisközségekbe. Az 500 főnél kisebb községek egytizedében sincs üzemi központ. Ezért s több más üzemszervezési tényező hatására – ágazati üzemegységek, a mezőgazdasági munka szakosodása – a mezőgazdasági munkaerő napi mozgástere a következő: lakás (kisközség) → más községben levő üzemi központ → művelendő terület → üzemi központ → lakás. Vagyis a helyi munkaalkalmak gyakorlatilag megszűntek, a *mezőgazdasági munkaerő ingázása is általánossá vált*, a kisközségek a mezőgazdasági üzemek lakótelepeivé, mégpedig többnyire alapfokon ellátatlan, műszaki infrastruktúrának híján levő, rossz forgalmi fekvésű, kedvezőtlen demográfiai-társadalmi struktúrájú lakótelepeivé váltak. Ugyanakkor az üzemi központot magukban foglaló települések fejlődését a mezőgazdasági nagyüzemek sokféle módon, sok csatornán keresztül, többnyire már tudatosan is támogatják. *Egyre inkább szembeötlő különbség mutatkozik – kisközségek településszerkezetű területeken – az üzemi központi település és „társ-községei” között, különösen ha az előbbi egyben tanácsi székhely és intézményi központ is.*

Tovább csökkentette a helyi munkaalkalmak számát és választékát a háziipar, a kisipar hagyományos ágainak sorvadása, az intézmények távozása. Az ingázás is többnyire csak átmenetileg biztosított stabilitást a munkahelyektől távol fekvő, kedvezőtlen életkörülményeket nyújtó községeknek. Az utóbbi évtizedben számos „lakófaluvá” alakult község lélekszáma is rohamosan csökkent.

A kisközségekkel kapcsolatos ellentétes nézetek frontvonalában az alapfokú ellátás kérdése, az intézményhálózat körzetesítése, felszámolása, kiépíthetősége, illetve kiépíthetőségének megítélése körül húzódik.

Az intézmények körzetesítésének üteme, mértéke természetesen vitatható, de az alapellátás kérdésének tárgyilagos megítélésakor figyelembe kell venni, hogy:

a) Az intézmények „kivonulása” korántsem olyan mérvű, mint az a vitákból kitűnik.

Erdei Ferenc külön falutípusként említette az „apró parasztközségeket” melyeknek „... olyan kicsiny és olyan fogyatékos az önállósága, nem is egész község, csak részközség, amelynek szükségképpen kapcsolódnia kell ... egy nagyobb községhez ...” Ezeknek a községeknek „... nincsen meg minden olyan iparuk, ami a mezőgazdasági népesség közvetlen szükségletének az ellátására kellene, nincsen annyi vagy egyáltalán nincs kereskedője ... nincsen orvosa, ügyvédje, állatorvosa,

s nincsen önálló jegyzője és papja sincsen mind-egyiknek” (Erdei F.: Magyar falu.)

b) Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a kisközségek valamikori intézményhálózata részben a kényszer hatására alakult ki, annak hatására tudniillik, hogy a rendszeresen igénybe vett intézménynek az akkori közlekedési lehetőségek – lehetetlenségek! – közepette csak helyben telepíthettek.

c) A kisközségek közlekedési lehetőségeinek gyökeres változása ezt a kényszerhatást feloldotta, új lehetőségeket nyitott az alapellátás biztosításában. Ezzel egy időben sokféle hatás nyomán fokozódott az egyének és a társadalom igénye az ellátással (pl. az alapfokú oktatással) szemben. A „kényszerhatás” feloldása, a közlekedési lehetőségek megteremtődése, a fokozódó igények olyan objektív folyamatként foghatók fel, amelynek egyik eredménye volt az intézmények körzetesítése, nagyobb, differenciáltabb intézmények kialakítása (természetesen más megoldási formákra is lehetőséget nyújtanak a megváltozott körülmények, pl. a mozgó szolgáltatások rendszerének megteremtésére).

d) Az alapellátás fogalma ugyanakkor átalakult; az alapellátást nem lehet a helyben működő intézmények szolgáltatásaival azonosítani.

e) Az intézmények telepítésénél, fenntartásánál, az infrastruktúra kiépítésénél koránt sem lehet egyedüli szempont ezek – önmaguk körén belül mért! – gazdaságosságuk. A kisközségekben élők ellátása kötelessége társadalmunknak, ellátásuk magasabb „fajlagos költségei” az itt folyó termelés költségeiként is felfoghatók. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a legtöbb intézmény működésének van egy olyan küszöbértéke, alsó (népesség) határa, amely a mai viszonyok között nem léphető át.

Az alapellátás hiányosságai, az életkörülmények alacsony szintje pedig ma már legalább akkora taszító erő, mint a munkaalkalmak hiánya.

A kisközségek létét veszélyeztető tényezők (helyi munkaalkalmak hiánya, kedvezőtlen életkörülmények, helyi közösségek bomlása stb.) ellen szól viszont a közlekedés nyújtotta rugalmasság, ami lehetővé tette ugyan az intézményhálózat koncentrációját, a mezőgazdasági üzemi koncentrációt, ám ugyanakkor lehetővé teszi a kisközségek lakói számára, hogy a helyi munkaalkalmak és az alapfokú ellátás hiányát más települések munkahelyei és intézményei felkérésével ellensúlyozzák.

A modern közlekedés lehetőségei birtokában *elvi-leg nem szükségszerű az apró- és kisközségek megszűnése*. Ezek a lehetőségek cáfolják a településtervezés hatvanas években megfogalmazott, a kisközségek szükségesszerű megszűnését feltételező elképzeléseit, s biztosítják azt a „beavatkozási sávot”, amely lehetőséget kínál a településpolitikai befolyásolásra, lehetővé teszi a kisközségek sorsának eltérő alakulását.

Még egy, a közlekedés biztosította rugalmasságot figyelembe vevő „modell” sem oldhatja meg mindenütt az aprófalvak problémáit.

Figyelembe kell venni, hogy:

a) A kistalukban, mindenekelőtt a félezer lakost sem számláló aprófalvak legtöbbszében a lebomlási folyamatok oly mértékben előrehaladtak, oly torzulásokra vezettek, amelyek már nem ellensúlyozhatók. A gyors és szelektív elvándorlás eltorzította a demográfiai struktúráját. Leromlott a művi környezet; *egyes falvak elnéptelenedése visszafordíthatatlan folyamattá vált.*

b) *Az időtényező a településfejlesztésben igen fontos szerepet játszik. Az a beavatkozás, amely kellő időben lényegesen befolyásolhatta volna a települések helyzetének alakulását, később esetleg hatástalan.*

c) Ugyancsak figyelembe veendő, hogy *a társadalmi mobilizáció, a „szociális kapillaritás” majd minden csatornája egyértelműen kifelé vezet a kistalukból.*

Mind ezek a folyamatok és tényezők — a földrajzi környezet, a közlekedési helyzet, a demográfiai folyamatok pillanatnyi állása, az agrártermelés milyensége — s számos további körülmény, mint a helyi szervek településpolitikája, az üdülési lehetőségek, helyenként az etnikai viszonyok stb. igen sokféle kombinációt alkothatnak, sokszínűvé teszi a kistaluk helyzetét, noha *a korábban vázolt meghatározó folyamatokat gyökeresen nem, vagy csak néhány esetben módosíthatják.*

3.

Ha elfogadjuk, hogy a településhálózat-fejlesztés, a településpolitikai feladata az objektív folyamatok befolyásolása, akkor a településekkel (is) foglalkozó tudományágak legfőbb feladata e folyamatok mélyreható feltárása. Úgy ítélem meg, ezzel még jórészt adós a magyar tudomány. A településalakító folyamatok jelenségeit helyi-közzel ismerjük, a jelenségek okait már alig-alig. Különösen *nélkülözzük az egyének, családok, kisközösségek által a változó helyzetekre adott reakcióinak ismeretét.* Egy-egy intézkedés, egy-egy új jelenség hatását igen bizonytalanul, homályosan látjuk előre, *nem ismerjük a különböző életkorú, családi állású, nemű, iskolázottságú, foglalkozású egyének igényeit, elvárásait lakóhelyével szemben, munkahelyével szemben.* Ezért kérdezzük tétován, hogy az ingázás konzerválja-e a falut? Mennyire kell(ene) javítani az ingázás körülményeit, hogy a városi munkahely ne ösztönözze a falun élők költözését? (Úgy tűnik, hogy a kedvezőtlen életkörülményeket nyújtó települések esetében a *kedvező* ingázási lehetőség sem biztosít számottevő „megtartó erőt”; ld. pl. a Pécs környéki lakófalvak jelentős népességszám-csökkenését.)

Alig ismerjük tehát az egyének, háztartások reakcióit; *nem vagy alig ismerjük a települések formáló-*

dásában közrejátszó tényezők kölcsönhatásait, a szociológiai, pszichológiai, etnográfiai, gazdasági tényezők egymásrahatását. Hiányos ismereteink megkövetelnék az esetleges és a különböző tudományágak által eddig elszigetelten végzett falukutatásnak összehangolását. Azt javaslom ezért az MTA Településtudományi Bizottságának, kezdeményezzen komplex, integrált falukutatást, mégpedig — gyakorlati szempontokat is figyelembe véve — egy néhány falu sok szempontú megkutatását, ha úgy tetszik, falumonográfia megírását.

A valamikori falutanulmányok ma etalonul szolgálnak a mai falu kutatásánál (Tard⁽¹⁾ és Királyhegyes⁽²⁾) a Társadalomtudományi Kutatóintézet munkatársainak szolgált vizsgálati terepül; pécsi kutatók Kemse⁽³⁾ mai monográfiáját kívánják megjelentetni a közismert mű megjelenésének félévszázados jubileumán stb.) *A ma falujáról* hasonló etalon alig-alig készült. 4.

Annál is inkább szükség volna e vizsgálatokra, mert a mai magyar falu rendkívül sokszínű. Általában a faluról, átlagok alapján a falu helyzetéről beszélni teljesen félrevezető lehet. A falvak különbözőségének feltárására az MTA FKI-ban — az előadó és Sikos T. Tamás munkájaként — falutipológia készült. Legfőbb tanulsága:

Akkor, amikor a falusi térségek agrárjellegén szélesebb rések nyíltak — hazánkban tehát a negyvenes évek végén —, terjedőben volt a falvak iparosítása illetve fokozódott az ingázás, akkor a falvak közötti különbségeket mindenekelőtt az *e folyamatba való bekapcsolódás mértéke, a foglalkozási ártétegződés mértéke alakította ki. A falvak foglalkozási szerkezete, az ingázás aránya, mérete vált szinte kizárólagosan a településtípus alapján hazánkban az ötvenes, hatvanas években. Nemcsak azért, mert a falvak foglalkozási szerkezetének alakulása statisztikailag jól megragadható, hanem azért is, mert ez a folyamat a falvak életét alapvetően befolyásolta; a nem agrárfoglalkozásúak számának, arányának növekedése eredményeként indult meg a zárt, hagyományos agrártársadalom bomlása, a korábban a tulajdonviszonyok (osztály- és rétegvizonyok) által ugyan tagolt, de egységes rendszert alkotó falusi közösségek differenciálódtak. Az iparosodó, ingázó falvakban növekedtek, biztosakká váltak a jövedelmek; e községekbe benyomultak a városias életforma egyes elemei. A „hivatalos” településfejlesztés, a szociálpolitika is megkülönböztetetten kezelte az ipari falvakat, bányászközségeket.*

Egy-másfél évtizede viszont olyan változások in-

(1) Szabó Z.: A tardi helyzet. Budapest, 1937.

(2) Erdei F.: Királyhegyes művelődési-gazdasági és társadalmi rajza. Századunk, 1931.

(3) Gunda B. (szerk.): Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Kemse község élete. Budapest, 1936.

dultak meg a falusi térségekben, amelyek csökkentették annak a szerepét, hogy egy-egy falu lakói munkaidejüket egy bányában, ipari üzemben vagy mezőgazdasági nagyüzemben dolgozzák le; vagyis a falvak eltérő gazdasági jellege, foglalkozási szerkezete egyre kevésbé szabja meg lakóinak életkörülményeit, életmódját, társadalmi tudatát, szociológiai viselkedésformáit, infrastruktúrájukat, művi környezetük színvonalát. (Az okok ismertek: már nemcsak az ipar, a bányászkodás, hanem a termelés jellegében, módjában is nagyüzemivé váló iparszerű agrártermelés is alapvetően megváltoztatja a paraszti munka jellegét, a hagyományos paraszti társadalmat, lehetőséget teremt az életforma megváltoztatására; nivellálódtak a jövedelmi viszonyok, a kommunikáció csatornáit ma már korántsem csupán a városi munkahelyre járók képezik stb.)

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a falvak közötti különbségek csökkentek, megszűntek volna. A falvak mérete, ebből is következő ellátottsági színvonaluk, intézményhálózatuk kiépítettsége, közlekedési lehetőségeik, dinamikus vagy stagnáló térségekhez való kötődésük, közigazgatási jogállásuk köré számos olyan jelenség csoportosul, amely

mélyrehatóan megszabja egy-egy település jellegét, lakosságának életét, a falusi közösségek tagolódását; a fenti tényezőkkel összefüggésben alakulnak a falvak demográfiai folyamatai, korstruktúrája, iskolázottsági szintje, szakmai képzettsége, foglalkozási összetétele, s mindez visszahat a kiinduló állapotra.

A vizsgálataink során kialakult (fő falutípusok is ezt a folyamatot tükrözik.

A falutípusok:

1. Gyorsan csökkenő népességű szegényedő funkciójú, kedvezőtlen életkörülményeket nyújtó kis- és aprófalvak
2. Agrár-vegyes foglalkozású, szerkezetű nagyfalvak, egykori kismezővárosok
3. „Hagyományos” falusi funkciójú, agrár (járulékosan ipari, *tercier*) foglalkozási szerkezetű, közepes méretű községek
4. Városias funkciókkal is rendelkező, *tercier*-ipari foglalkozási szerkezetű községek
5. Dinamikusan fejlődő, népes ipari községek, gyors népességnövekedéssel, urbánus művi környezettel
6. Agglomerációk, lakóhelyövek községek
7. Speciális szerepkörű falvak (üdülőtelepülések, vasutasközségek).

HOZZÁSZÓLÁSOK

SÁNDOR BÉLA

Nagy érdeklődéssel hallgattam az előadásokat, korreferátumokat és felszólalásokat, amelyek a falvak helyzetével, változásaival, jövőjével foglalkoznak. Értékesnek, előremutónak tartom a Tudományos Akadémia azon törekvését, hogy fórumot adjon az ezzel kapcsolatos nézetek, vélemények kifejtésének és segítése a jövő tennivalóinak formálását is.

A tanácsok ezzel a kérdéssel eddig elsősorban a településhálózat-fejlesztési koncepció kapcsán foglalkoztak. Bár ezek a vizsgálatok számos lényeges kérdésre és feladatra ráirányították a figyelmet, mégis adások maradtak a változások tartalmát feltáró elemzéssel. Véleményem szerint ezek elvégzéséhez, pótlásához a konferencia jó alapokat teremt.

Bács-Kiskun megye részéről külön is nagy jelentőségűnek tartom az itt kapott útmutatást, mivel jelenleg vizsgáljuk, elemezzük a községek népességmegtartó képességének helyzetét, a tervszerű fejlesztés igényét, lehetőségeit. Már az eddig elvégzett előzetes feltáró, elemző munka is bizonyítja, hogy az eddiginél nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani a falu gazdasági fejlődésének, a helyi foglalkoztatási lehetőségek mennyiségi és minőségi bővítésének. De nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a demográfiai álla-

potokat, beavatkozási lehetőségeket sem, amelyek hosszú távra is meghatározzák a falvak jövőjét.

A hozzászólás keretei nem teszik lehetővé, hogy teljes áttekintést adjak a megyében megkezdett vizsgálat tartalmáról. Az itt vázolt néhány tényezővel arra szeretném ráirányítani a tanácskozás résztvevőinek figyelmét, hogy a falvak és külterületek vizsgálatát, az itt végbemenő gyökeres változások szemléletét, elemzését tényleges rangjára kell emelni. Ebben az ellátás, az ellátó központok kijelölése mellett súlyában, fontosságában kiemelt szerepe van a termelésnek, a foglalkoztatásnak, a fiatalok helyben maradásának, a település-kapcsolatok tervszerű fejlődésének is.

Mi megkíséreljük, hogy ezen az úton tervszerű felméréssel és elemzéssel végighaladjunk. Ezzel kívánjuk megalapozni a következő tervidőszakok területfejlesztési terveit a termelés és az ellátás területén is. Egyben jó lehetőségnek tartjuk e vizsgálatokat, elemzéseket a településhálózat-fejlesztési terv felülvizsgálatához és korszerűsítéséhez.

Kérem a tisztelt Bizottságot és az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztériumot, hogy a falvak demográfiai helyzetét, gazdasági alapjait, ellátását felmérő,

elemző vizsgálatának megyei irányelveit, metodikáját véleményezze. Közös munkánk lehetőséget nyújthatna hasonló országos vizsgálat megalapozásához is.

Egyben javasolom, hogy a konferencia teljes anyaga jelenjen meg kiadvány formájában is. Ez legyen hozzáférhető minden tanács, minden szakember és

érdeklődő számára. Meggyőződésem, hogy az itt elhangzott és kialakult vélemények, állásfoglalások széles körű megismerése segíti a falvak jövőjének tárgyilagosabb szemléletét, a változások tervszerűbb befolyásolását, alakítását.

VALÉR ÉVA

Engedjék meg, hogy egy most folyó kutatás néhány eredményének ismertetésével egészítsem ki az eddig elhangzottakat.

A Városépítési Tudományos és Tervező Intézetben folyamatban van a teljes faluhálózat vizsgálata. E kutatás módszertanának kipróbálása céljából első lépésben Vas megyére vonatkozóan végeztük el a vizsgálatot. Magáról a módszerről csak annyit szeretnék elmondani, hogy a településeket társadalmi és demográfiai jellemzőik, valamint a települési funkcióik szerint 1970-re is és 1980-ra is azonos szempontok szerint típusokba soroljuk, és megvizsgáljuk, hogy hogyan mozdultak el a települések a hetvenes években a különböző típusok között. Azokat a településeket tekintjük átlagos fejlődési üteműnek, melyek 1970-ben is és 1980-ban is azonos típusba tartoztak. A fejlettebb típusba átkerült települések átlag feletti, a fejletlenebbre átkerültek átlag alatti fejlődési üteműnek tekinthetők.

A Vas megyei vizsgálat eredményei közül hármat kívánok most kiemelni. Mindenekelőtt azt, hogy a társadalmi fejlődés vizsgálata nem redukálható a népességszám-változás vizsgálatára. Csökkenő népességszám mellett is lehetséges, sőt vizsgálataink szerint elég gyakori a társadalmi struktúra fejlődése, annak olyan összetevőit tekintve, mint a népesség iskolázottsági színvonala, a keresők népgazdasági ágak közötti megoszlása, a szellemi foglalkozású aktív keresők aránya, a munkások szakképzettsége. A népességszám változása ezek fejlődését többnyire eltakarja.

A vizsgálat másik, kiemelésre méltó eredményének azt tekintem, hogy az előbbieket szerint értelmezett társadalmi fejlettség és fejlődési ütem nem esik egybe egyértelműen a települési funkciók fejlettségével és fejlődési ütemével, amint azt előzetesen feltételeztük. Vizsgálatunk eredményei szerint számos olyan település van, mely 1970-ben is rendelkezett gazdálkodó üzemekkel és alsófokú intézményekkel, ezen funkcióit megtartotta, mégsem mutatott a társadalmi struktúrát tekintve még átlagos fejlődési ütemet sem. Ugyanakkor a települések jelentős részében átlag feletti volt a társadalmi szerkezet fejlődése annak ellenére, hogy azok funkcióhiányosak voltak, vagy éppen a hetvenes években veszítették el korábban megvolt intézményeiket. E fejlődő társadalmú

funkcióhiányos települések egy része városkörnyéki, agglomerálódó térségben fekvő település. Ezek esetében a fejlődés természetesnek tekinthető, hiszen ezek a települések a faluhálózat legerőteljesebben urbanizálódó részei, melyekben az urbanizálódás elsősorban a társadalmi szerkezet dinamikus átalakulásában nyilvánul meg. De hozzájuk hasonlóan jelentős társadalmi fejlődés jellemzett több más – csökkenő népességű és funkcióhiányos – települést is, olyan településeket, melyek kisebb, főleg mezőgazdasági központok közelében fekszenek, vagy olyanokat, melyek jó közlekedési adottságokkal rendelkeznek. Nem igaz tehát, hogy a gazdálkodó egységek vagy intézmények helyben léte egyértelműen együtt jár a társadalmi szerkezet fejlődésével, és hiányuk, megszűnésük szükségppen társadalmi hanyatlást eredményez. Az egyes településekben lezajló társadalmi folyamatokat a szűkebb-tágabb térség lehetőségei, a településközi kapcsolati viszonyok döntő mértékben befolyásolják – pozitív és negatív irányban egyaránt.

A harmadik probléma, melyre rá szeretnék mutatni, a ténylegesen betöltött települési funkciók és a településhálózati szerepkörök közötti jelentős eltérés. Vas megyében a ténylegesen alsófokú vagy részlegesen alsófokú központi funkciót betöltő településeknek csak mintegy kétharmada rendelkezik alsófokú központi vagy alsófokú társközponti szerepkörrel, harmaduk szerepkörét tekintve alapfokú település, azonos kategóriába soroltatott a teljes mértékben funkcióhiányos településekkel. Úgy gondolom, szükségtelenül bánunk ilyen szűkmarkúan az alsófokú központi szerepkörrel. A településhálózati szerepköri kategória a települési funkciók összefoglaló kifejezője. Annyiban – és csak annyiban – fejlesztési kategória, hogy nem a jelenleg betöltött, hanem a távlatban betöltendő funkciókat tartalmazza, tehát kifejezni azt, hogy egy településben milyen funkciók fenntartása, kialakítása, esetleg megszüntetése kívánatos az adott térség településhálózatának fejlesztése, a lakosság mind magasabb színvonalú, területileg egyenleges és racionális ellátása érdekében. Az azonban egyáltalán nem valószínű, hogy Vas megyében mintegy húsz település ma meglévő funkcióinak megszüntetése jelenti a fejlődés útját.

Mindezek figyelembevételére hozzájárul ahhoz, hogy a térségenként eltérő településcsoportokra, a településhálózati szerepköri kategóriákra és az egyes településekre vonatkozó fejlesztési maga-

tartásmód a településfejlesztési politika különböző kompetenciaszintjein kellő differenciáltsággal megfogalmazható legyen.

DR. ÁRVAI LÁSZLÓ

A törpefalvak eltűnésének problémaköréhez szeretnék nagyon röviden hozzászólni. Több felszólaló is érintette ezt a témát. Érveltek pro és kontra, logikusan, látszólag elkerülhetetlenül kimondva rájuk a halálos ítéletet. Ezek ellenére úgy vélem, nem szabad áldásunkat adni erre az elképzelésre.

Igaz, hogy a szóban forgó települések jövője demográfiai helyzetük miatt kritikus. Az is igaz lehet, hogy az ezredfordulóig az elnéptelenedés irreverzibilis folyamattá vált, de ez nem jelenti azt, hogy gyors beavatkozás esetén a távolabbi jövőben innováció nem lehetséges.

Szerény megítélésem szerint az úthálózat nagyon gyors rendbehozása, a közlekedés és az áruellátás megjavítása, településenként egyetlen szolgáltatóház építése és az ott élőknek nyújtott építési, beruházási kölcsönök adása csodákat művelhetne. A további problémák megoldását bízunk az ott lakókra.

Erősen kétségesnek tartom, hogy e kérdést a kritikus településen élők bevonása nélkül célszerűen meg lehet oldani. Amit itt mi nem is sejtünk, azt ők nap mint nap érzékelik, világosan látják. Biztosak lehetünk benne, hogy a rendelkezésükre bocsátott anyagiakat életvitelüknek legmegfelelőbben célszerűen használják fel, csak bízunk kell bennünk és hagyni őket, hogy saját elképzeléseik szerint kibontakozhassanak.

Ha veszni hagyjuk a törpetelepüléseket, akkor lemondunk arról, hogy a mezőgazdasági hulladékot értékesítsük, következésképpen arról, hogy olcsóbb termékek kerüljenek a piacokra, hogy nemzeti jövedelmünk gyorsabban növekedjen.

Nem nyugodhatunk bele abba, hogy gyakran ezer éves településeinket egyetlen tollvonással eltüntessük a történelem színpadáról, mert ezzel bünt követünk el nemcsak elődeinkkel, de utódainkkal szemben is.

DR. BOROS FERENC

A hazai falusi településrendszer fejlődése körül kibontakozó viták eddigi tapasztalatai azt mutatják, hogy még azonos szaktudományi körökben sem kezeljük és értelmezzük egységesen a város-falu lényegi viszonyát. A falusi települések különböző típusait definiáló statisztikai információk még csábítanak is arra, hogy eltérő tartalmat kölcsönözzünk a falu egyes típusainak (aprófalvak, törpefalvak, kistfalvak, nagyfalvak stb.). Egyes esetekben a nagyság, más esetekben a foglalkozási szerkezet képezi a tipológiai alapot. Az ily módon nyert információk a falufejlődés folyamatának egy-egy – gyakran nem is lényegi – elemére utalnak, s nem ritkán el is leplezik a lényegi folyamatokat. A fogalmak laza kezelése el is vezet ahhoz, hogy téves következtetést vonjunk le a felszínen lejátszódó folyamatokból. Gyakran beszélünk ma is még arról, hogy a falvaink sorvadnak, demográfiai erodálódnak, elnéptelenednek stb.

Gyakran szólnak a faluhálózatról, falusi települési szerkezetéről, falurendszeréről stb. E fogalmak ismét arra utalnak, hogy a települést (falut) valóságos kapcsolatrendszeréből kiemeljük.

Anélkül, hogy e statisztikailag igazolható jelenséget

tagolnánk, rá kell mutatnunk arra, hogy mindenfajta olyan következtetés téves úton jár, amely a „falut” kiragadja lényegét meghatározó valóságos kapcsolatából.

A „falut” lett legyen az nagyságrendileg különböző – mint a társadalom térbeli létezésének formája – más faluval való viszonyában nemigen értelmezhető, határozó környezetével együtt definiálható. A falu egyetlen és egyszersmind lényegét meghatározó környezete a város, amellyel változó tartalmú, de elválaszthatatlan kapcsolatban áll. Csak azal együttesen kezelhető.

Úgy vélem, hogy a falu szerves, elidegeníthetetlen része a magyar települési rendszernek. Ennek a rendszernek sajátos törvényszerűsége, hogy elemei lassú, de szüntelen mozgásban vannak, s mint minden rendszernek jellemző tulajdonsága az, hogy egyes elemeinek változása kihat az egész rendszer mozgására.

Megfigyelhető továbbá, hogy ebben a rendszerben határozott koncentrációs folyamat megy végbe. Az alacsonyabb nagyságkategóriába tartozó rendszer-elemek súlya fokozatosan csökken – noha mindig újabbak kapcsolódnak be az elemek sorába –, a

magasabb településtartományba sorolható elemek viszont növelik súlyukat a rendszeren belül. Tapasztalható az is, hogy a rendszer dinamikus elemei mind szorosabbá fűzik kapcsolataikat a környezetükben elhelyezkedő elemekkel (településekkel).

A hazai településrend belső mozgásmechanizmusának említett szabályszerűségei nem magyar specifikumok. Megfigyelhető jelenleg mindazokban az országokban, ahol az iparorientált urbanizációs fejlődésnek markáns szakaszai lezárultak. Ezen országokban a települési rendszer elemei közül is kis létszámú agrárbázisú települések veszítettek rendszeren belüli súlyukból. Megfigyelhető volt az elnéptelenedés folyamata is. A nemzetközi összehasonlításnál óvatosan kell bánnunk a megfigyelt jelenséggel; az eltérő gazdasági-társadalmi viszonyok másfajta feltételeket szabnak az urbanizáció folyamatának. Jelentősen befolyásolja a települési rendszer mozgásmechanizmusát a fentiek mellett a társadalmat körülvevő földrajzi környezet sajátossága. Mindemellett azonban

szükségesnek vélem a nemzetközi tapasztalatok figyelembevételét a hazai folyamatok tanulmányozásánál.

A faluprobléma megoldására irányuló mindenfajta akcióink során abból az elvből kell kiindulnunk, hogy a települési rendszer mozgásmechanizmusában objektív törvényszerűségek hatnak, amelyeket nem áll módunkban semlegesíteni vagy megszüntetni.

Kell azonban eszköz arra, hogy ezeket felismerjük, szabályozott keretek között tartsuk, negatív vagy társadalmilag nemkívánatos hatásait felismerjük, és akcióinkkal tudatosan közömbösítsük.

Az aprófalvak elnéptelenedésével, úgy vélem, a továbbiakban is számolnunk kell. Tüzetesebb vizsgálatot a továbbiakban is igényel e kérdés, minthogy meg kell alapoznunk azokat az intézkedéseket, amelyek a helyben maradó hátrányos helyzetét hivatottak megszüntetni. Ebben jelentős szerepe van és lesz a településekkel foglalkozó kutatómunkának.

DR. GERLE GYÖRGY

Az eddig elhangzott értékes és tartalmas előadások, valamint hozzászólások döntően falvaink műszaki-településrendezési, valamint demográfiai-szociológiai és igazgatási vonatkozásaival foglalkoztak, s azok keretében is „a tegnap, a ma és a holnap” problematikájára szorítottak.

Hozzászólásomban falunak tekintem mindene-előtt azokat a településeket, amelyek lakossága főként a mező-, illetve erdőgazdasághoz kötődik. A magam részéről elkerülhetetlennek tartom az eddiginél sokkal mélyrehatóbban és sokkal nagyobb időtávlatra kitekintve elemezni a témakör környezettudományi (ökológiai) és gazdaságtudományi (ökonómiai) kérdéseit is. A településtudománynak ugyanis lényegbevágó sajátossága, hogy olyan tevékenységekkel foglalkozik, amelyek az ember művi környezetét (az épületek és egyéb építmények, a települések elrendezését, a területek felhasználási módját) igen hosszú távra – általában több évtizedre, de szerkezeti rendszerében esetleg évszázadokra – meghatározzák, és amelyek követelményeit a társadalmi, gazdasági és ökológiai szempontok közös távlati optimuma alapján kell(ene) megállapítanunk. Ettől sajnos még nagyon messze vagyunk. A világtörténelmi események igen gyors alakulása azonban haladékot nem tűrő környételességgel sürget, és ezt nekünk – szocialista tervgazdálkodást folytató országnak – nem szabad figyelmen kívül hagyni.

A településekkel való foglalkozás terén (sajnos) egyelőre még nem érződik, hogy most lépünk át egy

kiemelkedő jelentőségű (nemzetközi terjedelmű) történelmi korszakváltás küszöbén, amelyhez hasonlóan Európa csak a XVI. században, (a tengerentúli földrészek, közöttük Amerika felfedezése és fokozatos birtokbavétele, majd kifosztása) után a XVIII–XIX. században (a nagyipar, a tőke és a gépek „forradalma”, a Föld általános gyarmatosítása során) élt át, és pedig sokkal kedvezőbb perspektivikus feltételek között, mint amilyenek most mi előttünk állnak.

A magyar falu számos indokolt – de lényegében „mai” – panaszának megoldásán túlmenően legalább ugyanannyi energiával kellene felkészülnünk a legújabb korszakváltás és a magyar falu nagyon is szoros összefüggéseinek tisztázására és az azokból eredő – már ma is előrelátható – távlati problémák megelőzésére.

Ennek a mostani korszakváltásnak ugyanis néhány fontosabb jellemzője:

– Földünk 4,5 milliárd főnyi lakosságának lélekszáma valószínűleg 40–50 év múlva 10–12 milliárd fővel „tetőzik”. A mai lélekszám 2/3-a „fejlődő”, ebből több mint 500 millió fő az éhhalál küszöbén tengődik. A „növekmények” 80–90%-a ez utóbbi két csoportba fog tartozni. A mai összes élelmiszertermelés átmenetileg még szerényen ki tudná elégíteni az összes szükségletet, de a tőkés rendszer nem teszi lehetővé az arányos elosztást. Az elkerülhetetlenül megnövekedő szükségleteket már csak a „fejlődő” országoknak „fejlett” agrotechnikára való áttérése és a katasztrofálisan

terjedő elsivatagosodás megállapítása útján lehetne kielégíteni. Ennek azonban egyelőre nincsenek meg a feltételei. A világtengerek több milliárd ember ellátására potenciálisan kielégítő élővilága a környezeti szennyeződés következtében fokozatosan pusztul. Az élelmiszerek világpiaci árának pillanatnyi dekonjunkturáját tehát rövidesen tartós és minden eddigi mértéket meghaladó konjunktúra fogja felváltani.

— Egyes nélkülözhetetlen ásványi nyersanyagforrások tartalékai kimerülőben vannak. Pótlásuk — és a környezet egyre növekvő szennyeződésének megakadályozása — csak a hulladékok egyre nagyobb arányú hasznosítása és az újratermelhető mező-, illetve erdőgazdasági eredetű nyersanyagok felhasználása útján lesz lehetséges.

— Egyre jobban szennyeződnek és egyben csökkennek édesvízkészleteink is. Egyre nagyobb hányaduk „épül be” falakba, betonba és más termékekbe. Az elpárolgott mennyiség már nem desztillált esővíz, hanem kénsavval, sóssavval és a talajra, az élővilágra, valamint a környezet művi létesítményeire is egyre veszélyesebb anyagokkal szennyezett agresszív csapadék formájában hull vissza.

— A városok növekedésével az urbanizálódás minősége nem tud lépést tartani. A lakosság beilleszkedésének nehézségei, az ellátottság hiányosságaiából eredő káros biológiai, valamint pszichés hatások és feszültségek nemcsak a jelenlegi populáció életminőségét (quality of life), termelési kedvét és társadalmi közérzetét rontják, hanem kedvezőtlenül befolyásolják az utánpótlás alakulását is.

Az adott helyzetnek és tendenciáknak ez a — teljességre nem törekvő — bemutatása, véleményem szerint eléggé hangsúlyosan jellemzi, hogy az általános fejlődés további menete semmiképpen sem lehet töretlen folytatása az eddiginek. A települések, illetve a településhálózati rendszer alakulását — mint eddig is — a társadalom ágazati és területi munkamegosztásának optimális térbeli összefüggéseinek kialakítására való törekvés határozza meg. Ezen belül mindeddig kiemelten foglalkoztunk az ipar, majd nagyrészt ehhez kapcsolódó tényezőkként a közigazgatás és a kultúra „városalakító” szerepével. A mezőgazdaság „falualakító” szerepével — bár e téren is jelentős eredményeket értünk el — sokkal kevésbé. Jellemző, hogy az első országos településhálózat-fejlesztési koncepciónk, amely valamennyi magyar település célszerű fejlesztésének lehetőségeit és javasolt irányát, egymással való kapcsolatainak kívánatos rendszerét magába foglalta — a falvakra vonatkozó megállapítások nélkül vált 1971-ben kormányhatározattá. Most azonban, amikor már évek óta alakul és módosul az új OTK, minden erővel törekednünk kell arra, hogy az egységes — egymástól semmiféle indokkal szét nem választható — településhálózati

rendszer terve emelkedjék törvényerőre. Mégpedig nemcsak az ez ideig itt a konferencián tárgyalt szempontok, hanem hazánk alapvető gazdasági követelményeinek kielégítése érdekében is.

Ebből a célból alaposan meg kell néznünk, hogy az új korszakváltás milyen sajátos hazai problémákat vet fel. Kétségtelen, hogy az utóbbi évtizedek szívós erőfeszítéseinek eredményeként — számos kisebb-nagyobb eltévelyedésünk ellenére is — közepesen fejlett ipari agrárországgá lettünk, amelyben a két fő ágazat fejlődésének trendje pillanatnyilag párhuzamosnak látszik, de „településalakító” szerepeik közül egyelőre még az iparé dominál. Településhálózatunk gerincvonala még mindig az ún. „ipari tengely”, amelynek nyomvonalát egykori ásványi kincseink lelőhelyei határozták meg, de ma már a „tengelytől” távol fekvő nagy-, közép- és kisvárosaink, sőt egyes nagyközségeink is megfelelő vonzóerejű ipari koncentráció útján váltak a falusi lakosság migrációjának és ingavándor-forgalmának központjaivá. Ez a gravitáció még nem szűnt meg, sőt — mint ugyancsak itt hallottuk — a jellemző statisztikai adatsorok távlati extrapolálása szerint továbbra is tartósan megmarad, ami azonban nem felel meg a településhálózat optimális távlati alakulásának.

Ha ugyanis elfogadjuk a termelési módok fejlődésének döntő szerepét az egész gazdaság alakulásában, akkor komoly figyelmet kell szentelnünk azoknak az objektív feltételeknek, illetve adottságoknak alakulására is, amelyek a termelési módok fejlődésének irányát behatárolják. Általában is, de különösen konkrétan Magyarországon. Olyan ásványi tartalékaink, amelyekre jelentős távlati ipari fejlesztést lehetne alapozni, nincsenek. Bauxitvagyonunk kitermelése 2–3 évtizeden belül „tetőzni” fog. Szénhidrogénkincseink szegényesek. Szénvagyonunk tartósan, de szerényen — némi import-kooperációval és nukleáris erőművünk bővítésével — kielégítheti energiaigényeinket. Egyébként az iparunk fejlesztéséhez szükséges ásványi eredetű nyersanyagok és technológiai megoldások döntő többségét importálnunk kell, aminek ellenértékét csak a jelenlegieknél sokkal termelékenyebb munkával előállított, nemzetközileg piacképes termékek exportjának jelentős fokozása útján tudjuk előteremteni. Hiszek abban, hogy — minden eddigit meghaladó erőfeszítések árán — iparunkat — mint gazdasági erőforrást és mint városi szerepkörű településeink korszerű életszínvonalát biztosító bázist — fenn fogjuk tudni tartani.

Ha azonban a termelési módok világviszonylatban megfigyelhető alakulásának irányvonalát vesszük figyelembe, a települési rendszer alakulását befolyásoló vonatkozásaik szempontjából jelentős változásokat tapasztalunk. A termelési módok — és azokon belül a termelőerők — egyre gyorsuló fejlődését ugyanis

(a teljesség igénye nélkül) a következő főbb tényezők jellemzik: az élmunka gépesítése, az elektrifikálás, az automatizálás (az elektronika, a komputerizálás), a nukleáris energia, a kémia forradalma és legújabbán a hulladékhasznosítás, valamint a biotechnika, illetve biotechnológia kifejlődése. Ez a fejlődési folyamat számunkra két fontos tendenciát jelez: az egyik: a termék egységének előállításához szükséges élmunka folyamatos csökkenése, a másik: a számunkra egyre nehezebben megszerezhető ásványi nyersanyagok csökkentésének lehetősége, egyben pedig folyamatok közeledés a termőföldnek mint termelőerőnek egyre hatékonyabb hasznosításához. Ez pedig egyben lehetővé teszi, hogy egyre fontosabb szerepet tölthessünk be a világpiacon várható egyre mohóbb és egyre nehezebben kielégíthető kereslet kielégítésében. Figyelembe véve a korszakváltásunk jellemzésére az előzőkben felsorolt néhány tünetet, számítanunk kell arra, hogy iparunk fejlődésének üteméhez képest mezőgazdaságunké gyorsabb és erőteljesebb lesz, és a termékszerkezet szükségszerű váltása során az ipari termelés egyre nagyobb hányada is egyre szorosabban fog kapcsolódni a mezőgazdasághoz. Éspedig mind a mező-, illetve erdőgazdasági termékek feldolgozása, mind pedig a mező-, illetve erdőgazdasági termelés hatékonyságának fokozása útján. Persze ez nem automatikusan fog végbemenni, hanem csak ha az ehhez szükséges feltételeket idejében biztosítjuk.

A meglévő adottságaink jelentősek. Az MTA e célra szervezett szakbizottsága által felmért agroökológiai potenciálunk (népszerűbben: termelésre alkalmas területeink teljes termőképessége) a jelenlegi – átlagosan még csak közepes színvonalú – hasznosítottság mellett is már rendszeresen biztosítja nemcsak teljes lakosságunk viszonylag magas színvonalú ellátottságát, hanem kivitelünk jelentős hányadát is. A potenciál optimális hasznosítása esetén – ami 2–3 évtized alatt elérhető – képesek lehetünk a hazánkéhoz hasonló nagyságrendű külföldi lakosság teljes élelmiszerszükségletét kielégítő exportra is. E viszonylag hatalmas természeti erőforrás mellett legalább ilyen potenciális értéket képvisel a tudományos-technikai forradalom előzőkben említett legfejlettebb lépcsőfokát képviselő biotechnika terén kifejlődött hagyományos jártasságunk, amelynek eredményei többek között az évezredek borászataunknak és évszázados növénynemesítésünknek már nemzetközi hírnevet szereztek. Ha valakinek nincs is módjában személyesen megtapasztalni agro- és biotechnikánk fejlődőképességét, a szinte napról-napra újabb és újabb termelési eredmények elérésének biztosítékát jelentő hazai szellemi potenciált (amennyiben érdeklő és hajlandó is ehhez elég korán bekapcsolni a készülékét), a Falurádió műsorából élmény-

szerűen érzékelheti a mezőgazdasági szektor dolgozóinak, szervezőinek, vezetőinek, tudósainak ismereteiben, szemléletében, tenniakarásában és eredményeiben is folyamatosan végbemenő pozitív változásokat. De ugyanonnan – és természetesen számos más forrásból is – rendszeresen értesülünk azokról a felelőtlen, tudatlan, bürokratikus és más indítékú visszatartó erőkről is, amelyek nemcsak akadályozzák a birtokunkban levő ökológiai és szellemi potenciál maradéktalan érvényesülését, hanem népgazdaságellenes módon és mértékben csorbítják az azokban rejlő társadalmi és gazdasági értékeket. Köztudott, hogy a – nagyrészt ennek megakadályozására irányuló – szigorú föld-, erdő- és környezetvédelmi törvényeink szigorú tilalmai ellenére termőterületeinkből évről-évre a szükségesnél sokkal többet vesznek igénybe más célra. Az elmúlt évtizedben évente átlagosan 25 000 hektárt vontak ki a mezőgazdasági művelés alól. Ennek mindössze a felét erdősítés céljára. A többit „elbányászták”, beépítették, hulladék tárolására stb. használták fel. A fásítással megkötött Duna–Tisza-közi futóhomok erdőszávjait a művelési mód megkönnyítésére kivágták és így újra megindult a sivatagosodás. Az erózió és a defláció következtében évről-évre sokkal több növényi tápanyag tűnik el és kerül élővizeinkbe (szennyezve azokat) a termőtalajból, mint amennyit szerves- és műtárgyával oda visszatáplálunk. Évről-évre hatalmas területű termő gyümölcsösöket és más nagy piaci érték megteremtésére alkalmas ültetvényeket irtanak ki a termelési költség és a fogyasztói ár között megengedett követítői árrés miatt. Vagyis agroökológiai potenciálunk – a legértékesebb természeti erőforrásunk – a saját hibánkból évről-évre csökken.

Az eddigi szabályozásaink kétes eredményessége ezért elkerülhetetlenné teszi a gazdasági érdekeltség reális mértékének „általános” érvényesítését – köztük agroökológiai potenciálunk, illetve termőterületeink reális értékcsökkenésének számításbavételét és az igénybe vett minőségi romlást szenvedett, vagy akár parlagon hagyott nemzeti vagyon reálértékeinek megfizettetését. Azért teszem szavá a gazdasági érdekeltség „általános” érvényesítésének követelményét, mert államigazgatásunk és gazdasági irányításunk egyelőre még nem tette magáévá a környezetvédelmi törvényünkben védelem alá helyezett környezeti tényezők gazdasági értékelésének szükségességét és nem állapította meg az annak elmaradásából eredő népgazdasági károk hatását sem. A vélt gazdasági növekedésünk bővületében még mindig a hagyományosan számított nemzeti jövedelmünket tekintjük fejlődésünk legfőbb mutatójának, és nem vesszük figyelembe, hogy az ennek folyamatos növeléséhez – vagy akár csak szinten tartásához – társadal-

világ előállított új össztermék megtermelése során ugyanaz a társadalom milyen mértékben vette igénybe, használta fel, csökkentette vagy minőségileg degradálta (szennyezte, felhasználhatóságát megdrágította — esetleg veszni hagyta — a törvénnyel védett környezeti tényezőket. E téren még mindig nem sikerült felszámolni az értéktörvénynek azt a hibás és végzetesen veszélyes értelmezését, amely szerint mindannak, amit nem emberi munkával állítottak elő, nincs értéke. Pedig ez a „vulgármarxista” tévhit évtizedekig a természeti erőforrásokkal való felelőtlen rablógazdálkodásra vezetett, amely — kisebb-nagyobb korrekciók ellenére (pl. a területhasználati díj bevezetése) — még ma sem szűnt meg teljesen. Az említett tévhit ugyanis háttérbe szorította az értéktörvény legfontosabb tézisének helyes értelmezését, amely szerint javaink (ideértve természeti erőforrásainkat, köztük agroökológiai potenciálunkat is) értékét az „egyszerű újratermelésükhöz társadalmilag szükséges munka” határozza meg.

Vagyis akár a vízről, a levegőről, a talajról, akár azok mennyiségéről vagy minőségéről, akár a talajon megtelepült hasznos növényvilágról, vagy a környezet más tényezőiről van szó, azok fogyasztása, szennyeződése vagy minőségi romlása szükségszerűen csökkenti nemzeti jövedelmünket, mégpedig olyan (gazdasági érték kategóriában kifejezett) társadalmilag szükséges munkamennyiséggel, amennyi az igénybevett, elhasznált, elszennyezett stb. környezeti tényező egyszerű újratermeléséhez, minőségének (tisztaságának) helyreállításához — vagy, ha az nem lehetséges: valamilyen módon való pótlásához — szükséges. Ugy is kifejezhetjük ezt, hogy a szóban forgó környezeti tényezők nemzeti vagyonunk részét alkotják. Ez a nemzeti vagyonunk tehát minden évben annival csökken, amennyi a tárgyévben január 1-től december 31-ig a környezeti tényezőkben végbement csökkenés, minőségi romlás stb. pótlásához, helyreállításához stb. társadalmilag szükséges munka értéke. Ezt tehát — ha gazdasági növekedésünk valóságos alakulását kívánjuk kimutatni — le kellene vonnunk a hagyományosan számított nemzeti jövedelmünkből. Ha ugyanis kizárólag az évenként elérhető nemzeti jövedelem maximumára törekszünk, ez a természeti erőforrásokban megtestesülő nemzeti vagyon lemorzsolódására — közöttük az agroökológiai potenciálunk fokozatos csökkenésére — vezet. Az erózió, a defláció, a talaj szerkezetének és táperejének leromlása folytatódik. Így az agrotechnika egyre fokozódó ráfordításai (kemizálás, gépesítés fejlesztése) nyomán nem emelkednek arányosan — sőt, végül is megállnak, majd csökkennek — a termelési eredmények. Hazánk sajátos adottságai mellett az ilyen „csökkenő hozadék” gazdasági katasztrófához vezet. Ezt pedig csak oly módon előzhetjük meg, ha idejében a lehetséges

minimumra szorítjuk a környezeti tényezők fogyasztását, szennyeződését, minőségi romlását és a lehető maximális eredményeket érjük el az elvesztett erőforrások meliorációjában, rekultivációjában, szennyezettségének és másfajta minőségi romlásának felszámolásában.

Mindezek szempontjából igen jelentős az agroökológiai potenciál megőrzésében és leghatékonyabb hasznosításában érdekelt falvak további fejlődésének alakulása. Az agroökológiai potenciál optimális hasznosítása a mezőgazdaság maximális intenzifikálását igényli, ami hazai viszonyaink között nemcsak a mezőgazdasági termelékenység primer és egyben primitív értelmezését tartja szem előtt, amely szerint az adott területnek a lehető legkisebb létszámmal való megművelése a cél (lásd USA), hanem a legnagyobb társadalmi tiszta jövedelem produkálása az adott agroökológiai potenciál megtartása — sőt fokozatos növelése — mellett. Ez — a már eredményesnek bizonyult kezdeményezések tapasztalataira támaszkodva — csak komplex termelési rendszerekben érhető el, amelyekben az adott agroökológiai potenciál optimális hasznosításának és az e célra legkedvezőbbben felhasználható növény- és állatfajtáknak, művelési módoknak, nemesítési lehetőségeknek kutatásától a helyileg ésszerűen előállítható végermékekig, a rendelkezésre álló fizikai, szellemi, gépi és építményi kapacitások, valamint a keletkező hulladékok különböző melléküzemágak keretei között való gazdaságos felhasználásig terjed. Ebben a komplex tevékenységben a kétkézi munkástól a magas képzettségű agrobiológusig, a traktorok és kombájnok szakképzett kezelőitől az elektronikus számítógéppel dolgozó rendszerelemzőig az alkalmasság és képzettség minden szintjének dolgozói eredményesen vehetnek részt. Vagyis az agroökológiai potenciál optimális hasznosítására alkalmas tudományosan megalapozott technológiákkal működő agrár-ipari egyesülések kialakulásával kell számolnunk, amelyben az általában helyhez kötött dolgozók vagy családtagjaik szabad munkaidőalapja (japán vagy svájci módra) egyes nem agrárkapcsolatú iparágak bizonyos részfeladatainak az elvégzésére is felhasználható lehetségessé válik — az élőmunkaigényességük miatt jóformán kiveszett — különösen piacképes gyümölcsök és gyógynövények tömeges termelése is. Itt már a „városi” iparral egyenrangú termelési komplexumok kialakulásáról van szó, amelyek alkalmassá válnak a falu kulturális-civilizációs igényeinek és színvonalának felemelésére, urbanizálódásának megalapozására is. Ugyanakkor a kisebb települési egység keretei között célszerűbb és egyben gazdaságosabbá válik az energiagazdálkodás fosszilis tüzelőanyagot nem igénylő — és így a környezetet kímélő — változatainak, a szélturbináknak, a napfény-kollektoroknak, a geotermikus energiaforrások-

nak, a biogáz alkalmazása, — a vízellátásnak törpe-vízművel való biztosítása, az üzemi és a háztartási hulladéknak az emberi fekáliával együttes komposztálása és ezáltal a talaj tápanyagigényének egyre nagyobb arányban természetes eredetű trágyával való kielégítése. (Végső fokon a falusi környezetben keletkező mindennemű termelési és kommunális hulladék maradéktalan hasznosítása!). A légköri szennyeződés és a környezeti zaj a városihoz képest jelentéktelen marad. Vagyis humánökológiai és gazdasági szempontból is egyaránt kedvező települési egységek kialakításának lehetőségével számolhatunk, amelyek megfelelő alapot nyújthatnak a korszerű szociális kulturális infrastruktúra megvalósításához és fenntartásához is. Ezt nagymértékben elősegítheti a falusi viszonyok között általában a városinál kedvezőbb

feltételek között megszervezhető és eredményesebben igénybe vehető — a közvetlen lakókörnyezet szépítését, urbanizálódását, infrastruktúrájának fejlesztését szolgáló — társadalmi munka is. Mindez pedig egyben a falu népességmegtartó (sőt esetleg visszacsábító) képességének megvalósulását és a megengedhetetlen mértékű ingázás fokozatos csökkenését eredményezheti — amelyek a Konferencia során a legfontosabb társadalmi elvárásként szerepeltek.

Mint azonban az előzőkben már jeleztem, a fejlődésnek ez a — népgazdasági szempontból is szükségyszerű, de önmagától meg nem valósuló — tendenciája tervszerű, komplex, hosszú távlatú fejlesztési célkoncepció kidolgozását és annak következetes végrehajtását igényli, természetesen összhangban az OTK kidolgozásával és annak végrehajtásával.

DR. DONGÓ PÁL

A Hazafias Népfrent Országos Tanácsa, a Minisztertanács Tanácsi Hivatala, a sajtó, a rádió, a televízió részről állandóan napirenden tartott kérdés a magyar falu elnéptelenedésének megakadályozása. Vannak falvaink, amelyekben már nem születnek gyermekek, a fiatalok távolabbi községekbe, városokba költöznek, s így falvaink elöregednek. Lehangothság vesz erőt az emberen, amikor bezért kapujú, még jókarban vagy pusztulásban levő, becsukott redőnyű házakat, a házakat övező kertekben levő gyümölcsfákon a le nem szedett gyümölcsöt látja. Szembetűnik, hogy vannak falvak, amelyek határában a termőterületet nem művelik. A Minisztertanács Tanácsi Hivatala, a Pénzügyminisztérium, tudományos intézetek vizsgálatai eredményeképpen a bajok és az azokat előidéző okok már eléggé ismertek, ezért csak egy újabban több alkalommal felvetett olyan kérdéssel foglalkozom, amely nagyon erősen befolyásolja a községek, főképpen a társközségek életét. Ez pedig a községek költségvetési gazdálkodásának a társközségek vonatkozásában történő újbóli szabályozása.

Az 1980. évi statisztikai adatok szerint az országban 3026 község van. Ebből 715 önálló, 2311 pedig társközség. A társközségek székhelyközségeinek száma 714, ez azt jelenti, hogy 1597 községnek, vagyis az összes község 52,8%-ának nincsen tanácsa, és a Tanácstörvény rendelkezésének megfelelően nincsen saját költségvetése sem. A társközségek székhelyközségeinek költségvetésében kell(ene) előírni mindazon feladatok anyagi feltételeinek biztosításához szükséges fedezetet is, amely a közös tanácsi feladatok ellátásán kívül a társközségek saját intézményeinek, létesítményeinek (iskola, óvoda, bölcsőde, napközi otthon, apaállat-istálló, vágóhíd, ivóvízellátás, járdák, utak, te-

mető, tűzoltóság stb.) fenntartásához, üzemeltetéséhez szükséges.

A tapasztalatok szerint még a legjobban összeállított és végrehajtott költségvetések sem biztosítják kellőképpen a társközségekben jelentkező feladatok ellátását, a székhelyközség viszont számtalan előnyhöz jut vagy juthat révükön.

A megoldást célzó javaslatom ismertetése előtt vissza kell pillantanunk a községek múltbeli gazdálkodására. A háborút közvetlenül követő időszakban, a pénzügyi helyzet romlásának, az inflációnak időszakában a forint bevezetéséig a községek úgyszólván csak tengették életüket, központi támogatás hiányában csak a legszükségesebb közigazgatási feladataikat láthatták el. A városok helyzete már könnyebb volt, költségvetési keretek között gazdálkodtak, szükségleteiket pedig a legnagyobb részben a hétről-hétre kiutalt állami támogatás segítségével ki tudták elégíteni. A városok hetenként, de számos esetben hetenként kétszer is megjelentek a vagyonfelügyeletet ellátó Belügyminisztériumban és az állami támogatást utaló Pénzügyminisztériumban.

A forint bevezetésével kezdődhetett meg a községek és városok újjáépítése. Kormányzatunk létrehozta a „Közületek Támogatási Alapját”-t (KTA) azzal a rendeltetéssel, hogy a megyék, községek, városok a saját és a részükre átengedett jövedelmekkel nem teljes mértékben fedezett költségvetési szükségleteiket, költségvetési hiányukat állami hozzájárulással fedezhessék. Az Alap terhére folyósított támogatást még akkor sem kellett visszafizetniük, ha a bevételek az előírányozottnál kedvezőbben alakultak. Arra is volt lehetőség, hogy a közületek az Alapból kölcsönt vehessenek fel. Erre azonban ritkán került sor, az újjáépítés időszakában a

közületek bevételei nem alakulhattak úgy, hogy kölcsönt fizethessenek vissza. Az Alap segítségével a kormányzat biztosította a közületek zavartalan működését. Zavar csak akkor következett be, ha az előirányzott bevételek valamilyen okból részben vagy egészben nem folytak be. Ilyen esetekben, vagy a gazdálkodási évben jelentkező újabb szükségletekre az Alap terhére államsegély vagy póthitel engedélyezésére került sor.

A közületi költségvetéseket megyei, városi viszonylatban mindig a helyszínen, a községeket a megye, ritkán a járás székhelyén „miniszterközi bizottság” vizsgálta felül. Ebben a Belügyminisztérium előbb említett főosztálya illetékes osztályának, és a Pénzügyminisztérium közületi költségvetési osztályának kiküldöttei vettek részt.

A költségvetések felülvizsgálatánál a közületeknek számat kellett adniok a tárgyév gazdálkodásáról, s ez is befolyásolhatta a költségvetési keretek megállapítását. A felülvizsgálatok befejezése után a belügyminiszter a pénzügyminiszterrel egyetértésben hagyta jóvá a közületek költségvetését.

A felülvizsgálatoknál a két érdekelt minisztérium között ritkán volt véleményeltérés. A szaktárcák – amelyeknek képviselője a tárgyalásokon kívánatos volt – általában ritkán léptek fel túlzott igényekkel. Néha még bátorítani kellett őket. Amikor először tárgyaltam költségvetést, kérdésemre, hogy milyen mértékig foglalhatok állást az állami támogatás mértékét illetően, hivatalvezetőmtől azt a választ kaptam, hogy „a józan ész határáig”. Ennek érvényesítése nagymértékben segítette városaink, falvaink újjáépítését, s hogy ez milyen előnyt jelentett a következőkkel hangsúlyozható. A forint bevezetését követő második költségvetési évben a közületek mintegy 20%-kal emelhettkék költségvetési előirányzataikat, s ennek megfelelően kaphattak nagyobb összegű állami támogatást. Ez gyakorlatban hátrányosabb helyzetbe hozta azokat a közületeket, amelyeknek költségvetését az előző évben egy szűkebb markú bizottság bírálta felül. Sok-sok évvel később a fejlesztési tervek készítésénél is meg lehetett állapítani, hogy a forint bevezetését követő első, második, harmadik és későbbi években érvényesült-e „a józan ész határának” a szempontja.

A költségvetési tárgyalásoknál ki kell emelni annak jelentőségét, hogy a városok és községek költségvetéseit a miniszterközi bizottság a saját szükségletek mérlegelésével egy másik város vagy község szükségleteitől függetlenül bírálta el, vagyis nem volt mérvadó az állami támogatás megállapításánál egy másik közület költségvetési hiányának fedezésére megállapított támogatás összege. Természetesen a felülvizsgálatot végzőknek általános ismeretekkel, tapasztalatokkal, megfelelő döntési készséggel kellett

rendelkezniök, nemritkán egy kis bátorságra is szükség volt álláspontjuk érvényesítése érdekében.

Az Alap jelentős mozgatóerő volt. Különösen falvainkban, amelyekben az újjáépítésnek szinte döntő tényezője a kézi munka volt. Továbbá bizonyos anyagok, eszközök biztosításával felajánlasként jelentkezett a falvak lakossága részéről pl.: középületek helyreállítása, villanyvilágítás bevezetése, kutak fúrása, árkok, hidak helyrehozatala stb. érdekében a segítség. Ilyen esetben az Alapokból nyújtott támogatás a munka elvégzését biztosíthatta. Ez a közületeket már előre gondolkodásra készítette, hogy saját lehetőségeiket és erőforrásait megteremtsék. Természetesen voltak olyan tárgyalások, amelyeken a miniszterközi bizottságnak kellett a közületeket rávenni arra, hogy általuk esetleg feleslegesnek vagy nem időszerűnek tartott igényekkel lépjenek fel. Például sok helyen nem akartak az ivóvízellátás érdekében kutat fúratni. Volt még egy érdekes jelenség, amely főleg a városoknál jelentkezett. Példának is érdemes megemlíteni, ma is el lehet felette gondolkozni. A közületek a területükön befolyó adókból részesedést kaptak. Ha ez az összeg meghaladta az előirányzatot, a közület bevétele tehát kedvezőbben alakult, a többlet már egy újabb szükséglet kielégítésére igényelt póthitel fedezete lehetett. Amennyiben az előirányzott adórészesedésnél kevesebb folyt be, az Alap állami támogatást adott. Egyes városok céladók kivetésével kísérelték meg bizonyos feladatok megoldását. Célfeladataik teljesíthetése érdekében a céladó(k)nak nevezett szolgáltatásokat határozott intézkedéseikkel behajtották, az állami adók beszedésére pedig kevesebb gondot fordítottak. Következésképpen ennek részben az volt, hogy a be nem hajtott adókból a részesedésük kisebb összegű volt, bevételi tervüket nem tudták teljesíteni, csak az Alapból nyújtott újabb támogatással teljesíthették költségvetésben rögzített kötelezettségeiket. Nem számoltak azzal sem, hogy magatartásukkal az állami bevételeket csökkentették. Csodálkoztak, hogy a Pénzügyminisztérium ellenezte a céladók kivetését.

Körülbelül a tanácsok megalakulásának idején, az akkor érvényesülő szempontoknak megfelelően, a különféle célok megvalósíthatása céljából létesített alapok megszűntek, sajnos erre a sorsra jutott a Közületek Támogatási Alapja is. A Pénzügyminisztérium az általános költségvetési szabályozás szerint bocsátotta rendelkezésre a szükséges fedezetet, támogatást, államsegélyt, esetleg kölcsönt.

A községek társítása erős ütemben folyt. Ennek egyik következménye, hogy a már jelzett 1597 községnek nincs saját költségvetése. Egy-egy társközség tanács tagjainak alig van lehetősége arra, hogy a székhely-község költségvetési gazdálkodásában saját községük érdekeit megfelelően képviselhessék. A tanács-

törvénynek az a rendelkezése, hogy csak tanácsnak lehet saját költségvetése, feltétlenül módosításra szorul, biztosítani kell, hogy minden egyes község a területén levő községi intézmények üzemeltetésével, fenntartásával kapcsolatos szükségleteiről önálló költségvetéssel rendelkezék. A székhelyközségnek magának két költségvetést kellene készítenie, egyet a közös költségekről, egyet pedig saját gazdálkodási feladatainak megoldására.

A kezdéshez mindjárt számításba jöhetne mint bevételi tétel a községfejlesztési hozzájárulás. A másik tétel a gyógy-, illetőleg üdülőhelyi díj azoknál a községeknél, amelyek területén gyógy-, illetőleg üdülőhely megnevezésre jogosított területrész(ek) van(ak). Ez azt jelenti, hogy olyan községben vagy városban, amelynek területén nincs gyógy-, illetőleg üdülőhely megnevezésre jogosított területrész, ilyen díjak nem szedhetők. Jelenleg mintegy 70 község területén van lehetőség ilyen címen díj előírásra. Erre a számra azért kell felfigyelnünk, mert tanácskozásokon, cikkekben, tanulmányokban gyakran találkozunk olyan véleménnyel, hogy falvainknak üdülőfalukká történő fejlesztésével tudnánk az ottmaradási feltételek megteremtését előmozdítani. Üdülőhelyi minősítést illetően még nagyok a lehetőségek egyrészt gyógyfürdőkben, üdülőfürdőkben hasznosított hévíz (gyógyvíz) kutakkal (forrásokkal) rendelkező területeken, továbbá a Duna-kanyar kivételével a Duna mentén. A Tisza-part és a többi folyó, továbbá tavaink és hegyvidékünk nyújthat lehetőséget ilyen jellegű fejlesztésekre. A tavakat illetően természetesen a Balaton és a Velencei-tó már újabb lehetőségeket nem nyújtanak. Vitatkozni lehetne, hogy a jelenlegi üdülőhely megnevezésre jogosított területek mindenben megfelelnek-e a hazai és a nem túlzott külföldi igényeknek, s így arra gondolni, hogy az aprófalvak üdülőhellyé, esetleg üdülőfaluvá történő fejlesztése visszatartaná a lakosságot az elvándorlástól, szinte elképzelhetetlen. Az sem akadályozza meg egy falu elnéptelenedését, ha egy író vagy színész megvesz egy elhagyott parasztházat. Nagyon sok a falu, és nagyon kevesen vesznek elhagyott, esetleg már pusztuló parasztházat a községekben.

A társközségesítéssel foglalkozó tanulmányok eléggé világosan tárják fel a társítás veszélyeit, káros következményeit. Mégis találkozunk olyan törekvéssel, hogy további társítások jöjjenek létre. Egyes községek vonatkozásában ez minden valószínűség szerint elkerülhetetlen, ennek ellenére „állj”-t kellene mondanunk ennek a törekvésnek. Falvaink sem létükben, sem nevükben nem tűnhetnek el. Meg kell mentenünk a magyar falut.

A falvakban meg kell teremteni mindazon feltételeket, amelyek szükségesek, hogy lakosaik — még ha munkakörülményeik egy távolabbi helységbe szó-

lítják is őket — szívesen maradjanak meg továbbra is szülőfalujukban. Legyen biztosítva számukra a mindennapi szükségletek kielégíthetése, ideértve az ételmezést, az egészségügyi ellátást, az iskolai oktatást, a településegészségügyi követelményeket, a közlekedést.

A falvak lakosságánál is mindinkább jelentkezik a fokozottabb mérvű kulturális és szórakozási igény. Ezzel számolni kell mindazoknak, akik falvaink elnéptelenedésének okait ki akarják küszöbölni. El kellene érünk, hogy az igények a nagyobb lélekszámú fejlettebb községekben helyben, a kisebbeknél pedig megfelelő közlekedési feltételek megteremtésével, aránylag rövid idő alatt elérhető nagyobb községekben, városokban legyenek kielégíthetők.

Az 1000 lelken aluli községekre kell elsősorban a figyelmet irányítani. Az 1980. évi statisztikai adatok szerint az 500 lelken aluli

832 községben	252 735 fő,
az 501–1000 lélekszámú	
753 községben	3 182 171 fő,

összesen tehát 3 434 906 fő lakik 1585 községünkben.

Három és fél millió embernek eddigi lakóhelyén történő megmaradásához a feltételek megteremtése rendkívül súlyos feladat. A nehézségek előtt azonban nem hátrálhatunk meg. A Minisztertanács Tanácsi Hivatalának, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának e cél érdekében végzett munkájához a társadalmi szervek is nagy segítséget nyújthatnak. Egy ilyen célú kezdeményezés van kibontakozóban a Szervezési és Vezetési Tudományos Társaságnál. A feladatok nagyok, de nem megoldhatatlanok. Megvalósításukhoz türelmes türelmetlenségre van szükség.

A megoldásra váró feladatok között vannak olyanok, amelyek egyszerűen az érvényben levő jogszabályok végrehajtását, vagy részbeni módosítását kívánják meg. Pl.: a tanácstörvény módosításával biztosítani kellene a társközségeknek azt, hogy saját költségvetésük legyen. Vannak olyan nehézségek, amelyek anyagi ráfordítás nélkül is megszüntethetők. Ezek elvégzésére tehát hamar sor kerülhetne. Természetesen nagyobb gondot okoz majd az anyagi kihatású megoldási lehetőségek kidolgozása. Vizsgálni kellene a Közületek Támogatási Alapjához hasonló alap létesítésének a lehetőségét is.

Amennyiben közös akarattal hozzáfogunk a munkához, elérhetjük, hogy falvaink lakossága nem igyekszik elköltözni lakóhelyéről. Bebizonyosodik, hogy az aprófalvakban is lehet fejlettebb életkörülmények között élni.

1. A településfejlesztési politika a gazdaságpolitika szerves része ma is és a korábbi évtizedekben is az volt. A gazdaságpolitika határozta meg a településfejlesztés irányát, fő céljait és eszközeit. Így volt ez a felszabadulást követően a munkáshatalom létrejöttkor is. A hatalom birtokosa az ipari munkásság, amely az iparban és így a városokban tömörült. E helyzetből következett, hogy a településfejlesztésben a legfontosabb feladat volt a városhálózat fejlesztése, a városok megerősítése. Később aztán a munkásosztályba már nemcsak az ipari munkásságot értettük beletartozónak, hanem a mezőgazdaságban dolgozók egy részét is, a városok fejlesztésén túl a falvak fejlesztése is előtérbe került. A gazdaságpolitika tűzte ki célul a nagyüzemi mezőgazdaság megszervezését is. Ennek létrejöttéhez szükséges volt a nagyüzemi tagosítás útjában álló tanyák felszámolása. Ekkor a településfejlesztés a tanyák megszüntetését, illetve jelentős csökkenését kívánta. A nagyüzemi gazdálkodás létrejöttével ez az elv úgy módosult, hogy a tanyák felszámolását sem siettetni, sem lassítani nem szabad. A háztáji gazdálkodás szorgalmazásával odáig juttunk, hogy tartósan fennmaradó tanyás térségeket jelöltünk ki, ahol még bizonyos mértékű építési tevékenységet is engedélyeztünk.

Ilyen megítélés alapján az 1971-ben elfogadott Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció (OTK) teljesítette a gazdaságpolitika által megkövetelt elveket, és a fejlődést annak megfelelően befolyásolta. Azok, akik az OTK-t bírálják nem veszik figyelembe az akkori gazdaságpolitikai célokat és azt, hogy a 70-es évek elején a viszonylagos „tökebőség” korszakában a hierarchikus kategorizálás szükséges volt, éppen az eszközök elosztása miatt. Ma már a szűkebb lehetőségek, az önállóbb településfejlesztési politika nem tűri meg a települések ilyen merev besorolását.

Most, amikor a falu fejlesztése az előbbi idősza-kokhoz képest jobban előtérbe kerül, vigyázni kell arra, hogy a helyes arányt megtaláljuk a város- és falu-fejlesztés között. Nem lehet ma csak a falu-fejlesztéssel törődni, s a városokat elhanyagolni. Ezt azért hangsúlyoznám, mert fejlesztési gyakorlatunkban ilyenre is volt példa. Amikor Budapest túlsúlyát csökkenteni akartuk (ipartelepítési, beköltözési stb. tilalom), a korszerűsítésről, az ellátás stb. javításáról is megfeledkeztünk, aminek következménye, hogy ma igen jelentős eszközöket kell az elmaradt fejlesztések pótlására fordítanunk (az ipar korszerűsítésére, a közlekedés fejlesztésére, a lakásépítésre és -fenn-tartásra stb.).

Ha elfogadjuk a gazdaságpolitika és a településfejlesztés szoros egységének és egymásra hatásának

elveit, akkor a településfejlesztés jövőbeni irányát és célját nem a fennálló problémák, feszültségek megoldási lehetőségéből, hanem a jövőbeni gazdaságpolitika stratégiai irányából kell levezetnünk. Ha a gazdaságpolitika elmozdulási irányát követjük a településfejlesztési célok meghatározásánál, úgy a jövőbeni feladatokat pontosabban lehet kijelölni.

2. A városépítés analógiájára vezessék be a *faluépítés* fogalmát is. Faluépítésen a falupolitikát: falu-fejlesztést, rendezést, gazdálkodást, fenntartást és üzemeltetést kell értenünk. Csak úgy lehet jó falupolitikát kialakítani, ha

- a faluépítés minden elemét *egységes* egészben, kölcsönhatásban tervezzük meg;
- a falu-fejlesztést *komplexen* értjük, tehát a lakó- és munkahelyet, valamint az intézményeket együttes elképzelés alapján fejlesztjük;
- A falu fejlesztését *folyamatosan* tervezzük, tehát az új építést, annak védelmét, karbantartását és korszerűsítését is.

3. A falupolitikának *nyitottnak* kell lennie, a változó körülményekhez rugalmasan alkalmazkodónak, és be kell fogadnia minden előzetesen és közben érkező javaslatot, kritikát és elképzelést. Jelenleg csak elvéve és nyomokban találnak falupolitikai elképzeléseket írásban rögzítve. A jövőben minden településnek rendelkeznie kell falupolitikai koncepcióval, amelyet a politikai szerveknek a tanácsok, intézmények és a lakosság széles rétegeinek bevonásával kell kialakítaniok.

A falupolitika gyakorlati megvalósítása során két irányban kell változtatni:

- a) A központi irányítási szintnek a jelenlegihez képest csökkenteni kell befolyását, beleszólását a helyi irányításba. A csökkentés ellenére szükségesnek tartom, hogy központi (megyei) szinten rendelkezzenek országos (megyei) településpolitikai koncepcióval, amely bizonyos fókig irányt ad a települések fejlesztése számára – a helyi politika az országos politika részét képezi;
- b) a központi irányítás csökkenésével párhuzamosan erősödni kell a helyi fejlesztési politikának. Ehhez egyrészt hosszabb távú koncepcióval kell rendelkezniük, másrészt a képződő fejlesztési eszközöknek helyben kell maradniuk. A helyi irányítás erősödése csak úgy képzelhető el, ha a demokratizmust egyidejűleg erősítik. Biztosítani kell, hogy falugyűléseken a lakosság beleszólhasson a fejlesztési elképzelések alakításába, az előkészítő szakasztól egészen a végrehajtásig. Különösen fontos ez, ha a lakosságot anyagilag is érdekeltté tesszük faluja fejlesztésében. Ezzel együtt a tanács felelősséggel tartozik a koncepció végrehajtásáért.

4. A falufejlesztésnek területileg *differenciálnak* kell lennie, azzal megegyezően, hogy milyen egy-egy terület településhálózatának szerkezete. Helytelen az a korábbi gyakorlat, hogy a központi településhálózat-fejlesztési koncepció egységesen, hasonló fejlesztési célokkal és szerepkörökkel kezelte a faluhálózatot az egész ország területén. Egyedül az aprófalvakról tesz említést külön, de véleményem szerint az is más Borsodban, Baranyában vagy Vas megyében. Egységes koncepció esetén nem érvényesülhet a helyi sajátosság, azok a helyi adottságok, amelyek a későbbiek során alapvetően meghatározzák egy-egy falu fejlesztését és elkülönítik a másiktól. Ennek megfelelően a szabályozóknak is területileg differenciálnak kell lenniük.

A területi differenciáltság azt is jelenti, hogy a településközi munkamegosztás területileg más és más lehet. A közép- és felsőfokú ellátó funkció esetleg nem egy-egy központra van szervezve, hanem kettőre vagy többre. Ez esetben nivelláltabb fejlesztés valósul meg, ami a területi sajátosságokból, adottságokból eredően hatékonyabb növekedést biztosít. Ennek több feltétele van, mint például:

- a közlekedési-szállítási kapcsolatok erősítése,
- a tanácsi (pl. finanszírozási) önállóság növelése,
- az eddigi hierarchiához kötött általános preferencia-rendszer módosítása,
- a gazdasági, a területfejlesztési és -rendezési tervezés integrálása.

5. Az előzőekben elmondottak megvalósítása szükségessé teszi azt is, hogy a *településfejlesztésben* a központi szervek, így az ÉVM a jövőben *más mód-szerekkel irányítson*, mint korábban:

- a) új típusú településfejlesztési koncepció, irányelv kialakítására van szükség, amely a települések fejlesztését elsősorban közvetetten befolyásolja;
- b) korszerűsíteni kell a területrendezési tervezés tartalmát, javítani minőségét, decentralizálni a tervezési tevékenységet;
- c) erősíteni a kapcsolatot a területi szervekkel azáltal is, hogy segítik a településpolitika kialakítását;
- d) olyan irányítást kell megvalósítani, amely a településfejlesztésnél a hatékonyság kérdését, valamint a helyi értékek megőrzését helyezi előtérbe;
- e) politikai kérdésnek kell tekinteni a lakosság életkörülményeinek, környezetminőségének javítását is;
- f) a területi aránytalanság csökkentése érdekében, a kisebb térségeken belül fokozni kell a kiegyenlítődést.

6. Végre meg kellene már teremteni az *igazgatás-ellátás és a gazdasági szerepkörök, funkciók összehangolását*. Az elmúlt évtizedben már történtek erre kísérletek és elmondhatjuk, hogy az OTK-t sok esetben figyelembe vették például a községegyesítéseknel, de sok esetben nem, vagy csak részben (pl. a tsz-ek egyesítésénél). Nem is állíthatjuk, hogy minden eset-

ben és területileg teljesen egybe kell esnie e három funkciónak. Sokszor ez természeti, társadalmi vagy gazdasági okokból kifolyólag lehetetlen is. Viszont az is biztos, hogy a mainál sokkal jobban közelíteni kell e szerepköröket és ezek területeit egymáshoz. Különösen aktuális ez ma, amikor mindhárom korszerűsítése napirenden van.

7. A *falusi üdülés* elterjesztése, adottságainak kihasználása az üdülési igények csökkentése érdekében igen fontos feladat. Ez elősegítheti a falvak népességmegtartó képességének fokozását, sőt később fejlődését is. Ezt az üdülési formát azonban nem szabad „városiasítani”, hanem a falvak természetes miliójét fenntartva, az alapellátás kifejlesztésével kell az aktív pihenési igényeket kielégíteni.

Úgy vélem, hogy ilyen üdülőfalvaknak sem lehet kizárólagos vagy fő funkciója az üdülés, hanem csak kiegészítő funkciója. A fő funkció továbbra is a termelési kell, hogy maradjon, ez köti oda a falvak lakóit és emellett vagy hétvégeken üdülő-szolgáltató tevékenységet is folytathatnak. Akkor marad meg a falvak falusi jellege, ha ott állandó termelő tevékenység folyik és ott állandó lakos marad. A hétvégeken ideiglenesen megjelenő városi állampolgár nem teremt falusi életformát.

8. A településhálózat-fejlesztés mindenkor alapevei közé tartozott a központ és a vonzáskörzet kijelölése, az igazgatás, az ellátás stb. tekintetében. Hangsúlyoztuk az együttes fejlesztés szükségességét, a központ és a vonzáskörzet települései közötti kapcsolat erősítését.

Ma viszont fel kell figyelni néhány olyan jelenségre, amely e célok ellen hat, vagy legalábbis nem szolgálja a központ és vonzáskörzete szoros kapcsolatát, illetve annak kialakulását. Ilyen ellentétesen ható tendenciák:

- az 1982 szeptemberétől életbe lépett tarifarendszer bevezetése, mivel a központba utazás költségei duplájára emelkedtek;
- célunk a jövőben, hogy minden településben kiépítsük a teljes alapellátást, márpedig a helyben talált szolgáltatás a központba utazást mérsékli;
- egyre erőteljesebben hangzik el minden fórumon, hogy a tanácsok önállóságát növelni szükséges, s ez nem szolgálja majd a másikkhoz való kötődést;
- a falufejlesztés jövőbeni útjai közé tartozik, hogy a lakosság egyre inkább anyagilag is részt vállal a fejlesztésekből. Ha ez így lesz, akkor beleszól a pénzügyi eszközök felosztásába is, és így nem várható, hogy hozzájárul más települések, például a központ fejlesztéséhez;
- az önálló társulások, vállalkozások létrejötte is bizonyos értelemben és mértékben a falu önállósodásának irányába hat.

Mindezek a tendenciák arra mutatnak, hogy más alapokra kell helyeznünk a településközi munkamegosztást és a hierarchikus települési kapcsolatokat.

A FALUSTRUKTÚRA, INFRASTRUKTÚRA ÉS ÉPÍTÉSZET KÉRDÉSE

DR. KÖSZEGFALVI GYÖRGY

Falvainkban az elmúlt évtizedekben végbement mélyreható társadalmi—gazdasági változások a népesség társadalmi szerkezetében, foglalkoztatottsági viszonyaiban alapvető átalakulásokat hívtak létre. A fejlődés új gazdasági hatótényezői érvényesültek, illetve érvényesülnek. E folyamatok következményeként sokoldalúan változott és változik a falusi települések szerkezete, jellege, beépítettségének karaktere és színvonala, építészeti arculata, térbeli megjelenése, a területfelhasználás rendszere. Átalakulóban van a lakókörnyezet. Új értelmet kaptak és kapnak a közösségi szolgáltatások intézményi rendszerei. A vizsgálatok azt mutatják, hogy a társadalmi—gazdasági átalakulás és fejlődés eredményeként az urbanizálódási folyamat falvaink mind szélesebb körét érinti. Az urbanizálódási folyamat sokrétű következményeivel meghatározója lett a falusi települések életének is, az ott élő, azokban dolgozó emberek életkörülményeinek, sorsuk alakulásának.

Mára már eltűnőben van az egykori magyar falu. A korábbi nád- vagy szalmatető, majdnem vagy többségében vályogból rakott, kisablakos, gyakran földes lakásokat korszere vagy legalábbis mai értelmezésünkben korszerűbb cserép- vagy palatető, szilárd falanyagú és alapzatú, egészséges, tágas lakások százezrei váltották fel. Mindez szoros összefüggésben van a falusi emberek anyagi életfeltételeinek javulásaként befolyásolt életkörülményeivel, az urbanizálódás számos jegyét magán viselő életvitellel.

Kétségtelen tény, hogy a változások e tekintetben is mélyrehatóak és nagyarányúak. Joggal merül fel azonban a kérdés, minden vonatkozásban pozitívan értékelhetők-e ezek a változások, az ennek eredményeként kialakult mai állapotok. Jó-e, elfogadható-e mindaz, ami ma falvainkat jellemzi, az ott élő, azokban dolgozó emberek életfeltételeinek műszaki—fizikai kereteit meghatározza. Ugyanakkor nem kevés észrevétel éri falvaink mai építészeti arculatát, beépítésének jellegét, települési szerkezetének sajátosságait.

Az átalakulás folyamata falusi településeinket nem egyformán érintette. Számos tényező és körülmény hatására a falvak fejlődése — s ez a megállapítás most adott esetben a műszaki—fizikai fejlődésre vonatkozik — nem egyformán ment és megy végbe az ország egyes térségeiben. A falvak földrajzi elhelyezkedésének, az egyes térségek sajátos regionális különbségeinek a szerepe, társadalmi—gazdasági fej-

lettségük elért színvonala meghatározó a falvak fejlődésében. A leggyorsabb az átalakulás, a változás folyamata a főváros, a nagy- és középvárosok, az ipari centrumok közvetlen vonzáskörzetében elhelyezkedő falvakban, az agglomerálódó térségek, városrégiók területén található községi településekben. Ez 250—300 községi települést érint. A másik végletet pedig a fő közlekedési vonalaktól távol, a társadalmi fejlődés kisugárzó hatásának árnyékában fekvő, nagyrészt kedvezőtlen termőhelyi adottságok között gazdálkodó, más gazdasági hatótényezőktől kevésbé ösztönzött falvak helyzete, sorsa képviseli. Itt még erősebben érezhető a múlt, érvényesül annak sok esetben terhes öröksége. Ezek a települések túlnyomórészt apró- és kistalvak (az 1980. évi népszámlálás során számba vett 3025 községi település közül 832 ötszáz főn aluli, 753 pedig 501—1000 fő közötti volt. Az 1001 és a 2000 fő közötti községek száma 716 volt).

Falusi településeink fejlődésében, átalakulásában az elmúlt évtizedekben a legnagyobb változást a tömeges lakásépítés váltotta ki. Az urbanizálódási folyamat hatása a falusi településviszonyokban és a településekben élő népesség életkörülményeinek alakulásában, javulásában a legközvetlenebbül a lakásépítési tevékenységen keresztül érvényesült, illetve érvényesül. Az elmúlt közel négy évtizedben a falusi települések lakásállományának nagyarányú bővülésében, minőségi átalakulásában, a lakásviszonyok gyökeres javulásában lényegében három szakaszt különböztethetünk meg. Elsőként a földosztást követően kibontakozó lakásépítést említhetjük. Ez főként új parcellázások formájában valósult meg, s mintegy „nyitánya” volt a falusi lakásviszonyok átalakulásának. Új helyzetet teremtett a mezőgazdaság szocialista átalakítását követő helyzet. Következményeiben nagyarányú lakásépítési tevékenység bontakozott ki. A falusi lakásviszonyok közelmúltbeli fejlődésének harmadik szakasza a hetvenes évtizedre tehető. 1970-ben az ország lakásállományának 50,5%-a a községekben volt: 1980-ban 46%-a. Az egyszobás lakások aránya 1980-ban országosan 27,7%, a községi átlag 26,7% volt; a kétszobás lakásoknál az országos arány 48,4%, a községeké 49%; a háromszobás lakásoknál az országos arány 23,9%, a községeké 24,3%.

A hetvenes évtizedet átfogó szakasz már minőségi jegyeket is hordoz, s a falusi települések lakás-

viszonyaiban alapvetően új helyzetet jelez. Következ-
ményeiben jól nyomon követhető a lakásminőség
változása. A mai helyzetet lényegében a következők
jellemezik: nagy vagy nagyobb alapterületű lakások
építése: széles körben kezdenek elterjedni a kétszintes
épületek. Egyes helyeken már háromszintes épüle-
tekkel is találkozunk; új szerkezeti megoldásokat
figyelhetünk meg; mind tudatosabb a lakások települé-
léstervezési követelményeknek megfelelő elrendezése,
tájékozása, alaprajzi-térbeli megoldása.

A telkek hasznosítása, területfelhasználása is
változik, azon belül — az egyes funkciók jellegének,
illetve az azokból fakadó következményeknek meg-
felelően — különféle területegységek határolhatók le.
A telek helyet ad magának a lakóépületnek és a hozzá
kapcsolódó melléképületeknek, egyéb építmények-
nek; a virágoskertnek, amely lényegében az előkert
funkcióját teljesíti, valamint a tiszta udvarnak; a
telken különböző vidékek hagyományainak, az igény-
eknek megfelelően, különböző nagyságú kony-
hakerteket alakítanak ki; ehhez szervesen kapcsolód-
nak a telepített kultúrák, részben zárt gyümölcsös,
részben szőlőkultúrák formájában. A telken belül
helyezik el a kisállattartás, illetve az árutermelő
állattartás, valamint a trágyatárolás területeit. Az
utóbbi években megjelenik a telken belül a garázs
elhelyezésére szolgáló rész. Vitatott kérdés a háztáji
és a kiegészítő gazdaságokban folyó állattartás, az
állatállomány elhelyezése. Ez a falusi települések
fejlődését negatívan nem befolyásolja. A kisgazda-
ságoknak ez a szerepe gazdaságpolitikailag felettébb
kívánatos, illetve szükséges. Az állattartás igényli a
helyben lakást. Ez pedig erősíti a települések népes-
ségmegtartó, s mind erősebben népességeltartó
képességét. A kisgazdaságokban nevelt állatok el-
helyezése gyakorlatilag a saját telken történhet.
Voltak kísérletek közös állattartó telepeken, farmo-
kon történő elhelyezésre, ez azonban nem bizonyult
szerencsés megoldásnak. Gyakorlati példák bizonyít-
ják, hogy a kisgazdaságokban folyó állattartás falusi
településeinkben fenntartható, a telkek hagyományo-
kat figyelembe vevő, a funkcionális követelménye-
ket érvényesítő racionális beosztásával elhelyezésé-
nek feltételei biztosíthatók. A korszerű falufejlesz-
tés céljainak érvényesítését ez nem akadályozza.
A háztáji, illetve a kiegészítő gazdálkodás feltételezi,
igényli a telket; annak — különböző követelmények-
nek megfelelő — biztosítása a településtervezés egyik
megkülönböztetett feladata. A korszerű életmű-
teremtése és a telek léte egymást nem zárja ki.
Sőt az utóbbi az előbbinek egyik meghatározó
tényezője.

A lakásépítés alakulásának közelmúltbeli gyakor-
lata azt mutatja, hogy a minőségi jegyek már széle-
sebb körben fellelhetők. Sok követésre méltó, jó

példa található. Ezek között említhető a Pest megyei
Perbálon, a Borsod megyei Ernődön, a Baranya
megyei Bólyon és sok más településben megvaló-
sított vagy megvalósuló, a korszerűség igényeinek
megfelelő lakásépítési tevékenység. Erős az építők
igénye a változatosabb megoldásokra; szerencsés
homlokzatképzéssel, jó, funkcionálisan elfogadható,
gazdaságos tető-, illetve tetőtér-kialakítási törekvé-
sekkel találkozunk. Sok helyütt példamutató az
épületek tájolása, a verandák, loggiák képzése. Szép
sok telek kertészeti megoldása. Különösen kieme-
lendő az előkert kiképzése, amely kilépve a telek-
határról, az utca ház előtti részén folytatódva, fal-
vaink mind nagyobb hányadában kedvesen egészí-
tik ki a falu új arculatáról, külső képéről nyert
benyomásokat. Aligha mondhatunk ilyen jót a
kerítésekről. Sajnos státusz-szimbólummá lett, s ne-
hezen tudunk szabadulni a sok pénzt, építésüket
tekintve még több időt igénylő kerítés-megoldások-
tól.

A falusi települések mind nagyobb hányadában
már az igényesebb lakókörnyezet kialakításával
találkozunk. Ennek egyik példája a falvak belterü-
letén végbement, illetve végbemenő rekonstrukció,
mely messze felülmúlja a városok ilyen jellegű fej-
lődését. Ugyanakkor falvaink fejlődésének meghatá-
rozó tényezője új területek bevonása a tömeges
lakásépítés céljaira. Ezek az akciók azonban nem
mindig kellően átgondoltak. Következéseikben,
különösen a síkvidéki térségekben a települések te-
rületének indokolatlanul nagymérvű növekedéséhez,
s ezáltal értékes mezőgazdasági földterületek igény-
bevételeéhez, a műszaki infrastruktúrával való ellá-
tottság költségeinek tetemes növekedéséhez vezet-
nek.

Sajnálatos viszont az a körülmény hogy a nagy-
mérvű lakásépítés — mint a falusi településszer-
kezet formálásának, fejlesztésének egyik döntő
tényezője — ma még kevésbé segíti elő a lakóterü-
letek egészének tudatosabb, tervszerűbb kialakí-
tását, a kulturált lakókörnyezet létrejöttét. Míg az
egyes porták beépítése több-kevesebb eredménnyel
jól sikerült, új reményekkel kecsegtet a korszerűbb
falusi települési viszonyok megteremtésének útján,
addig a lakóterületek egésze ma még nem tölti be azt
a szerepet, amit a lakók saját lakásuk, lakóházuk
közvetlen környezetének alakítása, szépítése érde-
kében pénzben vagy fizikai munkában kifejtettek,
illetve kifejtének. A tudatos településtervező, -rende-
ző munka eredményei, következményei ilyen vonat-
kozásban ma még kevésbé ismerhetők fel.

*A falvak fejlődésének, az azokban élő, dolgozó
emberek életkörülményei alakulásának mindenkor
döntő tényezője az infrastruktúra fejlettségi szín-
vonala, az infrastruktúra-ellátottsági viszonyok.*

Az elmúlt évtizedben jelentős előrelépés történt a falusi településekben is — a minőségi követelményeknek megfelelő — *közműves vízellátás* kiépítése, bővítése érdekében. Míg 1960 előtt kizárólag központi feladatnak tekintették a községek vízellátását, 1960 után ún. víztársulati programot hirdettek meg, mely a lakosság — pénzére és munkaerejére épülő — részvételével számol a közműves vízellátás feltételeinek megteremtésében. Ezt tette teljessé a hidroglobuszok építésének programja. A 3000 főnél nagyobb lakosságú települések kivétel nélkül rendelkeznek közműves vízellátással. Ugyanakkor — majdnem teljes egészében — hiányzik az 500 lakoson aluli településekben a közműves vízellátás. Kismértékben ellátottak az 500–1000 fős települések és részben ellátottak az 1000–3000 fős községek. Ma a legfontosabb feladat a falusi településekben élő, ott dolgozó emberek egészséges, jó minőségű ivóvízzel történő ellátása. A vizsgálatok arra hívják fel a figyelmet, hogy sok helyütt fertőzött a víz, nitráttal fertőzött a talajvíz. Ennek következtében megbetegedések jelentkeztek, s különösen a csecsemők és a kisgyermek körében. Az egészséges, jó minőségű ivóvíz biztosítása lényegében csak regionális, kistérségi, településcsoportokat átfogó vízművek építésével biztosítható. Ennek révén garantálható a jó minőségű, biztonságos vízellátás az állattartó telepek szükségleteinek kielégítéséhez is.

A legnagyobb „fehér folt” a falusi települések közművesítetttségében ma a *csatornázás* hiánya, illetve rendkívül alacsony aránya, színvonala. Egyaránt gond a keletkező szennyvizek elvezetése, megfelelő elhelyezése és kezelése. A falusi települések igen kis hányadában van csak csatorna, s alig találunk olyan falusi települést, ahol szennyvíztisztító is működik. A keletkező szennyvizek elvezetésének, megfelelő elhelyezésének, kezelésének hiányában nagymérvű az ország sok térségében a talajvíz szintjének növekedése, s ennek egyes következményeként a talajvíz szennyeződése. A csatornázás megoldásában a közműves vízellátáshoz hasonlóan, a lakossági társulások rendszere segíthetne. Több műszaki kísérlet áll rendelkezésre a szennyvíztisztítás megoldására, mint például ún. „zsebtisztító telepek”, az eleveniszapos szennyvíztisztító kisberendezések alkalmazása. Feltehetően központi alapból aligha számolhatunk ilyenek létrehozására, s ez esetben is a lakossági hozzájárulás oldhatja meg a fennálló gondokat.

Falusi településeink *villannyal* ellátottak. Sőt az utóbbi évtizedben a kedvező fekvésű, jelentősebb utak mellett elhelyezkedő tanyák, tanyacsoportok mind nagyobb hányadát is bekapcsolták a villamosenergia-ellátás rendszerébe. Eme kedvező helyzet mellett azonban szükséges felhívni a figyelmet arra, hogy nem mindenütt megfelelő a vezetékek áramszol-

gáltató képessége, műszaki állaga, az állomások hálózata nem megfelelően kiépített, s az áramellátás többfázisú rendszere nem nyújt kellő garanciát a biztonságos ellátáshoz. Jelentős előrelépést jelentett a falusi települések *energiaellátásában* a gáz széles körű felhasználása. A települések kisebb hányadában, melyek a lelőhelyek közelében helyezkednek el, vezetékes ellátás biztosítja az igények kielégítését. A települések nagy többségében a pb-gáz jut el, kulturált feltételeket biztosítva a főzés, sütés, melegvíznyerés energia-szükségletének fedezésére. Falusi településeinkben a fűtési rendszerek egyediek, lényegében a szilárd tüzelőanyagok, az olaj és egyes helyeken a gázenergia kombinált felhasználásával biztosítják a lakosság és nagyrészt az intézmények számára szükséges energiaforrást.

A *telefonellátottság és a hírközlés* feltételei rendkívül rosszak. Az ellátottság színvonalának nagymérvű elmaradottsága még kegyetlenebbül sújtja a falusi településeket, mint a városokat. A lakosság ez irányú ellátásának feladatairól nem szólva, a mezőgazdasági termelés érdeke nagyon, de nagyon igényelnék a korszerű hírközlési rendszerek kiépítését, működését. Ennek hiánya, illetve nem kielégítő színvonala következtében tetemes károk érik a népgazdaság egészét. A szükséges információk nagy késéssel jutnak el az érdekeltekhez, ami gyakran a mezőgazdasági termékek romlását, exportértékesítési lehetőségek meghiúsulását, a hazai fogyasztópiac ellátottságának rosszabbodását jelenti.

A falusi települések csatlakozása az országos, illetve a regionális útvonalakhoz általában biztosított. A *közúthálózat* kialakult hierarchikus rendszere révén minden település kiépített útvonalon kapcsolódik a közúti közlekedés áramköréhez. Lényegében a bekötőutak mindenütt kiépítettek. Eltérőek azonban az útvonalak minőségi jellemzői. Sok helyütt hiányzik a padka, nem megfelelő minőségű, színvonalú az utak felületi kiképzése, a kanyarulatok forgalombiztonsági szempontból nem felelnek meg a követelményeknek. Kevésbé kedvező a falusi települések belső úthálózatának állapota, kiépítettségének színvonala, az utak műszaki jellemzői. Itt meghatározó szerepet játszanak a földrajzi viszonyok regionális sajátosságai. Míg például a Dunántúl térségében a falusi települések belső úthálózata kiépítettségének alsó értéke Zala megyében 44, Vas megyében 26%, addig az Alföld térségében fekvő Békés megyében ez az arány mindössze 9, Hajdú-Bihar megyében 11%.

A falusi települések be vannak kapcsolva az autóbussz közlekedésbe, a forgalom menetrendje azonban sok jogos érzésvétel kiváltója, a járatok idejének nem körültekintő meghatározása, a csatlakozások nem kellő gondosságu tervezése, illetve koordinálása miatt.

A vonatkozó vizsgálatok azt mutatják, hogy az úthálózat általában elbírja — nagyrészt a mezőgazdasági termelés fejlődéséből adódóan — a megnövekedett teherforgalmat. Jelentős előrehaladás történt az elmúlt évtizedben a járdaépítésben. Településeink nagy részében társadalmi összefogással épült, illetve épül ki a járдахálózat, s a központok térségében általában mindenütt kiépítettnek tekinthető. Sajátos vonása a falusi települések fejlődésének, szerkezetük „hozzáigazodása”, mintegy hozzánövése a közlekedési vonalához, az úthálózathoz. A települések új részei, az új beépítésű területek az út mellé települnek. Ez többfajta problémát jelent. Egyrészt elnyúlnak a falusi települések, alakzatukat tekintve, szalagtelepülésekké alakulnak át, vagy így fejlődnek. Rendkívül kedvezőtlen körülmény, hogy az autópályák, autótutak közelében fekvő falusi települések mind nagyobb hányada azok mellett fejlődik, mintegy nyomvonalukat követi. Általában nem gond a falusi településekben a parkolóhelyek elhelyezése, a parkolás feltételeinek biztosítása. Jelentősen bővült az elmúlt évtizedben az üzemanyagtöltő állomások hálózata. Lényegében 20 km-es körzeten belül mindenütt található, ha nem is kellő korszerűségi színvonalon. A gépkocsisűrűség igen nagy regionális eltéréseket mutat. Magas a vonatkozó mutatók értéke a dunántúli megyékben, ugyanakkor egyes alföldi megyék az országos átlagnál lényegesen alacsonyabb értékeket képviselnek (Szolnok, Békés megye stb.). Aránytalanul kevés a kulturált közlekedés feltételeit biztosítani hivatott fedett autóbusz várakozóhelyek száma. Különösen az országutakon, a tanyáknál nagy gond ezek hiánya.

Ellentmondásos képet mutat a közintézmények hálózatának fejlődése falusi településeinkben. Az elmúlt évtizedeket a falusi települések vonatkozásában is a közintézmények gyors fejlődése, számának gyarapodása, az általuk nyújtott szolgáltatások mennyiségének bővülése, sok esetben minőségi színvonalának javulása jellemezte. Ugyanakkor az apró- és kistelepülésekben az elmúlt évtizedben az intézményhálózatnak az elszűrése — megszűnése, nagymérvű állagromlása — ment végbe. Ennek okai többre tevének: szerepet játszik benne az igazgatási összevonás, a közös tanácsok létrehozása, az érintett településekben élő népesség demográfiai összetételének nagymérvű rosszabbodása, a fejlesztés céljaira szolgáló anyagi eszközök hiánya vagy igen csekély összege, az ellátó intézmények szervezeti, irányítási rendszerében végbemenő változások, a sok esetben nem kellően átgondolt, vagy nem mindig indokolt körzetesítések stb. A közösségi intézmények hálózatának fejlődése, korszerűsödése sok tényező függvénye. Meghatározó szerepe van az adott települések nagyságrendjének, az általuk ellátandó népesség számának, a települések jellegének, szerepkörének,

közlekedéscsökkentési helyzetének, hagyományoknak és más tényezőknek.

A legnagyobb területi koncentráció az elmúlt évtizedben az igazgatási—tanácsi intézmények vonatkozásában ment végbe falusi településeinkben. Ennek követelményei több szempontból sújtották az érintett települések lakóit. Az intézmények elvonulása más intézmények elvonulását is meghatározta. Ez a falun élő tanult emberek számának és arányának a csökkenéséhez vezetett. Ugyanakkor körülményesebbé váltak a lakosság ügyintézésének a feltételei. Szólni kell arról a lélektani hatásról, amelyet a vonatkozó intézmények megszüntetése vagy más községekbe történt áttelepítése váltott vagy vált ki az érintett lakosság körében. Különösen kedvezőtlenül sújtotta az apró- és kistelepülésekben élő embereket az általános iskolák körzetesítése. Még kedvezőlenebb a kép, ha ehhez hozzátesszük, hogy a megszűnő oktatási intézmények munkáját nem, vagy nem a kívánatos mértékben követte a közművelődés új formáinak kialakítása, fejlődése. Általában megfelelő az egészségügyi ellátás. Az ellátás mobil rendszere alkalmas, illetve alkalmas lehet a népesség ellátására. A vonatkozó vizsgálatok szerint azonban hiányos a szakrendelés, illetve nem megfelelő a lakosság ilyen vonatkozású ellátása. Gyakorlati a 20, 30, 40 km-es távolságok, míg az érdekelt megfelelő szakorvosi ellátáshoz jut. A községi települések nagy részében működik üzlet, az üzlethálózat azonban elaprózott, alapterülete elmarad az országostól. Az üzletek színvonala, áruválasztéka nem tudja kielégíteni a népesség kialakult életkörülményeiből, életszínvonalából fakadó igényeket. Az áru gyakran nem friss. Rossz az árukiszállítások ütemezése a nem kellően átgondolt kiszállítási programok következtében. Ugyanakkor a kis üzletek technikai felszereltsége megmaradt a korábbi falusi szatócsoportok szintjén, s az áru megfelelő tárolását, hűtését, terítését nem tudják biztosítani. A gépjárműforgalom növekedése, az idegenforgalom fejlődése is döntő szerepet játszott abban, hogy a kisebb településekben is gyarapodott a vendéglátó helyek hálózata, javult szolgáltatásuk színvonala. Az elmúlt évtizedben igen erősen megnövekedett a falusi településekben is az igény a különféle szolgáltatások iránt. A háztartások gépesítettségének színvonala gyors ütemben emelkedett. Ennek következményeként jelentősen fejlődött a szolgáltatási intézmények hálózata. Működésük színvonala azonban messze elmarad a velük szemben megnyilvánuló igényektől.

Különösen nagy gond a kis- és aprófalvak előregedő népességstruktúrájában az öregekről való gondoskodás megfelelő intézményi rendszerének hiánya vagy nem kielégítő színvonala. Bár a tsz-ek jelentős hányada igen sokat tett és tesz idős nyugdíjas dolgo-

zőik szociális ellátása érdekében, az átfogó gondoskodás tárgyi feltételei, intézményi keretei azonban ma még kevésbé biztosítottak. Legfontosabb társadalmi, illetve szociálpolitikai feladataink egyike a falusi településekben élő idős emberekről való gondoskodás, törődés intézményesített feltételeinek átfogó megteremtése, biztosítása.

Az elmúlt évtizedben sok kezdeményezés történt a falusi települések közintézmény-ellátottsági viszonyainak fejlesztése, korszerűsítése érdekében. Sok jó példával találkozunk az intézmények tömbösített elhelyezését illetően. Jó például szolgálnak a több helyütt épült nevelési központok. A ráfordított energia- és pénzeszközök hatékonysága a nem kellően koordinált fejlesztések, a nem kielégítő és átgondolt telephelyválasztások miatt azonban nem éri el a szükséges, illetve kívánt színvonalat.

A falusi települések mind nagyobb hányadát érinti a településhálózat strukturális változásának folyamata. Különböző okok játszanak közre a falusi települések egymás közötti agglomerálódásának, területi összefonódásának folyamatában. Meghatározó szerepe van ebben a folyamatban a természeti-földrajzi adottságoknak, mint például folyó menti elhelyezkedés, domborzati viszonyok, talajadottság stb. Az utóbbi évtizedben a vonalas infrastruktúra segíti elő a falusi települések, településegységek fejlődését, területi összefonódását, egymás közötti agglomerálódását. Ebben a közlekedési vonalak mellett különösen nagy szerepe van a közműves vízellátás rendszereinek. E folyamat eredményeként bonyolultabb feladatok megoldását jelentő helyzettel állunk szemben a területfelhasználás rendszerének alakítását, az infrastruktúra összehangolt fejlesztését, valamint az egymással összefonódó, s lényegében egy településtestté alakuló falusi települések vonatkozásában a központok és alközpontok elhelyezését illetően is. Külön kell említenünk, hogy e folyamat egyik sajátos vonása a környezetvédelmi feladatok hangsúlyozottabb előtérbe kerülése az érintett településekben.

A jelentős fejlődés átformálta a falu külső képét, egykori sajátos építészeti karakterét, beépítésének jellegét. A nagyarányú lakásépítés, a közintézményhálózat gyarodásának eredményeként kibontakozóban van falusi településeink új arculata, megváltozott karaktere. Új léptékek, új színek jelennek meg. A mai kép ellentmondásos. Felbomlott a hagyományos falukép, beépítési jelleg: úgy is fogalmazhatnánk, megbomlott — a tartalom mélyreható átalakulása, változása következtében — az összhang a falusi életmiliő és az életfunkciók elemei, formai jegyei között. A mára kialakult állapot még nem tükrözi a lehetséges mértékben az újat, a társadalmi fejlődésünk mai szakaszában már elvárható építészeti—térbeli megjelenést.

Vegyes benyomást nyújt a lakásépítés építészeti színvonala, minősége, térhatása, lakókörnyezet-formáló ereje, következménye. A közintézmények között sok jó példával találkozunk. Ennek ellenére ma még nem töltik be azt a szerepet a falu építészeti—térbeli karakterének formálásában, mint egykor — s majdnem kizárólagos jelleggel — a kultikus létesítmények. A hagyomány nem ötvöződik a kívánt, illetve a lehetséges mértékben az újjal, a mai felfogásunk szerint vallott korszerűvel. Nem eléggé becsültük, illetve becsüljük meg a múlt értékeit: azok nem kellően épülnek be falusi településeink mai architektúrájába, térbeli együttesébe (illetve együtteseibe), nem gazdagítják a beépítés színvonalát. Sajnálatos körülmény az is, hogy a természeti—táji adottságokat, értékeket sem vesszük kellően figyelembe, nem a szükséges mértékben őrizzük meg azokat, élünk velük. Adósak vagyunk a társadalmi—gazdasági fejlődés követelményeinek megfelelő, a korszerűség igényeit kielégítő, de sajátos hagyományait megőrző és tudatosan hasznosító falusi települések fejlesztése, tervezése elméleti—metodológiai alapjainak elmélyült tanulmányozásával, kidolgozásával.

Nem kevés a falusi településekre készített *rendezési tervek* száma. Jogos a kérdés, elősegítették-e, illetve elősegítik-e ezek a rendezési tervek a falusi települések kedvező irányú, a kor társadalmi követelményeivel egyező fejlődését, átalakulását? Alapkérdés, biztosítják-e rendezési terveink azokat a feltételeket, amelyek között a falvakban élő, ott dolgozó emberek életkörülményei a városihoz közelítenek, elősegítik-e az urbanizálódási folyamatból fakadó igények kielégítését? Sajnos szomorú tény, hogy a rendezési tervek jelentős mértékben csak írott malasztok maradnak. Csak kismértékben segítik elő a falusi települések kívánatos jellegű, rendezett átalakulását, korszerűsödését. Ennek sokféle oka van. Nem megfelelő a végrehajtás. Az apparátus csak kismértékben alkalmas arra, hogy a rendezési tervek végrehajtásának feltételeit biztosítsa, a tervekben foglalt javalslatoknak érvényt szerezzen. Vagy nem megfelelő a felkészültsége, vagy egyéb más teendői nem adnak lehetőséget a rendezési tervekkel való érdemleges foglalkozásra, az abban meghatározottak tudatos és következetes érvényesítésére.

Objektív gátja, fékezője, tényezője a rendezési tervek megvalósításának az a körülmény, hogy sok esetben a legszükségesebb erőforrások sem állnak rendelkezésre a közösségi célú fejlesztések, beruházások érdekében. Szinte naponta találjuk szembe magunkat azzal a helyzettel, amikor — a legszükségesebb eszközök hiányában — meg kell alkudnunk a kialakult körülményekkel, ennek több évtized távlatára ható konzerváló, merevítő hatásával, követelményeivel. S végül, de nem elhanyagolható tényező

a lakosság részvételének kérdése. Jogos lehet az a kérdés, ismeri-e a lakosság településének fejlesztési-rendezési tervét, magáénak érzi-e azt? Nem ismerjük vagy alig ismerjük véleményét azzal kapcsolatosan, hogy mit tenne a tervben foglaltak megvalósítása érdekében. Ezen túlmenően azonban a rendezési terveink elvi, módszertani alapjai is sok kérdést vetnek fel. Korábban, sok esetben még ma is, a falut a város képeére akartuk formálni. Faluépítési, falurendezési terveink a városrendezési, városépítési tervek adekvát kiadásai voltak. Kevéssé számoltunk, vettük figyelembe a hagyományok kötelező erejét, a gazdag történelmi örökség ma is élő és jövőben is respektálandó értékeit. Ebből következően nem lehet véletlen, hogy ilyen jellegű torzulásból fakadó következmények miatt rendezési terveink nem érik el azt, amit várunk tőlük, amit a nagy szellemi erőfeszítés és anyagi eszközök ráfordítása mellett el kellene érniük.

Mai társadalmi és gazdasági helyzetünkben megkülönböztetett jelentősége van a falusi településekkel történő foglalkozásnak. Ehhez egyaránt fűződnek társadalmi és gazdasági érdekeink. Alapvető követelménynek kell tekintenünk, hogy a falusi települések mind nagyobb hányadában biztosítsuk az ott élő népesség megtartását, pontosabban kifejezve, a falusi települések — lehetőség szerint mind nagyobb hányada — népességmegtartó képességének biztosítását, az ehhez szükséges feltételek megteremtését. Ebből következően az országos településhálózatfejlesztési politia integráns, szerves részeként olyan falufejlesztési magatartásra van szükség, amely elősegíteni, biztosítani képes a falvakban élő emberek megfelelő életkörülményeit, illetve a falvakban folyó termelés feltételeit. Vagyis olyan infrastruktúra-ellátottságot kell biztosítani, összességében olyan települési viszonyokat kell teremteni, amelyek a gazdasági és társadalmi elvárásoknak együttesen megfelelnek.

Ebből következően megkülönböztetett figyelem kell hogy övezze a falurendezés, faluépítés kérdéseit. Korábbi gyakorlatunk sokoldalú és mélyreható értékelésre, illetve átértékelésre van szükség. Olyan falurendezési, faluépítési elvekre van szükségünk, amelyek egyaránt megfelelnek a termelés érdekeinek, és a falvakban élő, ott dolgozó lakosság életkörülményeinek javításából fakadó követelményeknek. Vagyis a falurendezés elveinek egyrészt a termelés, különösen a komplex élelmiszergazdaság fejlesztésének érdekeit kell szem előtt tartaniok, másrészt pedig a kulturáltabb, korszerűbb települési viszonyok megteremtését kell biztosítaniok.

Lényegében ez azt jelenti, hogy világos elképzelésekkel, egyértelmű és következetes politikával kell rendelkezniük, amely a falusi települések átalakítá-

sának, fejlesztésének irányát meghatározza. Állami erőforrások igénybevételével kevéssé számolhatunk a falufejlesztési célok realizálása kapcsán. Legalábbis számottevő mértékben az elkövetkezendő években ennek nincsenek meg a reális lehetőségei. Ezért megkülönböztetett figyelmet kell fordítani a lakosság érdekelttségének növelésére, a lakossági erőforrások, fizikai munkája még hatékonyabb, összehangoltabb igénybevételére a falusi települések fejlesztése során.

Sok vitát váltottak és váltanak ki a falusi településeink fejlesztésének irányításával összefüggő kérdések. Ez egyaránt vonatkozik az igazgatási tevékenységre, a választott testületek képviseleti munkájára és a tanácsi szakapparátus által ellátott feladatokra, valamint a falusi települések gazdálkodásában ma fennálló problémákra, feszültségekre, ellentmondásokra és anomáliákra. A kellően megalapozott állásfoglalást nagyon megnehezíti az a körülmény, hogy a mai helyzet bemutatására hivatott vizsgálatok köre nem teljes. Vitathatatlan, hogy a jelenlegi közgazdasági rendszer működési mechanizmusa sok vonatkozásban nem felel meg a megváltozott körülmények között a falufejlesztés irányításával szemben támasztható követelményeknek. A helyi közösségek érdekérvényesítési lehetőségei ma még korlátozottak, a jogok érvényesítésének feltételei sok esetben nem, vagy alig biztosítottak.

Ebből következik, hogy a falufejlesztés tudatos irányításának kulcskérdése a közgazdasági rendszer továbbfejlesztése, tökéletesítése a megváltozott körülményekkel és követelményekkel összhangban: a központi akarat és a helyi közösségek érdekeinek sokoldalú ütköztetése és közelítése, különös tekintettel a falusi települések fejlesztésében érdekelt — lakosság, tanácsok, mezőgazdasági, ipari üzemek, különféle szervezetek, fogyasztási szövetkezetek — érdekeinek kölcsönös egyeztetésére, együttműködésük új módszereinek és formáinak alkalmazására a mindenkorai lehetőségeknek megfelelő gazdálkodási feltételek biztosítása, a helyi önállóság messzemenő érvényesítése alapján.

A falusi települések fejlesztésének elsődleges követelménye az anyagi eszközök elosztása és újraelosztási rendszerének felülvizsgálata és megválasztása a falusi települések javára, a központi és a helyi források, a lakossági hozzájárulások felhasználási feltételeinek új alapokon történő szabályozása.

A falvak fejlődésének a jövőben is egyik döntő alapkérdése a tömeges lakásépítés. Egyértelműbb politikával kell rendelkezniük ennek irányítása érdekében. Mi legyen a falvak fejlődésének jövője? Erőteljesebben kell szorgalmaznunk a meglévő lakóterületek átépítését, amely nemcsak a lakosság életkörülményeinek javítását, hanem egy gazdaságosabb, korszerűbb és egyben kompaktabb település-

szerkezet kialakítását hivatott szolgálni. Ugyanakkor számot kell adnunk arról is, hogy az egyes települések területe tovább nő, s az új beépítés a jövőben is a falusi települések fejlődésének egyik markáns, jellemző tényezője lesz. Ebből fakadóan újra kell értékelnünk a tervezési módszereket, a tervezési beavatkozás egész eszköztárát, a falufejlődés tudatosabb orientálása, irányítása érdekében. Ebben a tervezés mellett megkülönböztetett szerepe van a végrehajtásnak, különösen a falusi építési tevékenység irányítását, szabályozását ellátni hivatott építéspolitikai szerveknek, az általuk eszközölt döntéseknek.

Ki kell dolgozni a megváltozott követelményeknek megfelelően a telekellátás biztosításának, a különböző rendeltetésű akcióterületek előkészítésének, igénybevételének új feltételrendszerét. Ugyanakkor minden eszközzel gátat kell szabni a mezőgazdaságilag hasznosított értékes földterületek igénybevételének. Ebben — többek között — fontos tényező lehet az infrastruktúra vonalas létesítményei területkarékos elhelyezését szabályozó intézkedések.

Az új falufejllesztési politika legfontosabb követelménye az, hogy a falut ne tekintsük városnak, a falu építése, fejlesztése során ne a várost utánozzuk, a falu ne a város mása, annak felettébb rossz kiadása legyen. A falu jövőben is falu legyen, az maradjon, a megváltozott társadalmi körülményeknek és a gazdasági feltételeknek megfelelően. Így lehet korszerű, vagy korszerűbb, ugyanakkor megőrizve hagyományait, építészeti, térbeli alakításának nemes tradícióit, a nép évszázadokon keresztül felhalmozott településformáló, építő tevékenységének ma is maradandó értékeit.

Súlyponti kérdése falvaink fejlődésének az infrastruktúra-ellátottsági viszonyok javítása. Ebből a szempontból a prioritást élvező feladatok közül a

következőket említhetjük: legfontosabb az egészséges ivóvízellátás biztosítása; határozottabb lépéseket kell tenni a csatornázás kiépítése érdekében. (erre számtalan, viszonylag olcsó műszaki megoldás kínálkozik); biztosítani kell a hírközlés hálózatának gyorsabb fejlesztését, a falusi települések útelátottsági viszonyainak javítását, különösen az alföldi térségekben.

A közintézmény-ellátottság szempontjából megkülönböztetett szerepe van az oktatás és a művelődés intézményeinek, az általuk biztosított szolgáltatásoknak, az egészségügyi ellátásnak és a kereskedelmi igények színvonalasabb kielégítésének. A közintézmények építésének jobb összehangolása, a rendelkezésre álló anyagi, pénzügyi eszközök és más erőforrások koordináltabb felhasználására van szükség, a rendelkezésre álló lehetőségek tudatosabb kiaknázásával. Ugyanez vonatkozik a közműfejlesztésre és építésre is.

S végül, de nem utolsósorban, nem lehet közömbös számunkra a falusi települések építészeti arculatának formálása. Őrizzék meg falvaink mindazt az előnyt, ami sajátjuk; őrizzék meg a természet közelségéből, a táji adottságokból fakadó lehetőségeiket. Ugyanakkor ötvözzék magukba a korszerű építési eljárásokból, technikai és technológiai megoldásokból adódó előnyöket az emberek minőségi igényeket kielégítő életkörülményeinek formálása érdekében.

A falusi települések minden vonatkozásban hatalmas értéket képviselnek. Mai és jövőbeli gazdaságpolitikai érdekeink, társadalompolitikai céljainkból fakadó követelmények egyaránt igénylik, sürgetik, hogy minden lehetségest megtegyünk falusi településeink és az azokban élő, dolgozó emberek sorsának javításáért.

KORREFERÁTUMOK

DR. BERÉNYI SÁNDOR

A magyar települési rendszer új pályára tér át, amelyet a társadalmi—gazdasági fejlődés új belső és külső feltételrendszere alakított ki. A Magyar Tudományos Akadémia Településtudományi Bizottsága jó szolgálatot tett a településfejlesztési politika tudományos megalapozásában azzal, hogy a falusi települési rendszer témakörében tudományos konferenciát rendezett. A falusi települési rendszer területén jelentkeznek az elmúlt településfejlesztési periódus korszakos eredményei, de ellentmondásai is. Az új településfejlesztési politikára való áttérés

legtöbb kérdőjele is a falusi települési rendszert érinti. A falusi települési rendszer sokrétűsége, változatossága is igényli e települési forma önálló tudományos vizsgálatát.

1. *A közigazgatási rendszer és a települési rendszer összefüggése* közismert, a közigazgatás egyik meghatározója a települési rendszer fejlődésének, egyben a települési rendszer, a gazdaságirányítási rendszer mellett az, amely közvetlenül alakítja a közigazgatási intézmény és eszközrendszert, így ez a legérzékenyebben reagál a települési rendszer-

ben lezajlott minden változásra. A közigazgatási rendszer jelentőségét az is hangsúlyozza, hogy a *társadalom a települési rendszer tudatos és tudományos irányításában, fejlesztésében elsősorban a közigazgatásra mint intézményrendszerre támaszkodik*. Ugyanakkor a tudatos, tudományos irányítás rendelkezésére álló *eszközrendszer* is elsősorban a közigazgatás révén realizálódik. A közigazgatás keret ad a települési rendszer fejlődésének. Ebben a keretben zajlik le többek között a központi irányítás érvényesítése és egyben a helyi önállóság garantálása, a társadalmi erőforrások a közvetlen és képviseleti demokrácia alapján történő mobilitása. Ennek ellenére a közigazgatási kereteket nem szabad túlbecsülnünk – mint ahogyan ezt napjainkban több esetben tapasztaljuk – a települési rendszer fejlődésében, az ott lezajlott változásokban. A közigazgatás elősegítheti a pozitív fejlődési tendenciák kibontakozását, fékezheti, gátolhatja a nemkívánatos irányzatok alakulását, de távolról sincs olyan meghatározó szerepe a közigazgatásnak, mint azt sok esetben feltételezik. A közigazgatás fejlesztésében az egyik meghatározó tényező maga a települési rendszer, mindenekelött a közigazgatási területi beosztásban, a települések közigazgatási szervezeti formájában. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a *közigazgatás sem előre nem szaladhat, sem le nem maradhat a települési rendszer fejlődésétől*. Nem egy külföldi ország tapasztalata bizonyítja, hogy az urbanizációs fejlődés későbbi szakaszához igazított közigazgatási reform nem járt kedvező hatással a települések fejlődésére, sőt felerősödtek a települési rendszer belső ellentmondásai. Ugyanígy igaz az is, hogy a települési rendszerrel nem adekvát közigazgatási területi beosztás, települési közigazgatási szerveződési formák is társadalmi konfliktusokhoz, az ellentmondások felerősödéséhez vezethetnek. A túlélt közigazgatási konstrukciók az egyébként esetlegesen helyen településpolitikai célokat is a társadalmi valóságban eltorzíthatják. Véleményem szerint a közigazgatás egész intézményrendszerét, a területi beosztást, a települések igazgatási, jogi formáját *állandóan fejlesztenünk kellene, elsősorban az evolúciós utat kell követnünk*: a progresszív szerveződési formák kibontakoztatását, a területi beosztás, a települési közigazgatási rendszer *flycatcher* alakítását, és *kivételesen kerülhet sor nagy, átfogó reformokra*, amelyek szükségképpen társadalmi megrázkódtatásokkal járnak és így hosszú időszakra lekötik az élő, alkotó energiákat.

2. A magyar államigazgatási rendszer elmúlt másfél évtizedes fejlődése egészébe teret adott a települési rendszer fejlődésének. Elősegítette a falvak fejlődését is. E rendszer keretei között kibon-

takozhattak az urbanizációs fejlődés igényeinek megfelelő államigazgatási intézmények, szervezési formációk és összességében elősegítették a települési rendszer dinamikus fejlődését. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt azonban, hogy 1970-ig a magyar államigazgatási rendszer, mindenekelött a tanácsrendszer, a települési rendszer közigazgatási szervezeti formái nem változtak, miközben egész települési rendszerünkben, de főként a falvakban korszakos jellegű változások tanúi lehettünk. *Az új tanács törvény 1971-ben történt megalkotása a községi igazgatás fejlesztésében későn következett be*, és ezt csak viszonylag kevésbé enyhíthette az, hogy 1965-től az Elnöki Tanács által adott felhatalmazás alapján a községi igazgatás átalakítási folyamata elkezdődhetett. Emlékeznünk kell arra, hogy már a 60-as évek közepén, éppen a községi igazgatás reformja érdekében sor került a községi törvény tervezetének előmunkálataira, amelynek megalkotása lehetővé tette volna a falusi települési rendszer új minőségének megfelelő, községi igazgatási rendszer kialakítását. Így, ha elkésetten is, az 1971. évi új tanács törvény, amely sok mindenben közigazgatási reformnak tekinthető, tette lehetővé, hogy a községi igazgatás új, korszerű, a kor követelményeinek megfelelő rendszere kialakulhasson. Az 1971-es közigazgatási területi reform – amelyet az új tanács törvény fémjelez – elsősorban a községek fejlődésének új feltételeit teremtette meg, mindenekelött a községi igazgatás tekintetében hozott lényeges változásokat. A változások között első helyen kell említenünk a *járás szintű igazgatás gyakorlati megszűnését, a községek kikerültek a járás nyomasztó gyámkodása, hatalma alól*, a jelenlegi járási hivatalok a megyei irányítást és felügyeletet közvetítő, egyes szakhatósági területeken pedig a községi igazgatást támogató, kiegészítő szerepkört töltenek be. Ennek következtében *megegyesült a községi tanácsok népképviselői, önkormányzati tevékenysége*, kibontakozhattak a helyi erőforrások, erősödött a községi tanács közösséget szervező, irányító szerepe és ezzel az egész tanácsrendszer demokratizmusának megerősödéséhez is hozzájárult ez a megoldás. Az államigazgatási hatósági tevékenység folyamatos fejlesztése, a hatáskörök decentralizációja következtében a magyar történelemben először váltak a községi tanácsok igazgatási szervei tényleges elsőfokú hatóságokká, amelyek ma már az államigazgatási hatósági ügyek túlnyomó többségében ellátják az elsőfokú szakhatósági feladatokat. E téren is közeledett a községi lakos helyzete a városi lakosságéhoz, és ez a tény önmagában is erősegítette a községi tanácsok demokratikus pozícióját. Ezzel egyidejűleg ugyan csak hosszabb folyamat eredményeként kell érté-

kelnünk a községi szakigazgatási személyi állomány szakmai és műveltségi szintjének fejlődését és azt, hogy csökkent e személyi állomány bérezése tekintetében meglevő elmaradása más közigazgatási szint-hez képest.

Az 1971-ben kialakult területi, helyi igazgatási rendszerünk lényegesen új és állandóan fejlődő intézménye a *városkörnyéki igazgatási rendszer*, amely ma már 61 várost és 387 községet érint.

Végül e rendszer harmadik leglényegesebb, a községek, falvak fejlődését jól szolgáló vonásaként meg kell említenünk a *társulások kialakulását*: a községi tanácsok közötti, a városok és a községek tanácsai közötti társulásokat, a települések közötti együttműködést — ideértve a településen belül működő gazdasági szervezetek és a tanácsok közötti együttműködést is. E társulások között, magától értetődően, legfontosabbnak a *közös községi tanácsok kialakulását* tekinthetjük, amely 2335 község 715 közös tanács keretében történő igazgatását jelenti.

A több mint egy évtizedes folyamat pozitív értékelése mellett fel kell figyelnünk e rendszer működésének egyes kedvezőtlen irányzataira. Ezek között első helyen említhetjük, hogy *lassan bontakozott ki a városok és községek együttes igazgatásának rendszere*, azaz a városkörnyéki igazgatási rendszer, és távolról sem érte el a kívánatos szintet a városok és községek együttes fejlesztése, a városok és községek közötti együttműködés fejlődése. Másodszor a *közös községi tanácsok* intézményét tekintve meg kell állapítanunk, hogy azok szervezése *az indokolt méreteket meghaladta*, és a társközségek képviselete, önálló közléte nem fejlődött kellőképpen e rendszer keretei között.

3. *A magyar falusi települési rendszer fejlődését*, az urbanizációs úton való továbbhaladását *olyan községi igazgatási rendszer szolgálja, amely három alapkövetelményt egyidejűleg képes megvalósítani. Éspedig: a) a társulás; b) önállóság-demokrácia; c) differenciáltság.*

A modern települési rendszerek alapvető sajátossága a *települések társulása a közös érdekű feladatok megvalósítására*. Ez a követelmény nemcsak a községekre igaz, vonatkozik ez a városokra is, a város-együttesekre, a város-község együttesekre, nagyvárosi agglomerációkra stb. A községeknél azonban fokozottabban jelentkezik a társulás követelménye, azaz az, hogy a községek önmagunkban nem, csak más községekkel, illetve városokkal társulva tudják megoldani a közigazgatásra háruló feladatokat, ideértve a gazdasági—kulturális, egészségügyi—szociális szolgáltatásokat is.

Az *önállóság, a demokrácia követelménye* szintén valamennyi településre vonatkozik, azonban első sorban a községek azok, amelyek *emberléptékű mére-*

teiknél fogva alkalmasak arra, hogy a képviseleti és közvetlen demokrácia összekapcsolásával bevonják lakosságukat a közügyek intézésébe, teljes jogú és felelős gazdáivá váljanak településüknek.

A *differenciáltság követelménye* azt jelenti — általában valamennyi országban, de *Magyarországra különösen vonatkozik ez* —, hogy a településrendszer sokféle változatot foglal magába, így aligha lehetséges valamennyi községtípusra egységes szervezeti formát kialakítani. Vonatkozik ez a középszintű igazgatás rendszerére, a városok és községek közötti igazgatási kapcsolatokra is. Tehát csak egy differenciált, a különböző települési formákhoz igazodó, ebből következően több változatot magába foglaló igazgatási rendszer elégítheti ki a magyar községi települési rendszer igényeit.

4. A mai magyar községi igazgatási rendszerben *az indokoltnál kevesebb az önálló tanáccsal rendelkező községek száma (679)*. Ezért felül kell vizsgálni a közös községi tanácsok rendszerét és a jövőben — ahol ennek a feltételei megvannak — engedni kell az önálló közös községi tanács megalakítási jog érvényesítését. Ez nem jelenti azt, hogy az önálló községi tanácsok önmagukban képesek lennének gondoskodni lakosságuk szükségleteinek kielégítéséről, ideértve a magasabb szintű igazgatási szolgáltatásokat is. Az önálló községi tanácsok is más községekkel vagy városokkal társulva tudhatják megvalósítani a település fejlesztését, a települési funkciók kielégítését.

5. *A közös községi tanácsok intézménye* — az általános kritikai közfelfogás ellenére — a községi igazgatásrendszer korszerű intézménye, amelynek fenntartása a jövőben is indokolt. Emellett bizonyos változások indokoltak. Ezek között első helyen említeném, hogy az indokoltnál nagyobb mérvűnek látszik a közös községi tanács intézményébe vont községek száma. Ugyanakkor a közös községi tanácsok jelentős részénél észlelhető, hogy nem felel meg a településhálózat-fejlesztési tervnek. A községek közötti funkcionális kapcsolatok ugyanis *másfajta tömörülést tennének indokolttá*, és ez nagymértékben hozzájárul azokhoz a társadalmi feszültségekhez, amelyek a közös községi tanácsok területén társadalmunkban jelentkeznek. Ezért arra kell törekedni, hogy a közös községi tanácsok a ténylegesen létező, funkcionális kapcsolatok alapján alakuljanak ki, mint községi társulások, mert ez a közös érdeknek tényleges társadalmi realitását jelenti és ezért működésük megalapozottá válhat. A közös községi tanácsok fenntartását mindenekelőtt az indokolja, hogy a községek túlnyomó többsége az önálló közigazgatási funkciók ellátására nem képes. Az a tény, hogy a járástól a községekhez került az elsőfokú szakhatósági feladatok ellátása, *csak a kö-*

zós községi tanácsok létrehozása biztosítható. Ezzel a községi közigazgatás közelebb került a lakossághoz és az a községi lakosság irányítása, felügyelete alá került az általuk választott közös községi tanács révén. Szakszerű közigazgatás, mint amilyen ma — bizonyos fenntartásaink mellett — a mai községi igazgatás, csak ilyen szervezeti keretek között oldható meg. Természetesen jelentős kérdés az is, hogy ezen községi települések csak közösen képesek fenntartani alapfokú ellátási intézményeket is. A közös községi tanács struktúrájában bizonyos változtatások azonban indokoltá válnak. Mindenekelőtt biztosítani kell, hogy a községi tanácson belül elkülönült képvisellete legyen a társközségeknek, illetve a székhelyközségben megválasztott tanácstagok ne majorizálhassák a közös községi tanácsot. Ez az igény a falugyűlés intézményének a továbbfejlesztését, erősítését igényli és szükségessé válhat ennek érdekében néhány olyan döntési hatáskörnek a falugyűlés jogkörébe adása, amely az egyes községek önálló életét illeti. A községek önálló létének a közös községi tanácsi struktúrán belüli erősítését szolgálhatja az is, hogy *a községi vagyon egy részét elkülönítjük* és afelett a rendelkezést az egyes községek hatáskörébe utaljuk (falugyűlés, tanácstagjai csoport stb.).

6. *A községi társulás* korunkra jellemző és annak legmegfelelőbb formája a *községsszövetségek* kialakítása. A községsszövetségek komplex, sokoldalú társulások, amelyek biztosítják a közösségi szükségletek magas színvonalú kielégítését, a magasabb szintű közigazgatási szolgáltatásokat, azonban ezzel egyidejűleg biztosítják a községek önálló létét, a községek érdekeit összehangolását és egyeztetését. A községsszövetségek fejlesztése, kialakítása, azok változatainak kimunkálása még előttünk áll. Véleményem szerint a közös községi tanács is egy sajátos községsszövetség, amelyben az integráció állami és jogi keretei szorosabbak, mint az általában a községsszövetségekre jellemző.

7. Már ma is széles körben kialakult a községi tanácsok együttműködése, társulása egyes közös célok megvalósítására. Ezek úgynevezett *céltársulásoknak* tekintjük, amelyeknek számtalan változata létezik már ma is és lehetséges a jövőben. A céltársulások is az urbanizációs fejlődésnek megfelelő közigazgatási szervezeti formációk, és ezért támogatásuk, ösztönzésük kívánatos.

8. *A községi igazgatás egyik alapkérdése a közép-szintű igazgatás* mikénti megoldása. Az elmúlt évtized legörvendetesebb fejlődési produktuma az úgynevezett városkörnyéki igazgatási rendszer létrejötte. A városkörnyéki igazgatási rendszer kialakulása igen lassan történt, az eredeti szándékok és motivációk a mai szintnél sokkal szerényebbek voltak. Ezért is a városkörnyéki igazgatásnak ma valójában

többféle formája létezik. Egyes városkörnyéki igazgatási rendszerek tulajdonképpen a járások megszüntetésének a következményei, amikor a járás egyes községeit szétosztották a városok között, illetve más járásokhoz csatolták, és ezért szükségképpen néhány község városi igazgatási rendszerbe került. Ma már léteznek azonban olyan városkörnyéki igazgatási rendszerek is, amelyek egy-egy járási térséget ölelnek fel, illetve amelyek a valóságosan létező városkörnyéki településeket egy egységes igazgatási rendszerbe fogják. A városkörnyéki igazgatási rendszer nem tekinthető tisztán magyar sajátosságnak, a világ szinte valamennyi országában, ahol az urbanizációs fejlődés egy meghatározott szintet elért, létező szervezeti formának tekinthetjük. A városkörnyéki igazgatás egyrészt közvetíti a megyei vezetést és felügyeletet, illetve a szakhatósági feladatok tekintetében kiegészíti a községi igazgatást. *Ennyiben a városi végrehajtó bizottság titkára, illetve a szakapparátus a járási hivatal funkciót látja el.* Ezen túlmenően azonban a ténylegesen élő funkcionális kapcsolatok alapján egy együttes igazgatási keretet nyújt a városok és községek szövetkezésének, egy magasabb szintű, összehangolt települési rendszer kialakulásának és fejlődésének. Ez utóbbi ma még kevésbé alakult ki országunkban. A városkörnyéki igazgatási rendszerben ennek ellenére fenn kell tartani azt a jogi konstrukciót, hogy a városi végrehajtó bizottság titkára közvetíti a megyei irányítást és felügyeletet, — illetve a városi szakigazgatási szervek első- és másodfokú szakhatósági funkciókat látnak el. Ennek az oka egyszerű, ezzel biztosítjuk azt, hogy *a városi tanács és annak végrehajtó bizottsága nem lát el felügyeletet a községek felett, azaz a városkörnyéki igazgatási rendszerben mellérendeltség van a város és község között.* A város és a község szövetkezik — túl az állami hatósági kapcsolatokon — a közös érdekű feladatok megoldására. A város—község szövetség jogi keretei ma még eléggé kimunkálatlanok, bár igen jó tapasztalatokkal is rendelkezünk, a települési érdekeknek megfelelő igazgatási jogi konstrukció kimunkálása még szükségesnek látszik. E rendszerben hangsúlyoznunk kell azt, hogy nem rendelődik alá a községi tanács, a községi végrehajtó bizottság a városi tanácsnak és végrehajtó bizottságnak. Szervezeti integrációjuk azonban lehetségessé teszi együttes fejlesztésüket, közös érdekű feladataik optimális, gazdaságos, a községek érdekeit is jobban kielégítő megoldását.

Alapvető és vitatott kérdés napjainkban az, hogy mennyiben szélesítsük ki a városkörnyéki igazgatási rendszert, azaz *mikor* tegyük teljessé és térjünk rá egy olyan rendszerre, amelyben *teljesen megszűnik a járási közigazgatási területi egység és a járási hivatal.* Ez igen bonyolult kérdés, de véleményünk szerint, *a közeljövőben* áttérhetünk rá mint alapvető

középszintű igazgatási formációra. Az országnak azokban a térségeiben, ahol hiányoznak a városok, azaz városhiányos a térség, átmenetileg fent lehet tartani a járási hivatalokat, de jelenlegihez képest megváltozott szerepkörben. E járási hivatalok elsősorban a községszövetségek szervezőiként lépnek fel — megtartva a megyei felügyeletet, irányítást közvetítő funkciókat — szervezik térségükben a községi tanácsok együttműködését, ösztönzik a társulásokat, ideértve a városok és községek közötti társulásokat is, és előkészítik a térség városi rangú központjának a kialakulását és fejlődését.

9. *A nagyvárosi agglomerációba tartozó községek igazgatásában a fő szabály az lehet, hogy e községek megtartva önálló állami létüket, képviseleti, önkormányzati szerveiket, a nagyváros és környéke egységes igazgatási rendszerébe kerülnek bele,* amely sok tekintetben hasonlíthat a városkörnyéki igazgatási rendszerhez, de ettől eltérő, sajátos megoldások is szükségesek. E kérdések tudományos feldolgozása, a különböző nagyvárosi agglomerációk sajátosságainak felmérése nagyrészt még megoldatlannak tekinthető.

10. A községi igazgatási rendszereknek a településfejlődés olyan törvényszerűségeivel kell összhangban állniuk, hogy biztosítsák egyrészt a *települések közötti versenyt*, másrészt előmozdítsák a *települések közötti funkció megosztást*. Tudomásul kell vennünk, hogy nem lehet a településfejlesztés irányítása oly szoros, amely a község vagy bármely település sorsát és jövőjét egyértelműen egyszer s mindenkorra meghatározza. Ilyen igény irreális is lenne. A településrendszerben benne rejlik a települések közötti verseny lehetősége, azt az igazgatási rendszernek lehetővé kell tennie, mikörben a köz-igazgatás gondoskodik a települések közötti különbségek fokozatos mérsékléséről és kiegyenlítéséről. A települések közötti funkciómegosztás szintén a települési rendszer belső törvényszerűsége, amelyet a jelenlegi közigazgatási rendszer sokszor fékez és gátol, indokolatlanul törekszik egyes településeknél bizonyos funkciók teljes körű kiépítésére, amely mellett, hogy társadalmilag gazdaságtalan, az egyes települések fejlődését is fékezi.

11. *A modern urbanizációs fejlődés igényeinek megfelelő, de egyben a demokráciát erősítő szervezeti forma a települések (községek, illetőleg városok) társulása.* A társulás ugyanis *csökkenti a hierarchikus szint funkcióit, erősíti a horizontális szintű koordinációt.* Ezért a társulást ebben a relációban is végig kell gondolnunk, azaz mint a hierarchikus hatalom gyengítésének, a demokrácia erősítésének a kérdését, az érdekek egyeztetésének, a közös érdekű feladatoknak együttes megoldását.

12. *A társulás jogi kérdései között a vállalatok*

(gazdasági szervezetek) és az *intézetek közös igazgatásának szervezeti és jogi kereteit* ki kell munkálnunk. Amíg a vállalatoknál a vállalati társulási jog az érdekegyeztetésnek és egyben a racionális igazgatási kereteknek ma gazdag változatát nyújtja, az intézetek tekintetében ezt nem mondhatjuk el.

Ezért célszerű lenne például az intézetek esetében döntési joggal rendelkező felügyelő bizottságok létrehozása, amelyekben a szolgáltatásban érdekelt települési közösségek képviselést kapnának.

13. A községi igazgatást illetően már a bevezetőben hangsúlyoztuk, hogy a község emberi mértékénél fogva lehetőséget nyújt a *képviseleti és a közvetlen demokrácia egyesítésére, a helyi erőforrások maximális felhasználására.* A községi képviseletnek és önkormányzatnak ezeket a vonásait lehet erősíteni. Többek között az is jó lenne, ha a községi tanácsok elnökei között nagyobb számban lennének társadalmi megbízatású elnökök, akik a községi lakosság egészének bizalmát bírják.

A községi igazgatásban is, de mindenféle település igazgatásában nagyon lényeges a települési rendszeren belül elkülönült települési közösségek önálló képviselétének biztosítása. Ez nemcsak a közös községi tanácson belül igényli az egyes községek önálló jogosítványainak (falugyűlés döntési jogköre, községi vagyon elkülönítése) a garantálását, hanem azokban a községekben is, amelyek több települési községből állnak.

A községi önkormányzat erősítésének alapkérdése a *községek gazdasági önállósága.* A jelenlegi rendszerben erre a lehetőség elsősorban a gazdasági szervezetek adóztatásában adott, amelyet a község önálló, saját bevételének kellene tekinteni. A jövőben a lakosság kommunális adóztatásának a bevezetése jelenthetné például a község gazdasági önállóságának további erősödését. A kommunális adóztatás nemcsak a község önállóságát erősítené, hanem szükségszerűen magával vonja a közösségi lakosság nagyobb fokú anyagi érdekelttségét is a községi szolgáltatások mi-kénti megszervezésében és ellátásában. A kommunális adóztatás bevezetésénél és kiterjesztésénél figyelembe kell vennünk azt is, hogy ezzel a lakosság a mainál lényegesen nagyobb áldozatvállalásra kényszerül a közösségi szükségletek kielégítésében. A községek gazdasági önállóságával összefüggésben merül fel a községi tulajdon kategóriájának bevezetése, amely reális és indokolt vitakérdés lehet a meg-szorítással, hogy a községi tulajdonba tartozó vagyontárgyak meghatározott társadalmi célt szolgálnak és a tulajdonváltás nem jelenti a vagyon céljelle-gének megszűnését. Az alapfokú oktatási és egészségügyi szolgáltatások biztosítása a Magyar Népköztársaság alkotmányában garantált. Ebből is kö-vetkezően a községek gazdasági önállósága, önfinan-

szírozása nem jelentheti, hogy a községekben nem biztosítandók ezen alapvető állampolgári jogok érvényesítésének feltételei. Ezért a központi állami pénzügyi támogatás az egyes községek közötti különbségek kiegyenlítési eszközöként mindig is szerepet fog játszani.

14. *A megyei irányításnak és felügyeletnek* a jövőben mindenképp meg kell változnia. A megyék elosztó szerepe a községek gazdasági önállóságának erősítésével egyidejűleg lényegesen csökkenthető. *A megyék felügyeleti és szakmai irányító tevékenységét* viszont erősíteni szükséges. A megye felügyeleti tevékenysége a tanácstörvényben biztosított demokratikus önkormányzati jogok érvényesítését is szolgálja. Ezért a felügyelet szerepének erősítése e megfontolások alapján feltétlenül indokolt. Indokolt a hatósági tevékenységben is erősíteni a megyék felügyeleti szerepét, mert mai községi igazgatásunk – magasabb szakmai színvonalának vitathatatlan ténye

mellett – számos vonatkozásban dűszfunkcionális, a hatósági előírások, jogi szabályok megsértését sok esetben tolerálja, eltűri. Ezért a községi önkormányzat és önállóság erősítése semmiféle vonatkozásban sem jelentheti azt, hogy a hatósági munkában a törvényesség következetes érvényesítése terén bármiféle engedményt tegyünk.

A megyék gazdasági szabályozó és elosztó szerepének a csökkentése mellett nem vitatható a központi anyagi támogatás, pénzügyi szabályozás mellőzhetetlensége. A központi pénzügyi támogatások, dotációk elsősorban *a szervező tőke szerepét játszatják, azaz ösztönzik a társulást, a szövetkezést, a közös intézmények létrehozását*, anyagi eszközök társítását és így az egyes szolgáltatásoknak a minden értelemben vett optimális megoldását. E mellett a központi pénzügyi támogatások kiegyenlítő funkciója a jövőben is követelmény, az állampolgári jogok érvényesítésének anyagi garانتálásaként.

TÓTH ZOLTÁN

A falusi települések fejlesztésében a különböző regionális és településrendezési tervfajtáknak több síkon és érvényesülő szerepük van. Rövid korreferátumomban elsősorban azzal szeretnék foglalkozni, hogy a különböző regionális és településrendezési tervek mennyiben alkalmasak a falufejlesztés tényleges befolyásolására. Ezzel kapcsolatban arra szeretnék koncentrálni, hogy milyen irányú elmozdulásra lenne szükség a tervezésben ahhoz, hogy terveink jobban segíthessék a falvak fejlesztését. Korreferátumom második részében a falusi telekellátás problémáit, jobbításának lehetőségeit érinteném.

Mindenekelőtt azonban – mielőtt ezeknek a kérdéseknek a taglalásába belemennék – szemléleti alapállásomat szeretném tisztázni a falufejlesztés kérdésében. Ezen a területen ugyanis ma jelentős véleménykülönbségek vannak és szeretném elkerülni, hogy az egyes részletkérdések tárgyalásánál minduntalan visszatérjek a tőlük elszakíthatatlan szemléleti alapkérdésekhez.

A falufejlesztést én csak a településhálózat egészének fejlesztésében, csak annak részeként tudom értelmezni. Ugyanakkor az a véleményem, hogy a településhálózat fejlesztésében az elmúlt időszak gyakorlatához viszonyítva növelni kell érzékenységnket az egyes településfajták – és közöttük is elsősorban a falvak – speciális problémái iránt. A településhálózat fejlesztése során az eddigiéknél tudatosabban kell kihasználni a településeknél is más-más jellegű adottságokat, melyek összegeződve az egész településhálózat fejlesztési hatékonyságát is

emelhetik. Ezek az adottságok a falvak és a városok viszonylatában egymástól karakteresen különböző csoportot is alkotnak, ezért a falvak városoktól megkülönböztetett kezelése egyben a helyi adottságok súlyának általános erősítését is jelenti a tervezésben. A falu hátrányos helyzetének felszámolására tett intézkedéseink nem jelenthetik a falu és a város beépítésében, lakásformákban, települési környezetben jelentkező különbségeinek olyan felszámolását, mely a falvak esetében átveszi a városok negatívumait anélkül, hogy azokat a többleteket biztosítani tudná, melyekért ezeket a negatívumokat a városokban vállaljuk. A korszerűsödő faluban továbbfejlesztve ugyan, de mégiscsak meg kell őrizzük a falusi települési rend pozitív adottságait. El kell érünk, hogy a falu ne hátrányt, hanem tényleges alternatívát adjon a városban való megtelepedés mellett a települési környezet viszonylatában is. Ilyen megközelítésből tartom aktuálisnak a falufejlesztéről külön is beszélni. Meggyőződésem ugyanis, hogy eddigi településfejlesztési gyakorlatunk városorientáltsága – ha ezt a gyakorlatot tovább folytatnánk – az egész településhálózat működőképességét is nehezítené. Más kérdés, hogy az elmaradott településhálózat egészét, minden elemét nyilvánvalóan nem volt lehetséges egyszerre korszerűsíteni s így város-hálózatunk kiemelt fejlesztése jó ideig szükségszerű volt, összhangban volt társadalmi és gazdaságpolitikai céljainkkal. Most ezek a célok az eddigi településfejlesztési politika eredményeire is épülve és más hatások kapcsán is változnak, változásaihoz hozzá

kell igazítanunk településhálózat-fejlesztési politikánkat, és a tervezési műveleteink tartalmi és metodikai vonatkozásait is magába foglaló gyakorlatunkat is.

A problémát most nem a mostani változások tényében, hanem abban látom, hogy azok végrehajtására nem vagyunk kellően felkészülve. Akadályt jelent a fejlesztésben közreműködő szervezetek városfejlesztés orientáltsága, mely a munkaszervezéstől a vállalati és a személyi érdekeltségig működésük, belső életük szinte minden mozzanatát áthatja. Akadályt jelentenek a változásban saját, hosszú idő alatt rögzült városcentrikus beidegződéseink. Ráadásul nem az az igazi probléma, hogy az egyik sémát a másikkal kellene felváltani, hanem hogy a sémákban való gondolkodástól kellene gyökeresen megszabadulni. Ennek feltétele a kötetlenebb, rugalmasabb szervezeti formák meghonosítása, a tervezés tartalmában pedig az adottságokhoz, a hagyományos formákhoz való erősebb kötődés és a beépítésekben való differenciálás. Ha aközött kell válasszak, hogy Pécssett vagy Kozármislenyben építsek úszótelken korszerűnek tartott többszintes lakóépületet, vagy kis előkerttel sorházat, nyilván csak anyagi kényszer hatására választom Kozármislenyt. De ha nagyobb telken szabadon álló családi házban élhetek — szemben a pécsi paneles életformával —, már nem biztos, hogy a pécsit választom, illetve akorhogy is döntök, tényleges alternatívák között szabadon választhatok, és a választásommal itt is, ott is járó hátrányokat is szívesebben viselem el, tehát végül is jobban érzem magamat.

Rátérve a regionális tervezés gyakorlatára — amit és elsősorban a tervek használók oldaláról tudok megközelíteni — meggyőződésem, hogy a falufejlesztésben való szerepének fokozására még sok lehetőségünk van. A regionális tervek jelenleg — tapasztalataim szerint — közvetlenül csak a központi jellegű, tehát a megyei és országos szervek fejlesztési döntéseit motiválják, kapcsolódva redisztribúciós funkciójukhoz. Véleményem szerint azonban a regionális, tehát nagyobb térségeket érintő tervek szerepének a jövőben a helyi, a települési döntési szférák befolyásolásában is erősödnie kell, azokon az áttételes kapcsolatokon túlmenően is, amelyek a településrendezési programokban való folytatásukon keresztül — legalábbis elvileg — ma is működnek. A regionális tervek közvetlen szerepe a helyi döntésekben olyan mértékben és úgy erősödhet, úgy kell erősödnie, amilyen mértékben valóban helyi hatáskörre válik a települések közti fejlesztési jellegű koordináció kezdeményezése és realizálása is. Ugyanakkor a tervek a helyi hatáskörök ilyen bővülését sajátos eszközökkel elő is segíthetik. A regionális terműveleteknek elmaradhatatlan segédletévé kell válniuk a települések közti együttműködések közös

fejlesztésekben realizálódó, közigazgatási beosztástól és hierarchiától függetlenedő rendszerét. Ennek a célnak az eléréséhez azonban pontosítani kell hatásmechanismusunkat és a tervek tartalmát ennek figyelembevételével lenne célszerű korszerűsíteni. A mainál egyértelműbbé kellene tenni a különböző regionális tervfajtáknak a döntési mechanizmus különböző pontjaihoz való hozzárendelését. Ezen túlmenően meg kellene keresnünk azokat a gyakorlatban is járható módszereket, amelyekkel biztosítani tudnánk a tervhierarchia mindkét irányában a különböző tervek egymás közti kapcsolatainak folyamatoságát. Ma ez a kapcsolati rendszer gyakorlatilag csak felülről lefelé él. Egy községfejlesztési, községrendezési tervben kimunkált lehetőség intézményesített formában nem tud eljutni a regionális szintekig. Még nem találtuk meg azokat a formákat, amelyekkel az egyes falvak képviselői is hatékonyan részt vehetnek az őket is érintő regionális tervek megfogalmazásában, majd azok rájuk eső részének elfogadásában, jóváhagyásában is.

Ahhoz, hogy a regionális tervek a felufejlesztésben is komoly szerepet kaphassanak — ami éppen a falufejlesztés egyoldalúságának elkerülésére, a falu és a város fejlesztési kapcsolatainak érvényesítésére is szükséges — erősödnie kell a tervekben a falu fejlődését motiváló adottságok feltártságának. Növelni kell a regionális tervek érzékenységét a kistérségi problémák, a kistelepülések, a falvak differenciált helyzete, adottságai és lehetősége iránt. Ha erre a tervezés nem figyel tudatosan, ha nem alakítja ki ennek speciális módszertanát, a regionális tervek megrekednek olyan általános tendenciák és olyan, a nagyobb városok által meghatározódó terműszaki összefüggések feltárásánál, bemutatásánál, melyek a léptékkülönbségek miatt az egyes falvak konkrét problémáinak feltárásáig nem tudnak eljutni. Így aztán valójában még a falvak rendezési tervi programjaihoz sem tudnak a regionális tervek megfelelő kiindulási alapot biztosítani.

A területrendezési tervek szerepe a falvak fejlődésében teljesen közvetlen, hiszen azok a falufejlesztési politika megalapozói és dokumentumai, és egyben alapját képezik az építési igazgatás konkrét építési szándékokkal kapcsolatos hatósági állásfoglalásainak is. Így egyértelmű, hogy a rendezési terveknek a mindenkori jelen sokszor kompromisszumokat is igénylő lehetőségeivel és a falu egészének hosszú távú fejlesztési érdekeivel egyként számolniuk kell. A két egymástól gyakran eltérő igényrendszer közti helyes kompromisszum megtalálása a rendezési terveknek általában is, a városok esetében is az egyik legfőbb és a legnehezebben megoldható problémája. Ezt a kérdést a falufejlesztés kapcsán azért emelem ki külön is, mert tapasztalataim sze-

rint a kompromisszumok helyének megkeresésekor a rendezési tervek általában nincsenek tekintettel a falusi települések speciális sajátosságaira. Városra, falura ugyanazok a városi környezeti problémáiból levezetett ágazati szabványok, rendezési normák érvényesek. Ezek nem a meglévő helyzetből, hanem egy idealizált városi célállapotból indulnak ki. A városok nagy építési programjainál, de ott is elsősorban az új területek beépítésénél, több-kevesebb eredménnyel érvényesíteni is lehet ezeket, de a falvaknak erősen az adottságokra épülő, lassú átalakításának szabályozására szinte teljesen alkalmatlanok. Nem tudtuk eddig megoldani a normák településkategóriánként történő differenciálását. Nincsenek általános elfogadott módszereink egy-egy település folyamatos, folytonos és fokozatos jobbítását célzó rendezési szisztémák kialakítására s ez a rendezési tervek falufejlesztésben való használhatóságát erősen nehezíti. Közrejátszik ebben a negatív értékelésben az is, hogy minden ágazat minden rendezési munkában a saját ágazati optimumát kísérli meg érvényesíteni — figyelmen kívül hagyva a települési komplexitáshoz fűződő érdekeket. Ez minden településnél káros, de a legerősebben a kisebb települések, a falvak viszonylag homogénabb és érzékenyebb struktúráját roncsolja. A szakszerűséggel kapcsolatos túlzottan is szétparcellázott felelősség a kompromisszumokban való érdekeltég nélkül minden szakterületen túlzott önbiztosítási igényeket eredményez. Ez az önbiztosítás szakszerűségi emblémával, szakmai csomagolásban jelenik meg, mellyel szemben a falusi vezetés, a falusi építési igazgatás — a kellő szakmai felvérteztség hiányában — szinte teljesen tehetetlen.

Nincs meg a falvak rendezési tervekészítésének megfelelő szervezeti háttere sem. Még a legegyszerűbb esetekben is a várostervezés rutinja szerint, annak igényei szerint szakágakra bomló tervezői, vállalati szervezet foglalkozik a falvakkal, a városokkal teljesen azonos metodikai rendszer szerint. Az így bonyolított tervezés üresjáratok aránytalanul magas tervezési díjakat eredményeznek. Ez a községek költségvetése számára még akkor is megfizethetetlen, ha a tervezővállalatok maximális árengedményeket adnak.

A számukra idegen szisztémák erőltetésétől való félelem és a magas díjtételek miatt egyszerűbbnek vélt rendezési feladataikat a községek általában nem is bízzák tervező vállalatokra. A telekosztási terveket például nemritkán saját maguk készítik, vagy a földhivatallal készíttetik el. Mivel azonban az ilyen rendezési tartalmú munkák elvégzéséhez a szükséges szakmai felkészültség se az I. fokú építési hatóságoknál, se a földhivataloknál nincs meg, sematikus, merev és településszerkezeti is hibás telek-

alakítások, majd beépítések keletkeznek. Az egyik oldalon tehát a városias megoldások erőltetése, a másikon pedig a szakszemponthoz nélküli szellemtelen, sematikus parcellázások. Nem túl csábító választási lehetőség. A helyzet javítása és a falusi telekellátás műszaki előkészítésének színvonalasabbá tétele érdekében — véleményem szerint — a falusi rendezési tervekészítési feladatok mellett — velük azonos szervezeti rendben — kellene megkeresni a falusi telekellátás műszaki előkészítésének új szervezeti kereteit. A tervi tartalom olyan leszűkítésére lenne szükség, ami csak a tényleges problémákra és tényleges célokra koncentrál. Ennek általánossá tételéhez azonban a tervezővállalat érdekeltégi rendszerét, a rendezési tervekészítés egész szervezeti rendjét és metodikáját is változtatni kellene. Úgy tűnik, félünk tervezési gyakorlatunk generális problémáit feszegetni. Mintha ez ma Magyarországon tabu téma lenne, csak azért, mert kialakult szervezeti kereteket is érinti. Az gondolom, hogy a megváltozott körülmények, az építési feladatok eddigi koncentrációjának oldására, az adottságokhoz való erősebb kötődés igénye, a magánérv szerepének fokozódása az építési programokban az eddigiektől eltérő tervezési szolgáltatásokat is igényel, amelyek a régi szervezeti keretek gátjaivá válhatnak. Nem hiszem, hogy konferenciánknak feladata lenne kész új receptek ajánlása. Nekem se ez a célom, ilyen nem is rendelkezem, de azt szeretném elérni, hogy tervezési szisztémánk szervezeteket is érintő megreformálásának szükségességére felhívjam minannyiunk figyelmét.

Hozzászólásom összefoglalásaként megegyezően aláhúznám, hogy a regionális tervezésnek, a településtervezésnek a falvak fejlesztésében való szerepnöveléséhez egyaránt szükséges, hogy:

- növeljük a tervezés minden szintjének demokratizmusát;
- növeljük a terveknek a problémák sokrétűségére iránti érzékenységét;
- növeljük a korszerűsítési javaslatokban is a meglévő állapotok befolyásoló erejét;
- egyértelműsítsük a különböző tervek kapcsolódását a fejlesztési döntések mechanizmusához,
- és kíséreljük meg hozzáigazítani a tervezés szervezeti és módszertani kereteit a feladatok megváltozott jellegéhez.

Meggyőződésem, hogy ilyen módon a regionális és területrendezés eszközeivel az eddigieknél is hatékonyabban tudunk hozzájárulni a falusi települések fejlesztéséhez, a falusi környezet fizikai és esztétikai jobbításához, falvaink építészeti és „városépítészeti” színvonalának emeléséhez. Jellemző egyébként, hogy az utóbbi fogalom falusi szinonimájára nem is találtam szakirodalmunkban a bonyolult körülírásokon túl megfelelő kifejezést.

HOZZÁSZÓLÁSOK

WIENER GYÖRGY

A településfejlesztéssel foglalkozó szakirodalomban és publicisztikai írásokban ma már szinte általánosan elfogadottá vált az a nézet, hogy a hetvenes években – a deklarált célok ellenére – a városok és a falvak közötti társadalmi–gazdasági különbségek nem csökkentek, hanem növekedtek. E jelenség felismerése nem igényelt különleges tudományos erőfeszítéseket, hiszen egy olyan időszakban, melyben az államilag megvalósított infrastrukturális beruházások 86–90%-a a városokba koncentrálódott, az egyes megyéken belüli fejlettségi különbségek növekedése nyilvánvaló. A falvak relatív elmaradása a közelmúltban szenvedélyes vitákat váltott ki; részletesen elemezték a területi egyenlőtlenségek mélyülésének okait és követelményeit, a levont következtetések azonban alig adtak támpontokat egy új, kiegyenlítősebb fejlesztési politika kialakításához. Ezért – véleményem szerint – a jövőben a tudományos kutatásnak elsődlegesen már nem az elmaradást bizonyító pusztá tényeket kell regisztrálnia, hanem azt kell vizsgálnia, hogy a társadalmi, ezen belül a területi tervezés milyen szerepet játszhat az ismert különbségek mérséklésében, az eredeti politikai célkitűzések tényleges megvalósításában. A tervezés tudományos megalapozása mindenekelőtt néhány elméleti előkérdés felvetését és megválaszolását igényli; e problémák tisztázása ugyanis egy új terület- és településfejlesztési politika koncepcionális vázát alkothatja, melyre a későbbiekben konkrét célok, feladatok és szabályozó eszközök épülhetnek.

A falufejlesztés alapvető irányának vázolásakor először is azokra a kérdésekre kell választ adnunk, hogy

– mi indokolja a falvak erőteljes fejlesztését, a város és a falu közötti társadalmi különbségek csökkentését?

– milyen eszközökkel valósíthatjuk meg a területi különbségek kiegyenlítését?

– a falufejlesztés oldaláról hogyan értékeljük a városodást, a modern urbanizáció egyik alapformáját?

Az első kérdés elemzésénél abból indulunk ki, hogy a falvak fejlesztését, a város és a falu közötti társadalmi különbségek mérséklését nem azért tartjuk szükségesnek, hogy az ország demográfiai helyzetét javítsuk, illetőleg a településközi vándorlás, a migráció folyamatát lassítsuk, vagy megállítsuk. Azok az érvek, melyek a községfejlesztést elsősorban az ország népességszámának abszolút csökkenésével indokolják, nem tűnnek elfogadhatónak, mert egyfelől a demográfiai növekedés önmagában nem érték, másrészt a történelmi statisztikai idősorok egyértelműen ellentmondanak annak a tételnek,

hogy a falvak születési arányszáma hosszabb távon mindig magasabb, mint a városoké. A demográfiai jelenségeket elsődlegesen az alapvető társadalmi viszonyok határozzák meg; így például az ipari forradalom, a klasszikus kapitalizmus időszakában a születési ráta emelkedése miatt a lakosságszám sokkal gyorsabban nőtt, mint a korábbi agrártermelési időszakokban, s e korszakon belül is erőteljesebben a proletarizálódott ipari városokban, mint a kisbirtokos vidéki térségekben. Napjainkban a születési arányszám a falvakban csaknem ugyanolyan ütemben csökken, mint a városokban, s e visszaesését éppen az életszínvonal javulása, a magánfogyasztás maximalizálására irányuló törekvések váltják ki, városon és falun egyaránt. Társadalmi átlagot tekintve a demográfiai helyzet csupán a szegény, illetőleg a hátrányos helyzetű rétegeknél „kedvező”, ami már önmagában bizonyítja, hogy kiegyenlítő jellegű területfejlesztési politikával népesedési célokat alig lehet elérni.

A társadalmi különbségek mérséklésére irányuló területfejlesztési politika az elvándorlási folyamatok lelassításának következményén sem alapulhat. Ez az igény ugyanis azt feltételezi, hogy jelentősebb beruházásokat elsősorban azokban a térségekben kell végrehajtani, melyekben e folyamat fékezhető, vagy visszafordítható. Ugyanakkor ez a törekvés – mint erre később részletesebben is kitérünk – azt az elgondolást is magában rejt, hogy a falvak fejlesztését eddig alapvetően az urbanizációs célok megvalósítása gátolja s ezért a területi kiegyenlítődést bizonyos fokig a városok terhére képzeli el.

A területi egyenlőtlenségek csökkentését, a falvak egyre fokozódó relatív elmaradásának felszámolását tehát nem demográfiai jelenségekkel kell indokolnunk, s e célt az urbanizáció visszafogásának, lassításának programjával sem köthetjük össze. A korábban kialakult különbségeket mérséklő terület- és településfejlesztési koncepciók a szocializmus egyik alapvető társadalompolitikai értékéből, a valószínű esélyegyenlőség megteremtésének következményéből kell fekadnia. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a vissza nem fordíthatóan elnéptelendő településekben is kiépítjük az alapellátást, a többletberuházásokért és támogatásokért pedig a lakosságtól nem várunk „demográfiai ellenszolgáltatást”. E társadalompolitikai követelmény ugyanakkor a községfejlesztés finanszírozási formáját is erőteljesen befolyásolja. A hetvenes évek területfejlesztési politikájának kritikájaként olyan nézetek is megfogalmazódtak, hogy a központi támogatások rendszere, a pénzeszközök elvonása és újraelosztása

szükségszerűen a társadalmi egyenlőtlenségek fokozódásához vezet s ezért demokratikus településpolitikát kizárólag az önfinanszírozás elvén, a helyi tanácsok adóztatási autonómiáján alapulhat.

Az elmúlt évek növekvő gazdasági nehézségei, a külső és belső egyensúly felbomlása aztán e nézeteket más oldalról is megerősítették. A költségvetési egyensúly helyreállítása, az állam tehermentesítése érdekében mindinkább előtérbe került „a saját erőforrásokra támaszkodás” követelménye, mely lényegében a helyi adóztatás szerepének fokozását s ezáltal a lakosság infrastrukturális költségterheinek növekedését jelenti. A társadalmi egyenlőtlenségek mérséklődését, a területi különbségek csökkentését azonban ezen az úton egyáltalán nem érhetjük el. Az önfinanszírozás, „a saját erőforrásokra támaszkodás” hívei egyfelől eltekintenek attól, hogy a községi lakosság — a nagyobb városok népességével ellentétben — eddig is számottevő mértékben hozzájárult a helyi infrastruktúra-fejlesztés költségeihez (gondoljunk csak a községi magánlakásépítkezés rendszerére, a vízműtársulati hozzájárulásra és az egyre növekvő jelentőségű társadalmi munkára), s így további megterhelése ellentmondana a társadalmi igazságosság annyit hangoztatott követelményének. Másrészt e koncepció gazdaságpolitikai szempontból is megalapozatlannak tűnik, mivel az életszínvonal tartós stagnálása esetén kevés lehetőség nyílik arra, hogy a tőkeigényes infrastrukturális ágakat jórészt lakossági erőforrásokból fejlesszük. Ilyen feltételek mellett a helyi adók emelése, az adófizetők körének kiszélesítése csak csekély bevételi többlettel járhat, viszont társadalmi-politikai feszültségeket teremthet, s mindenképpen ellentétben áll azzal a gazdaságpolitikai törekvéssel, hogy az életszínvonal szinten tartását az életkörülmények javításával ellensúlyozzuk.

Az önerőre támaszkodás gazdaságfilozófiája tárgyabb összefüggésekbe helyezve is megalapozatlannak tűnik. Az elmúlt évtizedekben nemcsak a szocialista, hanem a fejlett tőkésországok is elsősorban költségvetéspolitikai eszközökkel, a jövedelmek elvonásával és újraelosztásával fejlesztették infrastrukturális hálózataikat. Kétségtelen, hogy a redistributív gazdálkodás, a jövedelmek adminisztratív átcsoportosítása a társadalmi és területi egyenlőtlenségek növekedéséhez is vezethet s így önmaga céljaival kerül ellentétbe. Az önfinanszírozás azonban szinte mindig a fejlettségi különbségek szétnyílását, az elmaradott, depressziós vidék további hanyatlását idézi elő — e térségek ma már csaknem mindenhol jelentős összegű állami támogatást élveznek. Terület- és településfejlesztési politikánk megújítása során tehát nem az újraelosztás elvét kell félretennünk, hanem céljait és működési mechanizmusait megreformál-

nunk. A falvak relatív elmaradásának felszámolása, az egyenlőtlenségek mérséklése aktív költségvetési politikát, erőteljes redistributív tevékenységet igényel az elmaradott vidékek, a hátrányos helyzetű társadalmi rétegeket felhalmozó területek javára.

E terület- és infrastruktúra-fejlesztési program azonnal felveti azt a kérdést, hogy gazdasági nehézségeink, a külső és belső egyensúly helyreállításának követelménye egyáltalán lehetővé teszi-e a megjelölt célok fokozottabb állami támogatását. Nem vezet-e egy ilyen politika a költségvetési egyensúly további romlásához, az állam pénzügyi terheinek irreális növekedéséhez? Az idejétmúlt városellenességen kívül ezek az aggodalmak is jelentős szerepet játszhatnak azokban az elképzelésekben, melyek a falvak fejlesztését a városok terhére, az urbanizációs folyamatok visszafogásán keresztül kívánják megvalósítani. Az elmúlt két évtized városcentrikus fejlesztési politikája s az ennek nyomán növekvő városokon belüli ellátási feszültségek azonban már önmagukban kizárják az e településekre jutó beruházási volumen tartós csökkentését. A községekbe történő visszavándorlás ellenére jelentősebb természetes népességnövekedés csupán a vidéki városokban várható, ami mind a lakásépítés, mind a gyermekintézményi és oktatási hálózat szférájában megköveteli a fejlesztési ütem gyorsítását, vagy legalábbis szinten tartását. Ezen túlmenően egyen városokban a jelenlegi ellátottság fenntartása, még stagnáló népességszám esetében is, számottevő pótlólagos beruházásokat igényel, különösen a vízgazdálkodás, az ivóvízellátás és a szennyvíztisztítás területén.

A városfejlesztés ütemének csökkentését tehát nem tekinthetjük járható útnak s még kevésbé érthetünk egyet a községek relatív részesedésének olyan növekedésével, melyet csupán a városok beruházási hányadának visszaesése idéz elő. Ebben az esetben ugyanis kétségtelenül mérséklődnének a települések közötti különbségek, a nivellálódás azonban stagnálással, esetenként visszafejlődéssel járna együtt. Ebből következik, hogy a falvak viszonylagos elmaradásának leküzdése egyben a városok további erőteljes fejlesztését is feltételezi; s így vissza kell térnünk ahhoz a kérdéshez, hogy a népgazdaság egyensúlyi zavarai lehetővé teszik-e egy általános infrastruktúra- és településfejlesztési politika kialakítását, a korábbi prioritási sorrendek megváltoztatását.

E dilemmára a hagyományos válasz az, hogy „csak azt oszthatjuk el, amit megtermeltünk”, vagyis minél erősebb korlátokba ütközik a jövedelemtermelő képesség fokozása, minél nehezebbek a kül-gazdasági feltételek, annál kevesebb erőforrást használhatunk fel az infrastrukturális ágazatok fejlesztésére. Ez az érvelés azonban meglehetősen egyoldalú,

mert eltekint az egyes népgazdasági ágazatok beruházásainak műszaki—anyagilag sajátosságaitól, s ezáltal az általuk lekötött erőforrások jellegétől is. Így módon a döntési kritériumok között csak nagyon halványan jelenik meg az a tény, hogy míg a termelő-ágazatok fejlesztése rendkívül importigényes, addig az infrastrukturális beruházások közvetlen és közvetett importtartalma — a magyar gazdaság átlagához képest — meglehetősen csekély. Az infrastruktúra-fejlesztés ugyanis csak kivételesen igényli importgépek beszerzését, s alapvető háttérágazata, az építőipar sem köt le annyi importot, mint az ipar és újabban a mezőgazdaság. A terciér szektor gyorsabb ütemű fejlesztése tehát a termelőágazatok beruházásaival, esetenként folyó termelésének fenntartásával ellentétben egyáltalán nem, vagy alig rontja a külgazdasági egyensúlyt — igaz, rövid távon nem is javítja azt, hiszen az infrastrukturális szféra nem exportál. A népgazdaság exporttervét viszont alapvetően a jelenlegi erőforrások hatékonyabb alkalmazásával kell biztosítani, mivel a pótlólagos beruházások importigényesek s egy-két éven belül úgyszintén nem vezetnek a kivitel látványos növekedéséhez. Ebből következik, hogy a népgazdaság külső egyensúlyának megbomlása csupán a termelőágazatok beruházásainak visszafogását indokolja, s elvileg nem akadályozza az infrastruktúra visszaesésektől mentes, egyenletes fejlesztését. A terciér szektor ilyen jellegű fejlesztése pedig nemcsak társadalom-, hanem gazdaságpolitikai szempontból is előnyös volna, mivel hosszabb távon — a munkaerő szakképzettségi szintjének emelésén, az általános munkakultúra javításán keresztül — az exportnövelési szándékok megvalósítását is segítené.

A népgazdasági célok átértékelése, az alapvető ágazatok közötti beruházási arányok módosítása egyébként a jelenlegi egyensúlyi problémáktól függetlenül is elkerülhetetlennek tűnik. Az elmúlt évtizedekben ugyanis a gazdasági növekedés felgyorsítása eleinte a mezőgazdaság, majd később döntően az infrastruktúra terhére történt, s így a terciér szek-

tor szinte valamennyi ágában jelentős mérvű halasztás halmozódott fel. E halasztások is számottevően hozzájárultak ahhoz, hogy a 70-es években a termelőapparátus alapvető hatékonysági mutatói folyamatosan romlottak, az egységnyi termék előállításához szükséges tőke mennyisége és értéke egyértelműen emelkedett. A tőkeigényesség rendszeres növekedése pedig világosan bizonyította annak az elméleti tételnek az igazságát, hogy a beruházási ráta emelésével a gazdasági fejlődés ütemét csak átmenetileg gyorsíthatjuk fel s így később a növekedés már elért mértékét is kizárólag a felhalmozási hányad ismételt fokozásával tarthatjuk fenn. Ezen összefüggés következtében az „új növekedési pályára” való áttérés a termelőágazatokban a fejlesztési politika tökemegtakarító irányzatának bevezetését feltételezi (vagyis azt, hogy a beruházás olyan műszaki fejlődést idézzen elő, mely a kibocsátott termék értékét a tőkelekötés üteménél gyorsabban növeli), ami egyben — mint erre előbb már utaltunk — az infrastruktúrára jutó beruházási hányad erőteljes növelését igényli.

A gazdaság külső és belső egyensúlyi zavarai, az „új növekedési pályára” való áttérés kényszermechanizmusai tehát nem hogy akadályozzák, hanem kifejezetten megkövetelik a terciér szektor preferálását, az infrastrukturális ágazatoktól elvonott erőforrások visszapótlását. E követelmény gyakorlati megvalósítása azonban egyfelől a gazdaságpolitikai prioritások módosítását, a termelőágazatok és az infrastruktúra kapcsolatának újraértékelését feltételezi, másrészt pedig egy olyan irányítási és szabályozórendszer kimunkálását, mely semlegesíti vagy legalábbis megfékezi a vállalatok állandósult növekedési hajlamát, a termelőágazatokban végbemenő túlberuházás legfontosabb okát. Az infrastruktúra-fejlesztés, illetőleg a tanácsai gazdálkodás új szabályozóinak a változtatásokra kell épülniük, mert csak ebben az esetben nyílik lehetőség arra, hogy a faluhálózat valóban a településhálózat integráns részeként fejlesszük.

DR. REISCHL GÁBOR

A falusi településen, a „vidéken” még ma is a mezőgazdasági „lét,” a meghatározó. Magyarországon, ahol a nemzeti jövedelem jelentős részét a mezőgazdaság teremti meg, ez a „vidéki lét” talán még markánsabb az ország fejlődésében. A jelentős mezőgazdasági termelés a mezőgazdasági nagyüzemekben, az állami gazdaságokban, termelőszövetkezetekben, valamint a háztáji gazdaságokban folyik. A nagyüzem és a háztáji gazdaságok az ország nagy részén szoros, mondhatjuk kölcsönös kiegészítő kapcsolatban vannak. A háztáji gazdaságokra, jelentős ter-

melésükre a jövőben is szükségünk lesz, egyrészt mennyiségi, másrészt minőségi szempontok miatt. Ezek a gazdaságok jelenleg elválaszthatatlanok a vidéki lakóháztól, így a vidéki települések egyik jelentős elemévé váltak.

A háztáji gazdaságoknak lehet lakosságmegtartó szerepük, de aránytalan növekedésük, sőt sűrűbb beépítésű településekben komoly környezetvédelmi problémákat okoz, ill. okozhat, ami végső soron a települések lakhatóságát kérdőjelezi meg. Jelenleg Magyarországon a gazdagabb, jó adottságú mező-

gazdasági nagyüzemek körül alakult ki olyan általunk szervezett és támogatott háztáji kisegítő gazdasági hálózat, ahol az előbb említett veszély fennáll. A határ menti és egyéb aprófalvak települések mint „településpolitikailag legérzékenyebb területek” környezetében általában a kisebb gazdasági erőt képviselő mezőgazdasági nagyüzemek vannak, melyek a saját nagyüzemi termelési nehézségeik miatt sem tudnak a háztáji gazdaságokkal megfelelően törődni. Ezért olyan ellentmondásos helyzet alakult ki, hogy az a terület, amely kevésbé alkalmas földrajzi és egyéb körülményei miatt nagyüzemi művelésre, ott általában kisebb a háztáji gazdaságok jelentősége is. Pedig sem jelenleg, sem a jövőben nem mondhatunk le ezeknek a területeknek a mezőgazdasági hasznosításáról, valamint arról a tartalékról, amit megfelelő nagyüzemi szervezéssel és irányítással nyújthatnak.

A nagyüzem itt részben mint „termeltető” is szerepelhet, ahol a termelés jelentős helyei az apró és törpefalvak háztáji gazdaságai. Ezek a területek éppen „nagyságuknál” fogva elbírnák a jelenleg fejlett háztáji gazdaságok félintenzív, intenzív állattartó létesítményeit is. Az állattartás, a mezőgazdasági termelés szempontjából a legapróbb település (1–2–10 lakóház) sok előnnyel rendelkezik a nagyobb központosított területekhez képest. Az aprófalvak spontán sorsát ezen a jelentős gazdasági csatornán keresztül a mezőgazdasági nagyüzem befolyásolhatja nagymértékben, kedvező irányban. Lehetőséget kell az itt élő embereknek biztosítani meglévő termelőkedvük szabad kibontakoztatóságára nagyüzemi támogatással és szervezéssel – akár az itteni nagyüzemek központi támogatásával, szakmai, politikai fejlesztésével is.

A mezőgazdasági nagyüzem jelenleg nemcsak

mezőgazdasági és olykor ipari tevékenységével befolyásolja a vidéki települések létét, hanem konkrét beruházói, tervezői, építői tevékenységével is, amely az adott helyen közvetlenül formálja a település arculatát, szellemi, erkölcsi, vizuális hangulatát. A nagyüzemek iskolákat, óvodákat, lakásokat, üzleteket építenek, nem ritkán maguk terveznek jó és kevésbé jó vagy kifejezetten rossz irányban befolyásolva a települések sorsát. Felvetődhet a kérdés, kik irányítják ezt a munkát a nagyüzemekben? Nagyrészt az ún. agrárértelmiség, a mezőgazdasági gépész- és mezőgazdasági mérnökök. Ezért törekszünk mi a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Építészeti tanszékén a leendő agrárértelmiség oktatásánál arra, hogy a szoros szakmai és egyéb tananyagok mellett a hallgatók az alapvető beruházási, telepítési, területfejlesztési, környezetvédelmi stb. problémákra is érzékennyé váljanak. Törekvésünk nem azt a célt szolgálja, illetve nem is szolgálhatja, hogy önállóan oldják meg helyi, az építéssel, a településsel kapcsolatos problémákat, hanem azt, hogy megfelelő érzékeny és igaz kapcsolatot biztosítsanak a településtervezők, az építészek és egyéb szakemberek, valamint az olykor „sáros” valóság között. Ezt a célt szolgálja többek között az „Agrárértelmiség a faluért” c. mozgalom és ennek kapcsán az METESZ keretében létrejött Falubizottság is. A párbeszéd létrejöttének másik döntő feltétele a településtervezők, az építészek vidéki, mezőgazdasági érzékenységének kifejlesztése, melyet már az építészoktatásban megfelelő módon biztosítani kell.

Nekünk építészeknek és városlakóknak ugyanúgy szükségünk van az egész ország virágzó „vidéki létére”, mint az ott élőknek a városi lét minden előnyére.

DR. KILÉNYI GÉZA

A „község” szónak jöszerevével minden tudományág művelői számára más jelentéstartalma van, sőt e jelentéstartalom még egy adott tudományágon belül is változik. A közigazgatástudománnyal foglalkozók számára manapság aligha marad más választás, mint elfogadni a „község az a falusi település, amelyet hivatalosan községként tartanak nyilván” definíciót. E definíció nyomban fel is hívja a figyelmet a közigazgatási értelemben vett községfogalom két nagy ellentmondására.

a) Az egyik abban rejlik, hogy a községfogalom tartalmi szempontból nagy mértékben kiüresedett, formálissá vált. Eltűntek belőle olyan tartalmi ismérvek, mint az önálló szervezet, saját vagyoni, meghatározott pénzeszközök fölötti rendelkezési jog. A község az esetek többségében nem sokban különbözik a községi jogállással nem rendelkező külterületi lakott helytől.

A különbségek, hogy tudniillik

- a községnek saját közigazgatási helységneve van,
- a térképen pontosan megvont határa van, továbbá
- a tanácstagok választása során legalább három választókerülettel rendelkezik, összeségükben sem számottevőek.

b) A másik ellentmondás, hogy a közigazgatási értelemben vett községek csoportja (ezáltal a nagyközségeket is ideértve) korántsem homogén: 30–40 lakosú település épp úgy található benne, mint húszezer főnél többet számláló, a városossá válás útján meglehetősen előrehaladott falu. Ennek az ellentmondásnak a másik oldala az, hogy amíg egyfelől *község* az a néhány tucat lakosú falu, amelyet valamikor egyszer községgé nyilvánítottak és e jogállását még nem veszítette el, addig másfelől nem község az az ezer-ezerkétszáz lelkes, zárt beépí-

tésű külterületi lakott hely (pl. mezőgazdasági nagyüzemi központ), amely dinamikusan fejlődik, közművekkel rendelkezik, s nemegyszer többszintes, modern lakóházakból áll.

Az ismertetett ellentmondások folytán vajmi keveset mond az a megállapítás, hogy jelenleg az országban 3004 községként nyilvántartott település van.

A községek száma és a községi igazgatási egységek száma nagy eltérést mutat. Az egybeesés hiánya nem új jelenség: az így volt a felszabadulás előtt is és azt követően is. A két számnak egymáshoz való közeledése vagy egymástól való távolodása azonban egyáltalán nem közömbös a községek lakossága és a községek fejlődése szempontjából, és sok mindent elárul az adott időszak közigazgatás-fejlesztési koncepciójáról.

A tanácsrendszer létrejöttét megelőzően – 1950 őszén – az országban 1836 jegyzőség (azaz községi igazgatási egység) működött, s ezek közül 682 volt a több községi települést átfogó körjegyzőség.

A tanácsok megszervezésekor alapvető politikai célkitűzés volt, hogy az állam – a maga szervezeten keresztül – lehetőleg minden településen legyen jelen. Éppen ezért gyakorlatilag minden 200 lakosnál nagyobb településen létrejött a *saját* tanács, végrehajtó bizottság és szakigazgatási szervezet, még ha az utóbbi esetenként 1–2 főből állott is. Ilyen módon az ország 3169 községi településén 2978 községi tanácsot választottak, s ezek közül mindössze 170 volt a több községi települést (törpeközséget) átfogó községi tanács. Az említett politikai célkitűzés a maga idejében helyes volt: a társadalmi élet valamennyi területét érintő forradalmi átalakulás gyakorlatilag elképzelhetetlen lett volna az államnak a településeken való állandó jelenléte, az állami szervek aktív tevékenysége nélkül. A későbbiek során mind a községek száma, mind a községi igazgatási egységek száma még növekedett is: így 1960-ban az ország 3210 községében 3024 községi tanács működött. Az már más kérdés, hogy ezeknek a községi tanácsoknak a hatásköre viszonylag szűk volt, az összes fontosabb ügyet járási szinten intézték, ahol akkoriban még járási tanács, végrehajtó bizottság és tagolt szakigazgatási szervezet funkcionált.

A hatvanas évek elején fogalmazódott meg az a célkitűzés, hogy a döntési szinteket közelíteni kell a lakossághoz, azaz az ügyeket ott kell elbírálni, ahol azok fölmerülnek: lehetőleg települési szinten. Jelszavá, sokáig azonban végrehajthatatlan és végrehajthatatlan jelszavá vált a hatáskörök radikális decentralizációja. A végrehajthatatlanság fő oka az volt, hogy a több mint háromezer községi igazgatási egységben nem volt a hatáskörök befogadására

képes – azaz kellően felkészült – szakapparátus, s reális remény sem lehetett annak kialakítására. A hatvanas évek közepére érlelődött meg az a felismerés, hogy a községi igazgatás atomizáltsága a községi igazgatás továbbfejlesztésének legfőbb akadálya, ezért a hatásköri decentralizáció nem oldható meg a községi igazgatási egységek számának *jelentős* csökkentése nélkül.

Ekkor kezdődött meg az ún. „községintegráció” folyamata, amely két módon ment végbe: részben községegyesítés (községnek községgel vagy községnek várossal való egybeolvasztása) útján, túlnyomórészt azonban községi közös tanácsok szervezésével, amelynek az volt a lényege, hogy két vagy több községi jogállású település számára – az önálló községi szervek felszámolása mellett, de a települések községi jogállásának formális érintetlenül hagyásával – a *településcsoport* szintjén szerveztek egy tanácsot, végrehajtó bizottságot és szakigazgatási szervet. Hangsúlyozni szeretnénk: ez a községi közös tanács *egyik* lehetséges szervezeti modellje, amely nem feltétlenül a legjobb, de kétségtelen, hogy napjainkig egyeduralkodó.

A községi tanácsok kategóriáján belül 1981-ig minimális többségben voltak az önálló községi tanácsok („egy községi település – egy községi tanács”) a községi közös tanácsokkal szemben: az előbbieket száma 715, az utóbbiaké 714 volt. A legutóbbi területszervezési intézkedések nyomán azonban átbillent a mérleg nyelve: jelenleg a 3004 községi településen 679 önálló és 715 közös községi tanács működik, s ez utóbbiak illetékességi területéhez összesen 2325 „társközség” tartozik. Ez más megfogalmazásban annyit jelent, hogy 3004 község közül 2325-nek nincs *saját önálló* tanács szervezete, és e községi települések közül 1610-ben nem működik helyben székelő tanács. Az egy közös tanácshoz tartozó társközségek száma 2 és 12 közötti szóródást mutat.

A most ismertetett folyamatot szokták sommásan úgy jellemezni, hogy „a közigazgatás kivonult a községek többségéből”. Ez a sommás megállapítás azonban csak bizonyos korrekciókkal fogadható el igaznak. Az egyik korrekció, hogy a „kivonulás” nem volt teljes: a közigazgatás részben bizonyos szervezeti formákkal, részben bizonyos munkamódszerekkel igyekezett és igyekszik a kivonulást ellensúlyozni. Egyes nem székhely társközségekben szakigazgatási kirendeltséget hoztak létre, amely az egyszerűbb ügyeket helyben elintézi. Minden társközségben évenként kötelező falugyűlést tartani. Emellett a nem székhely társközségekben többé-kevésbé rendszeres a községi közös tanács vezetőinek kihelyezett fogadóórája, illetőleg az ügyintézők által előre meghatározott időpontokban végzett helyszíni

ügyintézés. A másik korrekció, hogy miközben a közigazgatási szervezet kétségtelenül távolodott a községi településektől, a döntési szint nagymértékben közeledett, mert néhány — speciális szakértelem igénylő — ügy kivételével a lakosságot érintő hatósági ügyekben a közös tanács szakigazgatási szerve dönt, azaz ha az ügy elbírálása végett egyáltalán utazni kell, az ügyfélnek nem a járás székhelyre, csupán a községi közös tanács székhelyére kell eljutnia. Azaz: a községi igazgatási egységek számának nagymértékű csökkentése lehetővé tette a hatásköri decentralizációt és az meg is történt.

Ami mármint a nem székhely társközségek nagy részében a közélet kétségtelen visszaesését illeti, ennek felelősségét sem lehet teljes mértékben a közigazgatásra hárítani. Mert kétségtelen tény, hogy az önálló tanácsi szervezet elvesztése nem gyakorolt kedvező hatást a közéletre. De azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a gazdaság szférájában — itt most főként a mezőgazdasági termelőszervezetekre és az ÁFÉSZ-ekre gondolunk — az integráció (ha úgy tetszik: a kivonulás) korábban végbement, mint a tanácsoknál és nagyobb méretű volt. Tetézte a gondokat az iskolakörzetesítés, amelynek következtében a pedagógusok „vonultak ki” a kisközségekből, továbbá a pártszervezetek, a sportkörök, önkéntes tűzoltóegyesületek stb. helyenként erőltetett és indokolatlan integrációja. Mindeme folyamatok eredőjeként a kisközségek elveszítették azokat a szervezeti kereteket, amelyek egy települést közösséggé, a szó igazi értelmében vett „községgé” formálnak, továbbá azokat az embereket, akik korábban a helyi közélet „motorjai” voltak és lehetnének napjainkban is.

A kifejtettekből milyen tanulságok és főként a jövőre vonatkozó következtetések vonhatók le? A területi korlátok miatt megkíséreljük ezek nagyon rövid, tézisszerű megfogalmazását, anélkül, hogy részletes kifejtésükbe — avagy netán bizonyításukba — bocsátkozhatnánk.

1. Volt időszak, amikor „a társadalom gazdasági alapja meghatározza a felépítményt” tételt mechanikusan akként vonatkoztatták a közigazgatásra,

DR. ZALA GYÖRGY

Nagyon rövid két kérdést szeretnék érinteni.

A konferencián sok jó előadás hagnzott el, melyek véleményem szerint a tanácskozás témakörének legfőbb problémáit érintették, a kérdéseket megfelelő tudományossággal, tényszerűen közelítették meg.

Az itt tárgyalt problémák gyökerei, ok-okozati összefüggései azonban több évtizedre nyúlnak vissza. Felismerésük is már korábban megkezdődött. A szak-

hogy a közigazgatási szervezetnek automatikusan követnie kell a gazdaság szerkezeti változásait, azaz az igazgatási egységek területének egybe kell esnie a szövetkezetek, állami gazdaságok működési területével, az ellátási, szolgáltatási körzetekkel stb. Ma már nyilvánvaló, hogy ez képtelenség, már csak ama egyszerű oknál fogva is, mert az említett körzetek — ha egyáltalán pontosan meghatározhatók — számottevően különböznek egymástól. Van tehát a közigazgatási szervezetrendszernek is egyfajta öntörvényű fejlődési tendenciája, amely korántsem független a közigazgatás gazdasági—társadalmi környezetétől, de nem tekinthető azáltal automatikusan meghatározottnak.

2. A községi *igazgatási szervezet* eddig végbement centralizációja — ha helyel-közzel voltak is félresikerült területszervezési intézkedések — egészében véve elkerülhetetlen volt, mivel a hatásköri decentralizáció előfeltételét képezte.

3. Ugyanakkor nem lenne szerencsés az igazgatási szervezet további távolítása a községi településektől, sem a községi közös tanács szervezeti forma, sem a még azon is túlmutató igazgatási körzetesítés (ami önmagában véve is önálló tanulmányt igényelne) keretei között.

4. Feltétlenül le kell vonni azt a konzekvenciát, hogy egyik dolog az igazgatási szervezet centralizációja és másik dolog a népképviselői testületek centralizációja. A kettőt nem szükségképpen kell olyan szorosan egybekapcsolni, mint a községi közös tanács eddig alkalmazott szervezeti sémájában történt. Az igazgatásszervezési racionalitással alátámasztott körzetesítésnek nem okvetlenül kell magával hoznia a községi népképviselői testületek felszámolását, még kevésbé a községekben működő társadalmi szervezetek összeolvasztását.

5. Minden szervezeti formát és munkamódszert fel kell használni a nem székhely társközségek közéletének élénkítésére — helyenként újraélesztésére — a lakosság jó értelemben vett lokálpatriotizmusának, közösségformáló alkotóképességének erősítésére, az állam jelenlétének és odafigyelésének tudatosítására.

terület gyakorlati művelői (tervezők, tanácsi szakemberek stb.) részéről az első — még talán bizonytalan, vagy kevésbé tudományos — kezdeményező lépések (pl. a városkörnyékiség kérdéskörének feltárása) már a hetvenes évek közepén megindult. A falusi településekkel kapcsolatos viták (MUT, Hazafias Néprfront, Agrártudományi Egyesület, sajtó stb.) két-három évvel ezelőtt tetőztek, akkor voltak a leghevesebbek. Ezt a tanácskozás több elő-

adója is említette, e vélemények szenvedélyességére, objektivitásának esetenkénti hiánya utalva. E viták idején szakterületünk tudományos fórumai állandó defenzívában voltak.

Sok esetben olyankor is mentegetőztünk, magyarázkodtunk, vádaskodtunk vagy önvádaskodtunk, amikor e helyett sokkal inkább a tényhelyzet megfelelő feltárása, elemzése és értékelése lett volna célszerű (pl. a településhálózat-fejlesztési koncepció célkitűzései és a végrehajtás torzulásai közti kérdéseknél).

Nos a közmondás szerint: „jobb későn, mint soha”, így mai tanácskozásunkat – kissé elkésztettségére ellenére is – összességében pozitívan értékelhetjük.

Van azonban egy problémám, melynek szeretnék hangot adni.

Nagyon szerettem volna, ha mai tanácskozásunkon a vélemények jobban ütköztek volna. A tanácskozáson szenvedélyesnek, esetenként szubjektívnek nevezett korábbi véleménynyilvánítók azonban most vagy nem jelentek meg, vagy rövid idő múltán távoztak a teremből. Véleményüket az itt felsorolt tényekkel nem szembesítették, esetleges ellenvéleményüket nem fejtették ki. Így valóságos szintézist e témában a konferencia gyakorlatilag nem tud biztosítani, mivel nincs bizonyíték arra, hogy a korábban más nézetet vallók véleményüket feladták volna. Egyébként a tényleges vitát a konferencia állításainak megerősítése érdekében is szükségesnek tartottam volna.

E hiány bizonyos fokú pótlására javaslom a konferencia szervező bizottságának, illetve a Településtudományi Bizottságának, hogy a konferencia anya-

gának minél szélesebb körű nyilvánosságot biztosítson, azt terjessze, de ezen túlmenően buzdítsa konferencia résztvevőit, a téma iránt érdeklődőket e kérdések különböző publikációkban (elemzések, vitacikkek stb.) való megjelentetésére.

A konferencia előkészítői – véleményem szerint nagyon helyesen – megfogalmazták a témakör legfőbb kérdéseit, dilemmáit és azokat a meghívóval együtt a résztvevőknek megküldték.

E kérdések zöme azonban egyértelmű igennel, vagy nemmel válaszolható meg. (Inkább az is – is válasz lenne a jellemzőbb.) Ezek zöme igen differenciált megközelítést igényel. Adott időben egy-egy kérdés az ország egyes területein igen, más területein nem választ igényelne. De a válasz jellege, tartalma, a javasolt módszer lényege adott területre vonatkozóan időben is változó lehet. E részletekre itt a konferencián – időbeni korlátok miatt – nem lehet kitérni. Ezért javaslom a konferencia szervező bizottságának, illetve a Településtudományi Bizottságának, hogy amennyiben e kérdésekkel a továbbiakban is behatóan kívánnak foglalkozni, a lehetséges válaszokat, véleményeket széleskörűen be kívánják gyűjteni, azokat értékelően elemezve kívánják a témakörrel kapcsolatos további állásfoglalásaikat kialakítani, úgy kérik fel a konferencia résztvevőit, az erre illetékes szakembereket, hogy a megfogalmazott kérdésekre vonatkozó véleményüket, javaslataikat írásban adják meg. A magam részéről – ilyen felkérés esetén – a tevékenységi területemhez közel álló kérdésekben véleményem kifejtésére szívesen rendelkezésre állok.

DR. GAZDA ANIKÓ

Hozzászólásomban két kérdést szeretnék felvázolni:

Az egyik: Milyen szempontból tekinthető értéknek falvaink településszerkezete, utcarendszere, az országos közúthálózattal való kapcsolata?

A másik: Mely települések azok, melyekben az úthálózati rendszer hagyományain kívül építészeti, faluképi értékek, építészeti együttesek maradtak fenn?

Az első kérdés: a településszerkezeti hagyományok kérdése.

Falvaink nagy részében 100–200 évvel ezelőtti lakó- és gazdasági épületek ma már csak kis számban találhatóak. A település szerkezetének változása azonban lassúbb folyamat, így benne a történeti múlt, az adott terület gazdálkodási módja és a természeti viszonyok egymásrahatásából létrejött történeti folya-

mat nyomon követhető. Ezzel a komplex szemlélettel kell közelednünk településeinkhez, keresni a mai településszerkezetekben a múlt gyökereit.

Vizsgálati módszerünkben a helyszíni tapasztalatokat a történeti térképeknek a mai térképekre történő vetítésével támasztjuk alá. Így a helyszínen sokszor esetlegesnek tűnő beépített, vagy éppen üresen álló területek, utcamentes területek, teresedések helyére magyarázatot kaphatunk. Feldolgozásaink során azt tapasztaltuk, hogy az 1784. évi I. katonai térképen ábrázolt kiinduló állapotnak megfelelő központi területek továbbfejlődése általában a már korábban kialakult dűlőutak mentén történt. A dűlőutak rendszere a korabeli birtokviszonyokat tükrözi, hiszen mindenkor a mezőgazdasági és értékesítési gazdasági központok felé orientálódtak.

Kérdés, hogy a hagyományos szerkezet, milyen

formában maradhat fenn napjainkban. A mai fejlesztést ugyanis a hagyomány kialakította rendszer mellett két fontos, egymásnak nemegyszer ellentmondó fejlesztési irányzat is alakítja.

Ezek egyike a vidék iparosításával függ össze, míg a másikra a napjainkban gyakran változó közgazdasági beosztás erőltetése jellemző. Így természetes, hogy a korábbi történeti kapcsolatok sokszor szükségtelenné válnak, feledésbe merülnek. Ez magyarázza például a dűlőutak felszántását, régi majorságok, kastélyok, kúriák leromlását.

A fent ismertetett módszerrel a VÁTI Műemléki Irodáján Muszík Lászlónéval 22 településcsoport közel 200 településének és a településcsoport területének részletes vizsgálata és feldolgozása készült el.

A másik kérdés: az építészeti hagyományokkal rendelkező települések felkutatása, ezek helyszíni vizsgálata.

A területi gazdasági változások természetesen a települések belső életét is alakítják. A tájegységek eltérő fejlődése, a települések építészeti képeinek alakulása nem kirázólag pénzügyi feltételektől függő tényező. Ebben az életmódhoz, a hagyományokhoz, a megszokott környezethez való viszonyoknak is döntő szerepe lehet. Az adott terület építészeti hagyományait a lakó- és gazdasági épületek anyagi és szerkezeti mellett formai jegyei is befolyásolják. A településszerkezet átalakulásánál gyorsabban és sokkal feltűnőbben változik falvaink építészeti képe, karaktere.

Falvaink építészeti képében – néhány kiemelkedő és egységes építészeti együttesen vagy településsziluettben kívül – nincsenek kiemelkedő esztétikai értékek. Mégis, az utóbbi évtizedekig mindegyik sajátos módon, egymástól különböző formában őrizte történelme, élete hagyományait.

Faluképeink értéke nem esztétikai jellegükből adódik, hanem abból, hogy hagyományos szerkezetükkel őrzik a történelmi múltat, a gazdálkodás és életmód egységét. Éppen ezért a felőds különböző formáira is rávilágítanak.

A régi hagyományos beépítési módot és építészeti jelleget őrző faluképi részletek fennmaradása a lakosság hagyományőrző szemlélete mellett első sorban gazdasági és történeti tényezőktől is függ. Ezért ezeknek megléte olyan tudati, gazdasági és szociológiai tényezőkre is utal, melyek feldolgozása egyedül az építés számára lehetetlen; komplex team-munkát igényel.

A magunk részéről néhány jellegzetes adat ismeretével az építészeti megközelítés szemszögéből szeretném felhívni a figyelmet a mai társadalom, illetőleg a gazdasági változások sokrétűségére.

Vizsgálataink során a helyszíni szemrevételezés

szubjektív értékítélete alapján az ország 1874 településének vizsgálatára és értékelésére került sor. Területi megoszlásban az aprófalvas térségek egyes részének – így Vas, Zala, Somogy megye déli részének, Baranya, Borsod-aprófalvas területének és Szabolcs-Szatmár megye teljes területének – kivételével az ország valamennyi többi településére (12 megye) elvégeztük vizsgálatainkat. A hiányosságai mellett is átfogó vizsgálattal és értékeléssel olyan leltárt és információt adhatunk, amely az 1980–1982 közötti állapotot rögzíti. Bizonyos területi fejlődési irányokkal összefüggésben hozható, mivel vizsgálataink során sosem szorítkoztunk kizárólag a műemléki szempontból kiemelkedőnek minősíthető építészeti együttesek vagy épületek regisztrálására, hanem a települést mint egységet vizsgáltuk.

Falvainkat az építészeti emlékek, hagyományok építészeti egységek fennmaradása alapján 3 nagy csoportba osztottuk.

Az első csoportot azok alkotják, ahol hagyományos faluképi, építészeti értéket nem találtunk, e szempontból a települést jellegtelenné minősítettük.

E körbe soroltuk azokat a településeket, melyek a fejlődő térségekben, fokozatosan átépülnek, és azokat, amelyek pl. Bács-Kiskun, Csongrád, Békés vagy Szolnok megyék területén tanyasűrűsödésekből, vagy új kijelölésekkel alakultak községekké.

A második csoportba azokat a településeket soroltuk, melyek úthálózati rendszerükben, beépítési módjukban és építészeti hagyományaikban, épületeikben őrzik történelmi hagyományaikat. Az épületek vagy építészeti együttesek minősítésében a falu társadalmi rétegződésének megfelelően a szegényparaszti jellemző gazdasági és lakóépületek mellett azonos értékűnek tartottuk a polgárosodó közép- és nagygazda épületeket, a települések központját alkotó középületeket és üzletházakat. Fontos településformáló és a kulturális múltat érzékeltető épületeknek tarjuk a különböző vallási felekezetek templomait és a hozzájuk tartozó iskolák épületeit.

A legértékesebb, de számszerűleg legkisebb csoportot azok a települések alkotják, melyek településszerkezeti és építészeti értékeik alapján kiemelkednek az ország karakteres települései közül. A települések védelmét, megőrzését kultúrtörténeti, gazdaságtörténeti, építészeti szempontból javasolhatjuk.

A továbbiakban néhány adattal is szeretném az elmondottakat megvilágítani. Természetesen az adatoknál szembetűnőbb a térképen történő ábrázolás, ahol azonnal felismerhetők az egyes térségek eltérő fejlődési irányai.

Tapasztalataink szerint területegységenként, gazdasági körzetenként különböző a hagyományait őrző települések elhelyezkedése, száma. Az általánosí-

tás vagy előrebecslés szinte lehetetlen, mert míg Budapest, Székesfehérvár közvetlen környezetében a legbelső településgyűrűhöz tartozó települések, pl. Törökbálint, Budaörs, Budajenő, Sósút, Etyek vagy Csór teljes egészében őrzi hagyományos településközpontját, a Kaposvár környékén fekvő települések teljesen átalakultak, Pápa környékén egyelőre megmagyarázhatatlan, hogy egy útvonal mentén, azonos körülmények és feltételek mellett a fejlődés miért különböző.

Ezek a szempontok, mint az előzőekben is utaltam rá, az építész szemével mutatják azokat a társadalmi változásokat, melyek falvainkat alakítják. Azon túlmenően, hogy a településtervezés és a műemlékvédelem számára bizonyos adatokat és összefüggéseket szolgáltatnak, hozzájárulhatnak ahhoz a munkához is, melynek feladata a falvakban történő belső mozgások és tendenciák vizsgálata, meghatározása.

Néhány megye összehasonlító adata:

	Jelleg- telen	xx	xx+x
	%		
Békés	65	8-9	15-16
Csongrád	43	2	15
Hajdú-Bihar	52	5	15
Pest	46	4	10
Bács-Kiskun	43	2	16
Szolnok	33	4	11
Nógrád	29	5	10
Heves	58	5	13
Komárom	40	5	13
Fejér	61	5	10
Győr-Sopron	44	7	12
Veszprém	38	8	23
Tolna	9	9	31

Úgy vélem, hogy a konferencia célkitűzése hogy a feltett kérdések köré terelje a vitát, *eredményesnek* bizonyult. Sokkal több az azonos vélemény, mint gondoltuk. A három téma elnöki összefoglalója megkísérelte ezeket rögzíteni. De vannak még jócskán eltérő nézetek és még nem érintett problémák. Erre esetleg még rá lehet kérdezni. Kétségtelen azonban, hogy ezek a kérdések a további kutatás, vizsgálódás, vita körét is meghatározták. Az is világos, hogy a falusi települések fejlesztésével összefüggő kutatások interdiszciplináris jellegének hangsúlyozása mellett szükséges komplex integrált kutatási program kidolgozása. De addig is ajánljuk, hogy a folyó településtudományi kutatási programok a legfontosabb falufejlesztési témákkal egészüljenek ki.

A konferencia munkáját akkor lehet lezártnak tekinteni, amikor *egyrészt* az elhangzott előadások, hozzászólások nyilvánosságra kerülnek. *Másrészt* elkészülnek a konferencia anyagára támaszkodva az ajánlások az illetékes főhatóságok számára. És mindkettőnek mihamarabb meg kell történnie. Erről gondoskodni fog az Akadémia Településtudományi Bizottsága.

Végezetül engedjék meg, hogy a *zárszó* jogával élve néhány rövid megjegyzést tegyek én is a helyzet megítéléséhez tudva, hogy az általam hangoztatottakkal valószínűleg nem mindenki és nem mindenben ért egyet.

Kormányzatunk célratörő, tudatos és többnyire tervszerű fejlesztése következményeképpen a 70-es években, nagymértékben az 1971-es OTK-ra támaszkodva, szűkös anyagi eszközök koncentrációjával nemcsak a városok és a városi népesség emelkedett számszerűleg, hanem ezen belül a városi hálózat struktúrájában is jelentős és alapjában véve kedvező változások mentek végbe: a nagy és közepes nagyságú városok száma megduplázódott, a mezővárosok többnyire ipari vagy vegyes jellegűvé váltak, kialakultak a rekreáció központjai az üdülővárosok stb. Alapvetően kedvező változások mentek végbe városaink infrastrukturális helyzetében: a fejlődés eredményeként a lakásszám növekedése jelentősen meghaladta a városok lakosságának növekedését, a közművekkel ellátott lakások aránya meghaladta a lakásállomány gyarapodását, az alapfokú és középfokú intézményellátás színvonala nagyot lépett előre, jelentős a közlekedésfejlődés (az úthálózat korszerűsítése és a városi-környéki tömegközlekedés kiépítése révén) stb. Azt is hangsúlyozni kívánom, hogy ennek a fejlődésnek haszonélvezői nemcsak a város lakói, mivel ezen

erőfeszítések révén izmosodtak, teljesebbé váltak az országrészek, megyék, körzetek fókuszait jelentő városok *központi szerepköréi* is. Mégis az utóbbi években több elmarasztaló, mint elismerő vélemény hangzott el. Mi a tényleges helyzet? Igaz-e, hogy elhamarkodott, gyors volt ez a városodási folyamat? Igaz-e, hogy a város valóban a falu rovására fejlődött? Úgy vélem, hogy a konferencián elhangzottak is rácsfolnak erre.

A falvak fejlődése ahogy az előadásokból is beigazolódott – noha még a városoknál nagyobb mértékben differenciált – jelentős volt: a lakások 35–40 százaléka a felszabadulás után épült és egynegyede 3 és többszobás, villannyal a lakások 95,9%-a, (1960-ban 61,4%) vezetékes vízzel 41,6%-a (1960-ban 3,1%-a) gázzal 72%-a (1960-ban 1,6%-a) és fürdőszobával 45%-a (szemben az 1960-es 6,0%-kal) ellátott. Minden 3000 lakosú községben az intézményi alapellátás biztosított. Tehát a probléma, ha globálisan értékeljük, nem a falu elhanyagolásában van (hiszen több mutatója nem rosszabb a városinál), hanem szélsőséges helyzetükben. De ez a városokra is vonatkozik. Sőt, az új beköltözők igénye növelte az infrastrukturális elmaradottság miatt a városok belső feszültségeit. De az is tény, hogy ez is világjelenség.

Kétségtelen az is, hogy az 1970. évi OTK nem vette kellően figyelembe a falvak, de különösen a külterületi települések és az aprófalvas térségek problémakomplexumának egészét. És az OTK 1981-es revíziója sem számol e települések problémáival eléggé.

Nézetem szerint nem foglalkozunk eléggé az ingázás problémájával sem. Nem elég annak a megállapítása, hogy a naponta 1,2 millió ember ingázása – a lakóhely és munkahely között – ma még elkerülhetetlen, mivel sem a városok ipara, sem szolgáltatása még a kisebb mértékű csökkenést sem bírná elviselni. De számolni kell az ingázás társadalmi hátrányaival: a pihenéstől, a testedzéstől, a művelődéstől elvett idő hosszabb távon megbosszulja magát egy nemzedék fizikai állóképességében, kultúrájában, közösségi fejlettségében. Azzal is számolni kell, hogy pl. a településközi közlekedés terén jelentkező, nem átgondolt tarifapolitika milyen eredménnyel zárulhat, mi következhethet be, ha tömegesen nem vállalják a napi több órás utazás kellemetlenségét és növekvő költségeit?

A községek eltartó képességének növelése a községek urbanizálódásának igényét jelenti. És valószínű, hogy az ennek érdekében tett intézkedések eredményeinek hatására csökken a vándorlási folyamat mértéke és

az ingavándor-forgalom csökkenése is bekövetkezhet. Nézetem szerint egy olyan összetett jellegű társadalmi-gazdasági problémával állunk szemben, mely át-gondolt, nagyobb távlatra ható, politikus döntéseket igényel.

A nemzetközi vizsgálódás már régebben, de most már a hazai vizsgálódás is ahhoz a felismeréshez vezet-het, hogy nem lehet a városok és falvak fejlesztésével külön-külön foglalkozni, hanem át kell térnünk a város és falu együttes fejlesztésének koncepciójára: az úgynevezett csoportos településrendszerek szerinti tervezésre, fejlesztésre. Itt is többször elhangzott, hogy nem létezik külön „faluhálózat”. Tehát egy olyan koncepciónak kell uralkodóvá válnia, amely-nek célja a különböző nagyságú és jellegű települések (városok és községek) összehangolt együttes fejlesz-tée a települések önállóságának csorbítása nélkül, városokba vagy nagyközségekbe való „beolvadásuk” nélkül. És nem a nehezen megteremthető infrastruk-túra eszközeinek szétterítéséről van szó, hiszen ezt a zétforgácsolást az ország nem bírná ki, hanem az eszközök racionális felhasználásáról a települések kooperációja révén. Ehhez egy alapvető, az igazgatási határok zártságára, sértetlenségére épülő, ma még uralkodó szemlélet megváltoztatása szükséges. Anél-kül azonban, hogy a falu-város jellegzetes sajátosságait megszüntetnénk. De anélkül is, hogy a falusi telepü-lések foglalkozási struktúrájának kialakítását, társa-dalmi-gazdasági szerepét véglegesnek tekintenénk.

Világosan kell azt is látni, hogy *nagyközségeink* egy jelentős része már ma potenciálisan kisváros, és aggasztónak tartanám e települések várossá nyilvání-tásának visszatartását, ez kedvezőtlenül hatna a többi, már ma iparral rendelkező nagyközség fejlődésére, a közeljövő egész urbanizálódási folyamatára. Nem hinném, hogy helyesek az olyan törekvések, amelyek a város és a nagyközségek közé valamilyen újabb tele-püléskategóriát kreálnának. Nem kell a magyar tele-püléshálózat városigényét leplezni.

Egyetértek azzal, hogy a községek között – hely-zetük és fejlődési tendenciáik, feladataik, az agglome-rációhoz vagy az együtt élő településcsoport-hoz tar-tozás szempontjából – különbség van. Az agglomerá-lódási jelenség is némileg tipizálható: a nagyvárosi agglomeráció, mely a központi nagyváros körül ala-kul ki és a kisebb városi és községi települések több vonatkozású (termelési, infrastrukturális, szerkezeti stb.) együvé tartozásából fakadó agglomerálódás. Az esetleg új OTK-nak nagyobb súlyt kellene helyeznie a településhálózat tényleges körzeteire, az agglomerá-ció térségek és együttélő településcsoportok határa-inak sokoldalú vizsgálódás alapján történő megvo-nására. Az agglomeráció, illetve a településcsoport egé-szének fejlesztési célkitűzései meghatározóak az adott város, község fejlesztési célkitűzéseinél és feladatainál.

Kisfalvak és aprófalvak, tanyák és külterületi lakott helyek problémája és megoldásának módja egyrészt ugyancsak a hovatarozás (agglomerálódó térségben, illetve az együttélő településcsoportban való elhelyezkedés), másrészt az alapfokú ellátást biztosító ún. centrumtelepüléshez való közelség függvénye. Az alapfokú ellátás helyben való (tel-jes vagy részleges) kiépítése, vagy a közlekedési lehe-tőség javítása jelenti a fejlődés alternatíváit. Minden valószínűség szerint jelentkezhetnek olyan esetek, amikor az alternatívák egyike sem felel meg a gaz-daságosság és az ésszerűség kritériumának. Ha a ter-melési funkció sem igényli az ilyen település, tele-pülésszórvány fennmaradását, azt nézetem sze-rint nem is kell erőltetni. (A magyar falu történel-me során nem is annyira ritkán tette ezt meg.) Ki-vételt képezhet, ha környezeti adottságok és az épületállomány állaga lehetővé teszi idényjellegű hasznosítását (pl. üdülés céljára).

Károsnak tartom azoknak a korlátozásoknak át nem gondolt feloldását is, melyek a külterüle-ti lakott helyek jelentős mértékű újbóli kialakí-tásához vezettek. Nem szabad, hogy az ilyen dön-téseket pillanatnyi igények és eredmények hatá-rozzák meg.

Ami a falvak fejlesztésének anyagi eszközeit il-leti, az továbbra is jelentős mértékben a helyi for-rásokra szorul. Azonban a lakosság hozzájárulá-sán túlmenően a mezőgazdasági nagyüzemek, va-lamint a falvakban levő egyéb termelési komplexu-mok a mainál nagyobb anyagi ösztönzéssel járulja-nak hozzá a számukra is előnyös falufejlesztés és az ehhez igényelt komplex falutervezés gyakorlati megvalósításához. Igényeik közlésével segítsék elő a falufejlesztés és mezőgazdaságfejlesztés összhangját.

A falvak fejlesztését, beépítését, kiépítését nem lehet a spontaneitásra hagyni és szakszerűtlen kezek-be, sőt gyakran kontárok és spekulánsok prédájává tenni. A falvakkal kapcsolatos elvárások nem eredmé-nyezhetnek se a város, se a falu helyébe valamilyen torz szüleményeket. Nem szabad belenyugodni abba, hogy a fejlődést szolgáló egyes szakmák képviselői (elsősorban építészek, mérnökök stb.) számára a fa-luval való foglalkozás derogáló, nem tartják azt méltó feladatnak.

Úgy vélem, hogy az örökölt város-falu-tanya tele-pülési rend értékeinek megőrzésével és a kívánt struk-turális átalakításával a magyarországi urbanizálódás újabb szakaszának kezdetéhez érkeztünk. Úgy vélem, hogy a helyzet megítéléséhez és a követendő út meg-határozásához tanácskozásunk is hozzájárult.

Végezetül megköszönöm az előadók, hozzászó-lók, elnökök, a konferencia minden résztvevőjének munkáját.

A TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁN ELHANGZOTTAK ALAPJÁN A TELEPÜLÉSTUDOMÁNYI BIZOTTSÁG AZ ALÁBBI AJÁNLÁSOKAT FOGADTA EL:

A konferencia alapvető álláspontja, hogy az urbanizálódás folyamatában a városfejlődés és a falvak fejlődése egymással összefügg. Falvaink megoldásra váró problémái azonban indokoltá teszik, hogy fejlesztésükkel külön is foglalkozunk, beleértve ebbe a városokkal kapcsolatos falusi problémákat is. A településhálózat nagytérsgéi különbségei mérséklődtek, azonban a falvak különböző típusai és az erősen növekedő városok közti nagy különbségek mindkét településtípusban feszültségeket okoznak. A falvak településszerkezetének korszerűsítése és a falusi építészeti színvonala a falusi társadalom fejlődésének kívánalmaitól elmaradt.

Az alábbiakban a konferencia vitájának megfelelően három kérdéskomplexumra bontjuk a konferencia eredményeit és mindegyikre vonatkozóan összefoglaljuk a konferencia helyzetértékelését és ajánlásait.

I. HELYZETÉRTÉKELES

1. A migráció és a demográfiai, társadalmi helyzet alakulása

A településfejlesztési politika nem választható el a társadalom- és a gazdaságpolitikától. A múltban hosszú időn keresztül érvényesült extenzív gazdaságfejlesztéssel és az ugyancsak extenzív szocialista iparosítással szükségszerűen koncentráló, elsősorban városokat, iparosodó városokat preferáló településfejlesztés járt együtt szükségszerűen. A városfejlesztés városok egy részére koncentrálása, túlzott sebessége, a tudatos befolyásolás határfoka nehézségeket okozott városok és falvak helyzetében egyaránt.

Közismert, de meghatározó tény, hogy a falvakból a hetvenes évekig fokozódó, azóta pedig gyengülő elvándorlás csökkenti a falusi lakosságot, a városok erősen növekedő iparosodó része nem képes infrastruktúrával követni a bevándorlás növekedő igényeit.

— A népesség területi koncentrálódása továbbra is megmaradó tendencia, de a társadalmi-gazdasági változások fokozatosan fékezik ezt a tendenciát. A városodást továbbra is táplálja a falu, feszültséget és főleg ingázást okoz a munka- és a lakóhelyek eltérő térbeli koncentrációja. A faluból elsősorban a produktív korú népesség vándorol el, a kisebb falvak lakosságának elöregedése veszedelmessé fokozódik. A hosszabb távolságú ingázók száma csökken, a rövidebb távolságú ingázóké növekszik. Mindehhez az intenzív gazdaságfejlesztés, a gazdasági hatékonyság, az exportorientáció követelményei adódnak hozzá, amelyek a falusi települések meglévő értékeinek és

kapacitástartalékainak jobb kihasználását szükségessé teszik.

— A falvak és városok közötti legjelentősebb különbség, hogy a képzett lakosság túlnyomórészt a városokban koncentrálódik, a falvak intézményi infrastruktúrája és társadalmi feltételei nem adnak kellő alapot ahhoz, hogy a falvakban megtelepedjenek az ott szükséges szakmunkások, értelmiségiek, szakemberek. Arányuk a falvakban általában nem kielégítő, az aprófalvakból pedig az eddig még ott élők nagyobb településekbe való elvándorlása figyelhető meg. A falusi népesség iskolázottsági színvonala átlag alatti.

— Mezőgazdaságunk növekedő jelentősége és élelmiszergazdaságunk nemzetközi összehasonlításban is magas szintű eredményessége folytán növekedett a falunak a jelentősége az ország településhálózatában. A falusi dolgozók közel 56%-a ma már ipari és terciér foglalkoztatott. A falusi ipar az ország ipari termelési értékének több mint 20%-át produkálja. A nem mezőgazdasági kisüzemi, kistársulási, kisszövetkezeti vállalkozások számára a falvak jelentős része, főleg a nagyobbak és közepesek, megfelelő települési és piaci háttérrel nyújtanak. Az üdülésbe, idegenforgalomba bekapcsolódnak az arra alkalmas feltételekkel rendelkező falvak.

2. A falvak helye a településhálózatban, a falusi funkciók alakulása

A falvak fogalma távolról sem jelent egységes településtípust. Nemcsak nagyságrendi, hanem természeti környezet, közlekedési viszonyok, társadalmi összetétel, gazdasági, kulturális, ellátó és közigazgatási funkciók szempontjából is különböznek adottságaik. Típusaik közti különbségeket a jelenlegi társadalmi-gazdasági folyamatok növelik. A falutípusok közti különbségek nagyobbak, mint a nagyobb, városiasodó falvak és az elmaradottabb kisvárosok közti különbségek.

A falvak számára speciális körülményeket jelent, ha városok közvetlen vonzáskörzeteiben fekszenek. A fejlettebb városok egyes funkcióik közeli falvakba telepítésével, a város-falu kooperáció ösztönzésével elősegítik a városközeleli falvak arányos, gyorsabb fejlesztését, urbanizálódását. Túl gyorsan növekedő városok viszont a falvak fejlesztésétől vonják el az erőforrásokat, a lakosságot és a munkaerőt. Ez esetben a városkörzethez tartozás a falufejlesztést hátráltatja, vagy visszafejlődést okoz.

—Az átlagos mutatók a falvak, vidéki városok átlagánál dinamikusabb fejlődésére utalnak, csökkenő népességszám és -arány mellett. Ez az átlag azonban kisszámú urbanizálódó nagyközség, falusi központokká fejlődő települések és nagyszámú elmaradott életfeltételeket nyújtó és konzerváló kisebb falu közötti

jelenleg mélyülő szakadék együttes eredménye. Az elmaradott kis falvak és a városok közt nőtt a fejlettségi szakadék.

– Az egyik póluson kisebb központi szerepköröket betöltő mezőgazdasági és ipari munkaerőt is vonzó, az urbanizációs folyamatba bekapcsolódó, továbbá a falusi üdülés által privilegizált falvak találhatók. A másik póluson gazdasági fejlesztési adottságokat nélkülöző, elmaradott infrastruktúrát konzerváló, erősen csökkenő és hátrányos helyzetű népessége miatt sorvadó aprófalvak helyzete az egész ország figyelmét felkeltette.

– Megkülönböztetett figyelmet érdemelnek az 1000–2000 fős lakosságú, közepes nagyságú falvak, mert ezek sorsa dönti el, hogy a falunépesség általános csökkenését hol és milyen mértékben lehet lefékezni. Ugyanis ezek között sok a sorvadó népességű település, amely az elvándorlás folytán közepesből kis- és aprófaluvá válik. Ezek növelik szakadatlanul a kis- és aprófalvak számát és hátrányos helyzetű népességét.

– A településrendszer a történelem folyamán rendszeresen változott. A jövőben is lesznek gyorsabban fejlődő, elhaló és újonnan születő települések a falvak soraiban. Egyes falvak városhiányos területeken és kivételes gazdasági feltételek közé jutva, kisvárosokká fejlődnek. Egyes aprófalvaknak sorvadása viszont fejlődési feltételeik megszűnése folytán nem állítható meg. Vannak azonban olyan sorvadó falvak, amelyek megfelelő fejlesztési politika mellett megmenthetők, ugyanakkor egyes jovedelmező mezőgazdasági nagyüzemek mellett azok dolgozói számára új aprófalvak keletkeztek és nőnek fel kistalvakká a régieknél korszerűbb, urbanizáltabb infrastruktúrával. A településhálózat megfelelő késéssel az új társadalmi-gazdasági feltételekhez alkalmazkodik.

3. A faluszerkezet, infrastruktúra és építészet kérdései. A falufejlődés irányítása és eszközrendszere

– A falvak nagy részében a lakóterületek tovább növekednek sokszor ott is, ahol a lakosság fogy. A lakásnagyság növekszik, az elaprózódó családok új telkeken építkeznek. Az új lakóházak jelentős része kiépített főútvonalak mentén épül, a falvak hossza rendszeresen növekszik, sok esetben jó termőterületeket is csökkentve.

– A nagyüzemi termelés megváltoztatta a lakóhely és munkahely közötti kapcsolatokat, az üzemi területekhez való eljutás közlekedési igényeit.

– A falusi telekformákat, a telkek lakó- és gazdasági épületeinek viszonyát, a beépítési módokat korábbi gazdálkodási módok alakították ki. Az így létrejött helyzet azonban a legtöbb esetben megfelel a jelenlegi háztáji és ház körüli gazdaság számára is,

bár az ezáltal nyújtott feltételek nem mindig korszerűek és az urbanizálódó igényeknek megfelelő új műszaki infrastruktúráknak nem adtak még helyet.

– A falvak nagy részének – jelentős infrastrukturális fejlődése ellenére – műszaki alap-infrastruktúrája messze elmaradt az anyagi jólét növekedő igényeitől és a városok urbanizációs szintjétől. Ez elsősorban a csatornahálózat elmaradásában nyilvánul meg.

– A szociális-kulturális infrastruktúra főleg kis- és aprófalvakban annyira elmaradott, hogy a lakosság megtartóképességét is veszélyezteti. Ezt a tendenciát erősítette az intézményellátás, a kereskedelem és a közigazgatás szükséges centralizációjának olyan félreértése, amely egyes kisebb társfalvak visszafejlődéséhez is hozzájárult.

– Az utóbbi évtizedekben nagyobb és komfortos falusi lakóépületeket építettek, elterjedt a sokszobás emeletes lakás és a fürdőszoba. A falusi utcaképekben azonban a változó igények meg nem emésztése rendezetlenségre vezetett. A régi, bár még szegénység szülte összhang megzavarodott. A helyi épülettípusok uniformizálódása az összhang hiányát nem szüntette meg. A jólét kifejezése meg nem emésztett reprezentatív, kihívó, egymásra tekintet nélkül épített lakóházakkal és az infrastruktúra hiányosságaival ellentmondó együttes faluképi megjelenésre vezetett.

– Az új közintézmények sok esetben nem ösztönzik a jobb és mérsékeltbb ízlésre nevelést. A magas színvonalú tervező szakemberek, építészek nem elegendet foglalkoznak a falvak rendezésének és építészetének problémáival, amelyek az oktatás folyamán is háttérbe szorulnak.

II. AJÁNLÁSOK

1. A migráció és a demográfiai, társadalmi helyzet alakulása

– Az intenzív gazdaságfejlesztés szükségessé teszi egyes városok túl gyors növekedésének ellensúlyozását városkörnyéki falvak fejlesztésével, a kistérségeken belüli feszültségek csökkentésével.

– A falusi lakosság elvándorlásának, előregedésének csökkentését a városfejlesztési politika kiegészítő részévé kell tenni a városkörnyéki falufejlesztés útján. A falusi lakosság életkörülményeit javító infrastruktúrafejlesztést a falusi lakosság számára is hozzáférhetővé kell tenni, városokból és falvakból álló településcsoportok koordinált együttes fejlesztése keretében a falufejlesztés súlyát növelni kell, annak anyagi erőforrások elosztására levont konvenciáival is számolni kell.

– A falusi települések fejlődésének tudományosan megalapozott, tervszerű befolyásolása szükséges marad, de inkább a helyi kezdeményezésekhez

szükséges információk és orientáló, meggyőző segítség formájában. Egyre nagyobb szerepet kell biztosítani a helyi kezdeményezéseknek, az emberi tényezőknél.

— A helyi kezdeményezés realizálásának feltétele, hogy a településfejlesztést szolgáló anyagi költségvetési eszközök nagyobb részét lehessen helyben és falvakban felhasználni ott, ahol ezzel a falusi lakosság öntevékenységét lehet ösztönözni. A falusi települések fejlesztése legyen a városokéval egyenrangú cél.

— A falusi népességmegtartás növelésének és az ingázás mérséklésének csak egymás rovására lehet eleget tenni. A népességmegtartó képesség növelését annak ellenére is főcélként tekintjük, hogy ezzel stabilizáljuk az ingázást. Az ingázási távolságok csökkentése viszont ismét fontosabb célkitűzés lesz, mert az energiahordozók és ezzel a közlekedési költségek növekedése a közeli ingázást előnyben részesítik. Ez közeli településeket összekötő és tömörítő településcsoportok kapcsolatainak szorosabbá tételére vezet. A helyi kistávolságú tömegközlekedés sűrítése és kényelmessé tétele a népességmegtartás egyik fontos eszköze. A város és a falvak közötti utazási idő csökkentésével könnyebben elérhetővé kell tenni a központi települések magasabbrendű szolgáltatásait és munkahelyeit.

— A falvakba települt mezőgazdasági és ipari üzemek, valamint falusi üdülés vendéglátói saját eszközeikből is fejlesszék a telepítési helyeik infrastruktúráit, a falvak népességmegtartó erejének egyik fő eszközét. A falun lakó, városban dolgozó falusi lakosok lakóhelyükön is járuljanak hozzá saját erőből az infrastruktúra fejlesztéséhez és ezt központi eszközökkel ösztönözzék a megyei tanácsok.

— Elő kell segíteni a falusi lakosság képzettségének növelését, szakképzett dolgozók és értelmiségiek falura költözését. Mezőgazdasági üzemek szakképzett dolgozók betelepítésével növeljék termelési és értékesítési lehetőségeiket. Városi ipart kiegészítő kisüzemi tevékenységek szükség esetén több falut átfigyeltársulások formájában szerveződjenek. Ki kell bontakoztatni az üdülési vonzóerők értékesítésével falvak idegenforgalomba való bekapcsolódását. Az önkormányzati tevékenység különböző fokozatainak kibontakoztatása minden faluban kívánatos.

2. A falvak helye a településhálózatban, a falusi funkciók alakulása

— A közlekedés, a távközlés fejlesztésével célszerű elérni, hogy mind több falu kerüljön városok és városias nagyközségek vonzáskörzeteibe abból a célból, hogy a központi városok túl gyors növekedését a településcsoporton belüli falvakba telepíthető tehermentesítő funkciók fékezék és ezzel az egész vonzáskörzet gazdasági és társadalmi megerősödését a falvak

fejlesztése is szolgálja. A falvak helyi adottságai, társadalmi szakmai tradíciói a differenciálódással együtt a falvak közti kooperációt serkentik.

— A kis- és aprófalvak nagyobbik részében törekedni kell helyi gazdasági, szociális, kulturális tevékenységek serkentésére, ezek helyi feltételeinek felkutatására. Több kis falu önkéntes társulásával közös vállalkozások, társulások létrehozása célszerű ott, ahol ez fékezheti a népesség elvándorlását.

— A településpolitikánknak törekedni kell arra, hogy visszafordíthatatlan falusorvadás minél kevesebb helyen következhesse be. Ott azonban, ahol erre nincsenek meg a helyi feltételek és a megmaradt lakosság már nem bírja el a kisebb szolgáltatások el-tartását sem, meg kell kimélni a népgazdaságot terhelő, de eredménnyel nem kecsegtető segélyezéstől. Ezekben a helyeken tervszerű visszafejlesztési stratégiával kell rendelkezni, amely magában foglalja a sorvadó aprófalvak megmaradt népességének teljes alapellátottságát, ha kell mozgó, időnkénti szolgáltatások bevezetésével.

— Településpolitikánk egyik kulcskérdése kell legyen a közepes népességszámú, 1000–2000 fős falvak eltartóképességének erősítése. Cél az, hogy a közepes falvak lakosságelvándorlás által ne növeljék a kis- és aprófalvak számát.

— Szükséges, hogy rendelkezünk olyan stratégiával, amely az elkerülhetetlen visszafejlődést fékezi és a lakosság számára elviselhetővé teszi. Ugyanakkor elő kell segíteni új kisfalvak születését ott, ahol az élelmiszergazdaság nagyüzemeinek korszerű infrastruktúráival lehet a dolgozók helyzetét és a háztáji gazdaságokat is ellátni.

— A városiasodó falvaknak azt a részét, amely városi hiányos térségekben helyezkedik el, továbbra is szükséges urbanizált középfokú központi funkciókat is végző kisvárosokká fejleszteni. Településhálózati, pénzügyi és államjogi vonatkozásokban egyaránt olyan helyzetbe kell ezeket hozni, hogy minél több környéki falut láthassanak el az ott hiányzó városi funkciókkal.

— A faluhálózat — a várossá válás küszöbét el nem érő — növekedési pólusainak szerepét vállalni képes falvak kifejlesztése a városokon kívül is kívánatos. E típusba tartozó város és falu közötti szintű települések számának növelését településpolitikánk egyik elismert céljává kívánatos előléptetni.

3. A faluszerkezet, infrastruktúra és építészet kérdései. A falufejlődés irányítása és eszközrendszere

— A falvak lakóterületeinek növekedését továbbra is számításba kell venni. De azt a faluszerkezet esetleges módosításával tömörebbé kell tenni (így például el kell kerülni az egyutcás falvak hosszabbodását). A tömörítést nem a háztáji telkek területének

kisebbitésével kell elérni. Az új beépítés kerülje el a legjobb termőföldeket.

– A falvakkal kapcsolatos fejlesztési és tervezési tevékenységnek a korszerű településfejlesztés és -tervezés elvein kell alapulnia, figyelemmel falvaink helyzetének értékelésére, a faluépítés hagyományaira, napjaink követelményeire, a reális megvalósítás lehetőségeire.

– Meg kell különböztetni a falvak sajátosságai alapján összetartozó azon csoportjait, amelyek fejlesztési, tervezési problémái hasonlóak, és az általános fejlesztési, tervezési elvek e falucsoport sajátosságai alapján differenciálандók.

– A használati, egészségügyi és gazdasági szempontok a területfelhasználás tagolását kívánják meg. Meg kell tervezni a lakóhelyek és az üzemi munkahelyek kapcsolatait. Elő kell segíteni az azonos beépítésű lakóterületek összevonását, az eltérő beépítésűek elválasztását. A területfelhasználás korszerűsítéséhez a közlekedés és az infrastruktúra egyéb ágainak kölcsönhatásait messzemenően figyelembe kell venni.

– A falusi telekformákat, beépítési módokat, a lakó- és gazdasági épületek viszonyát, a háztáji és ház körüli gazdaság, telkeit, a településrészek belső szerkezetét napjaink korszerű gazdálkodási igényeihez kell igazítani.

A lakókörülményekkel szemben támasztott igények sokfélesége változatos lakóépületfajták építését és beépítési módok alkalmazását kívánja meg. Ez részben a meglévő lakóterületek kiegészítésével, átalakításával, szükség szerinti szerkezeti változtatásával érhető el, részben pedig a szórványosan beépült vagy üres területek lakóterületté való átalakításával. Különös gondot kell fordítani a meglévő és az újonnan létrehozott lakóterületrészek építészeti összhangjának megoldására. Erőfeszítéseket kell tenni, hogy zavaros utcaképek ne jöjjenek létre.

– A különböző beépítési jellegű lakóterületrészek differenciált közműellátást kívánnak. Alapközművesítést a lakóterület egészén meg kell adni, a közművek magasabb rendű fajtáiban az intenzívben beépített lakóterületek a gazdasági lehetőségek függvényében részesülhetnek. A beépítési jelleg és az infrastrukturális ellátás összhangjának megteremtésére különös gond fordítandó.

– Az alapközművesítést, vagyis a villamos energia és vezetékes vízellátást és a szennyvízelvezetést, vagy az ezt helyettesítő közműpótló berendezéseket, a lakóterület egészén kell fokozatosan megvalósítani. A szennyvízelvezetést és -kezelést nem szabad kihagyni mint eddig a legtöbb faluban, sőt a csatornázás lemaradását a vízellátáshoz képest nagyobb erőfeszítésekkel be kell hozni.

– Ahol lehetséges, a vízellátás regionális forrásokból, településcsoportokat átfogóan szervezendő.

Hasznosítani kell azokat a műszaki és gazdasági előnyöket, amelyek az üzemek és a lakóterületek együttes közművesítéséből származnak.

– A közművesítés küszöbölje ki a talajvíz és a kutak egészségtelen szennyeződését, meg kell szüntetni azt, hogy egyes falvakban a víz ihatatlan legyen. Ugyanakkor a falvakban keletkező fekália hatékony mezőgazdasági felhasználását meg kell szervezni.

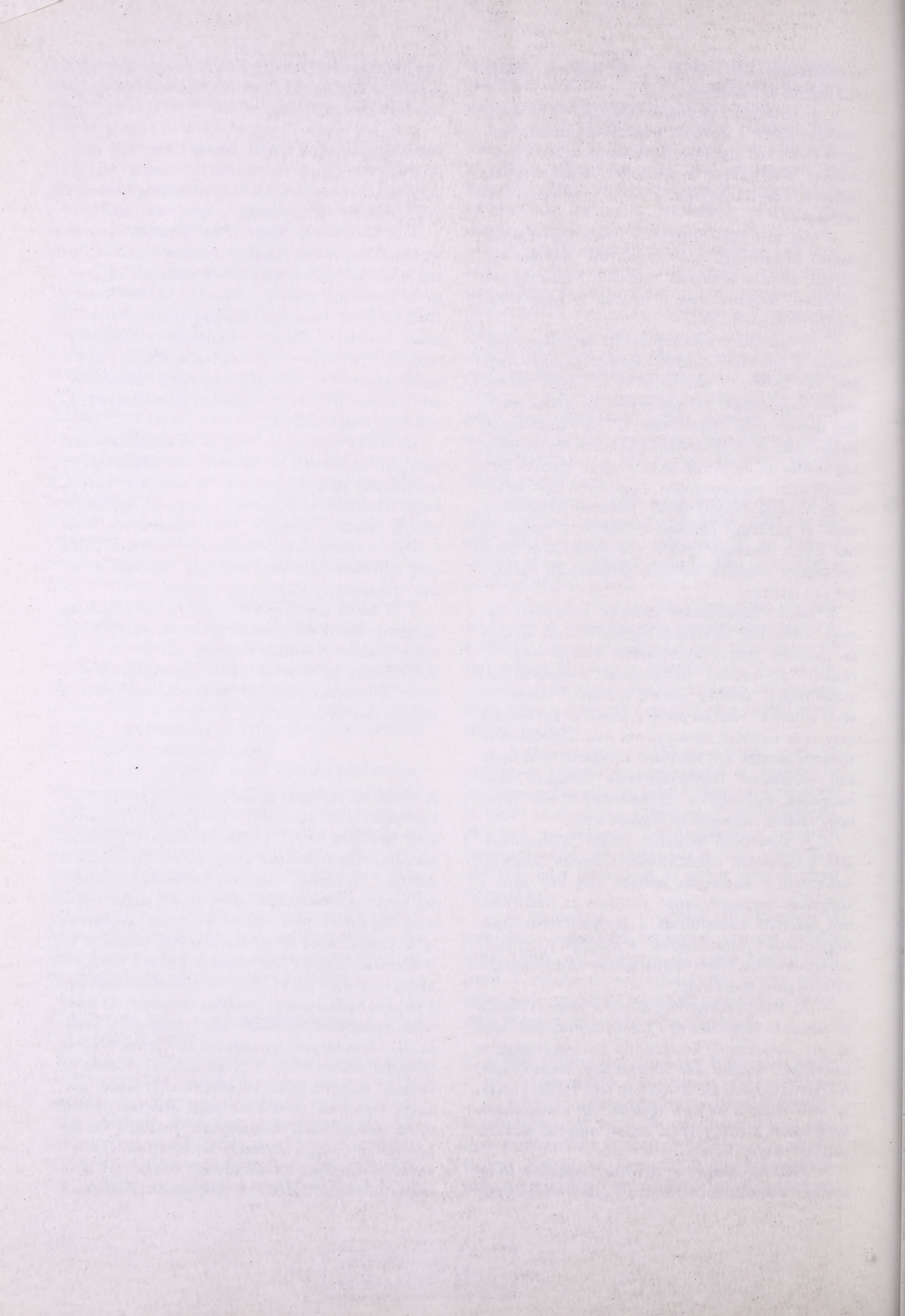
– A falvak nagyságától, a környezetben levő települések helyzetétől függően oldandó meg a közintézményekkel való ellátás, településenként vagy településcsoportok szerint különböző ellátási formák alkalmazásával. Esetenként a népességmegtartás érdekében kevésbé gazdaságos megoldások is szükségessé válhatnak. A középületek igényes építészeti kialakítására gondot kell fordítani, nemcsak a használhatóság növelése érdekében, hanem azok izlésnevelő jelentőségére tekintettel is.

Törekedni kell arra, hogy a falusi építkezések építészeti színvonala az épületek használhatósága és megjelenése egyaránt javuljon. El kell érni, hogy a falusi lakóházak tervezése a szakemberek számára is igényes feladatot jelentsen. A szakigazgatók segítsék elő a falusi építészeti kultúra terjedését és akadályozza meg csökkent használati értékű, a faluképet elcsúfító, izlésromboló épületek létrehozását.

– A falvak esetében különösen fontos a lakosság közvetlen részvétele a rendezési tervek készítésének folyamatában. A kisebb közösség véleményének érvényesítésére az érdekek kevésbé szerteágazó volta miatt lényegesen nagyobb lehetőség van, mint a városok esetében.

* * *

A kisebb falvak közös igazgatásának rendszerét, munkamegosztásban együttélő városkörzetek igazgatási elvét fenn kell tartani, a településcsoportok együttes koordinált fejlesztésének elősegítésére. Ezekben belül azonban lényegesen nagyobb önállóságot célszerű biztosítani a társközségek számára. Az egyes települések képviselői joga mellett minimális öngazgatás is szükséges. Ahol lehet, a települések társulását az önkéntesség alapjára kell helyezni. Ehhez a településhálózati tervezés adjon olyan információkat, amelyek a társulás hatékonyabbá tételéhez szükséges. Az egyes falusi települések lakossága kapjon nagyobb szerepet az életkörülmények javításában. A magánérő és az önkéntes munka terén a progresszív teherviselés kívánatos. Az egyes falusi települések saját erőből származó fejlesztési törekvéseit ezzel arányos költségvetési hozzájárulással kívánatos ösztönözni. A közsépolitikai és községrendezési tervek készítésébe be kell vonni a lakosságot és érvényesíteni véleményét, amíg még a jóváhagyást megelőző módosítások lehetségesek.

ÖSSZEFOGLALÓ

A Magyar Tudományos Akadémia Településtudományi Bizottsága 1982. október 14–15-én **A magyarországi falusi települések fejlesztési kérdései** címmel konferenciát rendezett. E konferencia a településtudomány és a településpolitika további fejlődése szempontjából igen lényeges problémakör megtárgyalását tűzte ki célul.

A konferencia három témakör köré csoportosította a legfontosabb kérdéseket.

1. A migráció és a demográfiai, társadalmi helyzet alakulása
2. A falvak helye a településhálózatban, a falusi funkciók alakulása
3. A faluszerkezet, infrastruktúra és építészet kérdései. A falu fejlődés irányítása és eszközrendszere.

РЕЗЮМЕ

14–15-ого октября 1982-ого года Комитет Градостроительной Науки Венгерской Академии Наук организовал конференцию по теме: **"Вопросы развития сел Венгрии"**. Целью этой конференции было обсуждение важной темы с точки зрения дальнейшего развития градостроительной науки и поселковой политики. Тематика конференции делится на следующие три группы:

1. Миграция и формирование демографического, общественного положения;
2. Место сел в сети поселений, образование функций сел;
3. Вопросы структуры сел инфраструктуры и архитектуры. Управление развитием сел, и система средств развития сел.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Siedlungswissenschaftliche Ausschuss der Ungarischen Akademie der Wissenschaften veranstaltete am 14–15 Oktober 1982. eine Konferenz im Themenkreis

„Fragen der Entwicklung von Ungarischen Ländlichen Siedlungen“

Diese Problematik ist sehr wichtig aus dem Gesichtspunkt der weiteren Entwicklung der Siedlungswissenschaft und der Siedlungspolitik.

Die wichtigsten Fragen wurden in drei Themenkreise gegliedert:

1. Der Prozess der Migration und der demographischen und gesellschaftlichen Lage
2. Die Stelle der Dörfer im Siedlungssystem, die Gestaltung der ländlichen Funktionen
3. Die Frage der ländlichen Siedlungsstruktur, der Infrastruktur und der Architektur. Die Lenkung und das Mittelsystem der Entwicklung von Dörfern.

SUMMARY

The Committee of Urban Studies of the Hungarian Academy of Sciences organized on the 15–15 October 1982. a conference entitled

Development problems of the rural settlements in Hungary

The conference aimed at the discussing the problems which are important from the viewpoint of the further development of urban studies and urban policy.

The most important questions were arranged in three groups.

1. Migration and the development of the demographic and social situation.
2. The role of rural settlements in the settlement network, the development of rural functions.
3. The questions of rural structure, infrastructure and architecture. The control of rural development and its instrumental means.

TARTALOMJEGYZÉK

A magyarországi falusi települések fejlesztési kérdései című tudományos konferencia vitakérdései		7
<i>Jantner Antal:</i>	Bevezető előadás	10
Első témakör:		
<i>Dr. Perczel György:</i>	A migráció és a demográfiai, társadalmi helyzet alakulása	14
Korreferátumok:	<i>dr. Vágvölgyi András</i>	19
	<i>Kovács Tibor</i>	22
Hozzászólás:	<i>Sántha Józsefné dr.</i>	25
Második témakör:		
<i>Dr. Perczel Károly</i>	A falvak helye a településhálózatban, a falusi funkciók alakulása	28
Korreferátum:	<i>dr. Beluszky Pál</i>	33
Hozzászólások:	<i>Sándor Béla</i>	37
	<i>Valér Éva</i>	38
	<i>dr. Árvai László</i>	39
	<i>dr. Boros Ferenc</i>	39
	<i>dr. Gerle György</i>	40
	<i>dr. Dongó Pál</i>	44
	<i>dr. Balogh Béla</i>	47
Harmadik témakör:		
<i>Dr. Kőszegfalvi György:</i>	A falustruktúra, infrastruktúra és építészet kérdései	49
Korreferátumok:	<i>dr. Berényi Sándor</i>	55
	<i>Tóth Zoltán</i>	60
Hozzászólások:	<i>dr. Wiener György</i>	63
	<i>dr. Reischl Gábor</i>	65
	<i>dr. Kilényi Géza</i>	66
	<i>dr. Zala György</i>	68
	<i>dr. Gazda Anikó</i>	69
<i>Dr. Perényi Imre:</i>	Zárszó	72
Ajánlások		74
Резюме		79
Zusammenfassung		79
Summary		79

Felelős kiadó: Barna Gábor. Felelős szerkesztő: dr. Keresztély György. Engedélyszám: 38 752

Készült a VÁTI sokszorosító üzemében 1250 példányban 10 (A/5) ív terjedelemben

Felelős vezető: Komlósi József

Táskaszám: 83 028

HU ISSN 0040–2680

